

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA

ÚSTAV ČESKÉHO JAZYKA A TEORIE KOMUNIKACE

Diplomová práce

Jana Zdeňková

**Užití aoristu, imperfekta a perfekta v česky psané próze
poloviny 14. století**

Use of Aorist, Imperfect and Perfect in Czech Prose
in the Middle of the 14th Century

Praha 2011

Vedoucí práce: PhDr. Robert Dittmann, Ph.D.

Děkuji všem, kteří mě podporovali při psaní této práce. Zvláště děkuji PhDr. Robertu Dittmannovi, Ph.D., vedoucímu mé diplomové práce, za cenné rady a připomínky a také za čas, který mi věnoval při konzultacích. Též děkuji pracovníkům oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v. v. i., zejména Mgr. Markétě Pytlíkové a Mgr. Kateřině Volekové, za mnohé rady a podporu. Dále bych chtěla poděkovat editorskému kolektivu Staročeské Bible drážďanské a olomoucké (2009) za poskytnutí textu edice v elektronické podobě, PhDr. Jaroslavě Pečírkové, CSc., a Mgr. Martinu Stlukovi, Ph.D., za poskytnutí přepisu Proroků rožmberských a Mgr. Martinu Stlukovi, Ph.D., za poskytnutí přepisu staročeského Pasionálu.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 6. 7. 2011

Jana Zdeňková

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
Filozofická fakulta
Katedra / ústav: Ústav českého jazyka a teorie komunikace

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

Jméno a příjmení studenta: Jana Zdeňková

Datum narození: 30. 6. 1983

Kontaktní adresa: Prosluněná 3, 152 00 Praha 5

Obor studia / kombinace: Český jazyk a literatura / Lingvistika - fonetika

Diplomní obor: Český jazyk a literatura

Název práce v češtině: Užití aoristu, imperfekta a perfekta v česky psané próze poloviny 14. století

Název práce v angličtině: Use of Aorist, Imperfect and Perfect in Czech Prose in the Middle of the 14th Century

Vedoucí práce: Mgr. Šárka Zikánová, PhD.

Konzultant:

Pokyny k vypracování:

Cílem práce je popis a klasifikace užití tvarů aoristu, imperfekta a perfekta v několika památkách česky psané prózy z poloviny 14. století.

Postup práce: Jazykový materiál bude čerpán z reprezentativních vydání dobových textů; bude upřesněn podle výsledků průzkumné sondy, která se zaměří na Život Krista Pána, první redakci staročeského překladu Bible a Životy svatých Otců. Pro vlastní práci uspořádá diplomant materiál v elektronické databázi.

Diplomant prostuduje odbornou literaturu vztahující se k problematice minulých časů ve staré češtině. Na základě literatury a materiálové sondy stanoví kategorie, pomocí nichž bude popisovat užití tvarů aoristu, imperfekta a perfekta, a to zejména kategorie významové (jako např. ukončenost –

neukončenost, opakovanost – jednorázovost). Text bude náležitě vypracován po stránce pravopisu i po stránce citace a bibliografie (bibliografická norma ISO 690).

Doporučená literatura:

- Damborský, J.: Participium I-ové ve slovanštině. In: Rozprawy Uniwersytetu Warszawskiego, 15, 1967, s. 172 n.
- Dostál, A.: Stsl. praeterita, jejich čas a vid. ČČF 3, 1944/5, 65-70, 111-116, 219-225.
- Gebauer, J.: Historická mluvnice jazyka českého III/2, Tvarosloví - časování. 3. vyd. Praha, 1958.
- Historická mluvnice česká (vysokoškolská učebnice). II/2, Dostál, A.: Tvarosloví II. Praha, 1967.
- Horálek, K.: K otázce významu stsl. préterit. Slavia 18, 1947/8, 269-289.
- Kopečný, F.: Slovesný vid v češtině. Praha 1962.
- Kvítková, N.: K užívání préterit ve staré češtině. LF 114, 1991, s. 237-242.
- Lamprecht, Arnošt, Šlosar, Dušan, Bauer, Jaroslav: Historická mluvnice češtiny. Praha, 1986.
- Němec, I.: Genese slovanského systému vidového. Praha 1958.
- Němec, I.: O vztahu mluvnických kategorií slovesa k slovesným kmenům. Hist SrovnSlov, 1958, s. 71.
- Porák, J.: K vývoji české konjugace. Slavica pragensia, 10, 1968, s. 19-32.
- Rocher, K.: O vývoji české konjugace. In: Sborník filologický, 8, 1926, s. 1-38.
- Trávníček, F.: Historická mluvnice československá. Praha 1935.
- Zubatý, J.: České sloveso. Praha 1980.

Vedoucí práce (podpis):

Datum zadání práce:

L.S.

.....
Vedoucí základní součásti:

.....
Děkan:

Datum:

Abstrakt

Předmětem této práce je analýza užívání tvarů aoristu, imperfekta a složeného préterita ve čtyřech staročeských prozaických překladových památkách ze začátku 2. poloviny 14. století. Analyzovanými texty jsou úryvek prvního staročeského překladu Bible (úryvek Bible drážďanské doplněné textem Proroků rožmberských), legenda o svatém Václavu ze staročeského Pasionálu, Jmě o svatém Pavle a dvě kapitoly díla O svatém Jeronýmovi knihy troje. Zabýváme se zastoupením jednotlivých zkoumaných tvarů, vidovou charakteristikou sloves, od nichž se tyto slovesné tvary tvoří, a jejich vztahem k latinské předloze. Získané výsledky jsou uspořádány do tabulek a grafů. Součástí práce je též elektronická databáze zkoumaných slovesných tvarů.

Abstract

This thesis deals with the use of the aorist and imperfect tenses and the periphrastic preterite in four Old Czech prosaic translated texts dated back to the beginning of the 2nd half of the 14th century. Analyzed texts are the part of the first edition of the Old Czech translation of the Bible (part of the Dresden Bible completed with the text of Proroci rožmberští (Prophets of Rožmberk), the Legend of St. Wenceslaus from The Old Czech Passional, The Apocalypse of Paul and two chapters of the text O svatém Jeronýmovi knihy troje. We deal with the percentual occurrence of the verb forms under investigation and with the aspectual characteristics of the verbs of which the investigated forms are constructed. Also their relationship to the Latin pretext is examined. The acquired results are presented in tables and graphs. This thesis also includes an electronic database of the investigated verbal forms.

Klíčová slova

stará čeština, překlad z latiny, 14. století, čas, vid, aorist, imperfektum, složené préteritum, překlad Bible

Keywords

Old Czech, translation from Latin, 14th century, tense, aspect, aorist, imperfect, periphrastic preterite, Bible translation

Obsah

Seznam zkratk a značek	10
Zkratky pramenů	10
Ostatní zkratky a značky	10
Úvod.....	11
1 Poznámka k transkripčním a edičním zásadám	12
1.1 Bible drážďanská doplněná textem Proroků rožmberských (BiblDrážď+Pror)	12
1.2 Legenda o sv. Václavu ze staročeského Pasionálu (KarVácl).....	13
1.3 Jmé o svatém Pavle (Gal)	13
1.4 O svatém Jeronýmovi knihy troje (Jeron).....	14
1.5 Doklady uváděné podle jiných autorů	14
2 Aorist, imperfektum a složené préteritum ve staré češtině	15
2.1 Aorist	15
2.1.1 Aorist asigmatický (silný, jednoduchý)	15
2.1.2 Aorist sigmatický (slabý, složený, chiatický).....	16
2.1.3 Význam	18
2.2 Imperfektum.....	18
2.2.1 Původ	18
2.2.2 Tvoření.....	18
2.2.3 Význam	19
2.3 Složené préteritum	20
2.3.1 Tvoření.....	20
2.3.2 Význam	21
2.4 Zánik jednoduchých minulých časů	22
2.4.1 Původní diferenciaci významů aoristu, imperfekta a složeného préterita.....	22
2.4.2 Postupná nivelizace významů	22
2.4.3 Datace ústupu.....	23
2.4.4 Příčiny ústupu	23
2.4.5 Zjišťování ústupu	24
2.4.6 Porovnávání památek.....	24
2.4.7 Doklady ústupu v teoretických příručkách a úpravách textů.....	25
2.4.8 Doklady ústupu aoristu a imperfekta v chybném užívání tvarů	25
2.4.9 Zbytky v současném jazyce	26
3 Vid	27
3.1 Vývoj kategorie vidu	27
3.1.1 Teorie původu vidu	27
3.1.2 Vznik vidu z korelace determinovanosti – indeterminovanosti.....	27
3.1.3 Postupné podřizování aoristu a imperfekta vidu.....	28
3.1.4 Souvislost vidu a minulých časů ve staroslověně	28
4 K některým aspektům užívání sloves ve středověké latině	30
4.1 Stírá se rozlišování minulých časů.....	30
4.2 Tendence k perifrastickému vyjadřování.....	30
4.3 Některé formální změny	30
5 Výběr pramenů	32
5.1 Próza	32
5.2 Datace	32
5.3 Dochování z doby ne příliš vzdálené od doby vzniku	32
5.4 Dostupnost reprezentativní edice či přepisu textu	33
5.5 Příběhovost/narativnost	33
5.6 Překládovost.....	34
5.7 Kombinace textů	34

6	Charakteristika pramenů	35
6.1	Bible drážďanská doplněná Proroky rožmberskými.....	35
6.1.1	Bible drážďanská a Proroci rožmberští.....	35
6.1.2	Výběr úryvku k analýze	35
6.1.3	První redakce českého biblického překladu.....	36
6.2	Legenda o svatém Václavu	36
6.2.1	Datace, autor a překladatel, dochování.....	36
6.2.2	Zdroje textů pro analýzu	37
6.2.3	Staročeský Pasionál	38
6.3	Jmě o svatém Pavle.....	38
6.3.1	Dochování.....	38
6.3.2	Zdroje textů pro analýzu	39
6.4	O svatém Jeronýmovi knihy troje	39
6.4.1	Charakter překladu, dochování.....	39
6.4.2	Výběr úryvků, zdroje textů pro analýzu	39
7	Popis databáze.....	41
7.1	Údaje vztahující se ke staročeskému slovesu	41
7.2	Údaje vztahující se k latinskému slovesu	43
7.3	Kontext.....	44
7.4	Písařské chyby	44
7.5	Verba dicendi	44
8	Výsledky	46
8.1	Bible drážďanská doplněná Proroky rožmberskými.....	46
8.1.1	Písařské chyby	46
8.1.2	Aktivní tvary aoristu, imperfekta a složeného préterita.....	47
8.1.3	Aorist	49
8.1.4	Imperfektum.....	50
8.1.5	Homonymní tvary aoristu/imperfekta.....	51
8.1.6	Homonymní tvary aoristu/prézentu	53
8.1.7	Homonymní tvary aoristu / přítomného participia	53
8.1.8	Složené préteritum	54
8.1.9	Homonymní tvar, který by mohl být pokládán buď za složené préteritum, nebo za participiální konstrukci.....	56
8.2	Staročeský překlad legendy o sv. Václavu sepsané Karlem IV.....	57
8.2.1	Písařské chyby	57
8.2.2	Aktivní tvary aoristu, imperfekta a složeného préterita.....	57
8.2.3	Aorist	59
8.2.4	Homonymní tvary aoristu/imperfekta.....	59
8.2.5	Homonymní tvary aoristu / přítomného participia	60
8.2.6	Homonymní tvar aoristu / přítomného participia	61
8.2.7	Imperfektum.....	61
8.2.8	Složené préteritum	61
8.2.9	Homonymní tvar složeného préterita / s-ového participia.....	64
8.3	Jmě o svatém Pavle.....	64
8.3.1	Písařské chyby	64
8.3.2	Aktivní tvary aoristu, imperfekta a složeného préterita.....	65
8.3.3	Aorist	67
8.3.4	Imperfektum.....	67
8.3.5	Homonymní tvary aoristu/imperfekta.....	68
8.3.6	Homonymní tvary aoristu/prézentu	69
8.3.7	Homonymní tvary aoristu / přítomného participia	70

8.3.8	Složené préteritum	70
8.4	O svatém Jeronýmovi knihy troje	71
8.4.1	Písařské chyby	71
8.4.2	Aktivní tvary aoristu, imperfekta a složeného préterita.....	71
8.4.3	Aorist	74
8.4.4	Homonymní tvary aoristu/imperfekta, tvary <i>rozpraviachu</i> a <i>želéchu</i>	76
8.4.5	Homonymní tvary aoristu/prézentu	77
8.4.6	Homonymní tvary aoristu / přítentního participia	77
8.4.7	Homonymní tvar aoristu / přítentní / přítentního participia	78
8.4.8	Imperfektum.....	78
8.4.9	Složené préteritum	79
8.4.10	Homonymní tvary složeného préterita / s-ového participia.....	80
8.5	Porovnání zkoumaných textů.....	80
8.5.1	Zastoupení jednotlivých časů.....	80
8.5.2	Vidová charakteristika sloves v různých časech.....	85
8.5.3	Vztah k předloze	88
8.5.4	Shrnutí – shody a rozdíly mezi texty	95
8.6	Údaje počítané ze všech textů dohromady	95
8.6.1	Zastoupení jednotlivých časů.....	96
8.6.2	Vid	97
8.6.3	Poměr k latinské předloze.....	98
8.6.4	Shrnutí.....	100
8.7	Údaje získané z korpusu vyváženého vzhledem k zastoupení čtyř zkoumaných textů	100
8.7.1	Zastoupení jednotlivých časů.....	101
8.7.2	Vid	102
8.7.3	Poměr k latinské předloze.....	103
8.8	Shrnutí.....	105
9	Vybrané aspekty analýzy v souvislostech s odbornou literaturou.....	107
9.1	Analýza Alexandreidy a Dalimilovy kroniky	107
9.2	Ekvivalenty latinských tvarů v nejstarším českém překladu evangeliáře.....	107
9.3	Datace ústupu aoristu a imperfekta.....	108
9.4	Aorist a imperfektum ustupovaly najednou?	108
10	Závěr	109
	Prameny	111
	Citovaná literatura.....	111
	Seznam příloh	114

Seznam zkratek a značek

Zkratky pramenů

BiblDrážď+Pror	Bible drážďanská doplněná Proroky rožmberskými
BiblDrážď+Pror_A	Bible drážďanská doplněná Proroky rožmberskými, zachovaný text Bible drážďanské
BiblDrážď+Pror_R	Bible drážďanská doplněná Proroky rožmberskými, text Proroků rožmberských
Gal	Jmě o svatém Pavle
Jeron	O svatém Jeronýmovi knihy troje
Jeron_Mnich	O svatém Jeronýmovi knihy troje, kapitola O jednom mnichu, kterak jeho diábel k smilství přivedl svú zlostí
Jeron_Put	O svatém Jeronýmovi knihy troje, kapitola O dvú pútníkú, kterak svatý Jeroným jima spomohl i jiným lúpežníkóm
KarVácl	václavská legenda sepsaná latinsky Karlem IV. a přeložená do češtiny
VulgClem	Klementinská Vulgata
DalJ	Jirečkovo vydání kroniky tak řečeného Dalimila (Prameny dějin českých, Praha 1878)

Ostatní zkratky a značky

A	aorist
CONJ	konjunktiv
D	dokonavý vid
Dn	Daniel (biblická kniha)
fol.	folium
FUT	futurum
FUTP	futurum exactum
I	imperfektum
INF	infinitiv
N	nedokonavý vid
n	v BiblDrážď+Pror ve sloupci <i>Verš</i> : jde o vloženou větu, která není překladem žádného latinského verše; číslo verše tedy nepřirážujeme
n	v Gal ve sloupcích pro latinské ekvivalenty: rozsáhlejší úsek textu, který v lat. textu, který máme k dispozici, není; pravděpodobně se jedná o překlad z jiného rukopisu, nedokážeme ale určit, z kterého
P	složené préteritum
PAS Z	zvratné pasivum
PAS	opisné pasivum
PF	perfektum
PLPF	plusquamperfektum
PRES	prézens
PTC P	participium préterita
PTC	participium
s.	strana
vb dep	deponentní sloveso
[]	údaj, který není součástí textu
<>	text doplněný nebo opravený editorem
0	odpovídající sloveso v latinském textu není

Úvod

Předmětem naší práce je analýza užívání tvarů aoristu, imperfekta a složeného préterita ve čtyřech česky psaných prozaických překladových památkách z počátku 2. poloviny 14. století.¹ Analyzovanými texty jsou úryvek prvního staročeského překladu Bible (úryvek Bible drážďanské doplněné textem Proroků rožmberských), legenda o svatém Václavu ze staročeského Pasionálu, Jmě o svatém Pavle a dvě kapitoly díla O svatém Jeronýmovi knihy troje.

Na začátku práce je zařazena ediční poznámka k analyzovaným textům i k dokladům převzatým z prací jiných autorů. Kapitoly 2–4 obsahují základní informace o aoristu, imperfektu a složeném préteritu ve staré češtině, o vidu a o některých aspektech středověké latiny. Tyto kapitoly byly zpracovány na základě dostupné odborné literatury. Kapitola 5 přibližuje kritéria výběru textů k analýze, v kapitole 6 jsou vybrané prameny blíže charakterizovány. Kapitola 7 pojednává o uspořádání elektronické databáze, do níž byly excerpované doklady zanášeny. V kapitole 8, jež je nejrozsáhlejší kapitolou práce, jsou uvedeny výsledky, které byly na základě databáze získány. V kapitole 9 jsou vybrané aspekty výsledků porovnány s údaji uváděnými v odborné literatuře. Součástí práce je též elektronická databáze zkoumaných slovesných tvarů (na CD).

¹ Jde o texty, které se dobou vzniku co nejvíce blíží polovině 14. století. Na původním záměru věnovat se textům přímo z poloviny 14. století vzhledem k povaze dochovaného materiálu nebylo možno trvat.

1 Poznámka k transkripčním a edičním zásadám

1.1 Bible drážďanská doplněná textem Proroků rožmberských (BiblDrážď+Pror)

K analýze jsme užili úsek textu Dn 1,1–6,28. Text je poskládán z dochovaných částí Bible drážďanské a z textu Proroků rožmberských (XVII D 33). V Bibli drážďanské se daný úsek textu nachází na fol. 478a1–483a2, v textu Proroků rožmberských je tento úsek na fol. 109a1–118a1.

Úseky vzaté z textu Bible drážďanské:² Dn 1,8–2,10 (fol. 478a1–478a2); Dn 2,30–2,49 (fol. 479a1–479a2); Dn 3,1–3,3 (fol. 479b); Dn 3,6–3,10 (fol. 479b); Dn 3,19–3,44 (fol. 480a1–480a2); Dn 3,80–4,2 (fol. 481a1–481a2); Dn 4, 20–5,2 (fol. 482a1–482a2); Dn 5,20–6,10 (fol. 483a1–483a2). Verše Dn 3,1–3,3 (BiblDrážď, fol. 479b) a Dn 3,6–3,10 (BiblDrážď, fol. 479b) se dochovaly díky tomu, že je V. Hanka r. 1834 otiskl ve sborníku Slavín (Pečírková et al., 2009, s. 15).

Úseky vzaté z textu Proroků rožmberských: nadpis knihy Daniel (fol. 108a2); Dn 1,1–1,8 (fol. 109a1–109a2); Dn 2,10–2,29 (fol. 110a1–110b2); Dn 2,49 (fol. 111a2–111b1); Dn 3,3–3,5 (fol. 111b1); Dn 3,10–3,19 (fol. 111b2–112a1); Dn 3,44–3,80 (fol. 112b2–113b1); Dn 4,2–4,20 (fol. 114a2–115a1); Dn 5,2–5,20 (fol. 115b2–116b1); Dn 6,10–6,28 (fol. 117a2–118a1).

Úseky textu Bible drážďanské jsme transkribovali na základě transliterované edice (Staročeská Bible, 2009, s. 483–512). Vycházeli jsme z obecněji přijímaných edičních zásad (Staročeský slovník, 1968, s. 44–48; Daňhelka, 1985, s. 285–301; Havránek, Hrabák, 1957, s. 25–31).

Zjevné chyby, chybějící písmena a přebytečná písmena jsou emendovány již v transliterované edici (Staročeská Bible, 2009), ze které vycházíme. Naše transkripce se řídí tímto již emendovaným textem, a to s těmito výjimkami: Ve verši Dn 5,23 je v edici (Staročeská Bible, 2009, s. 508) uvedena rukopisná podoba *medyene* a nic není emendováno. Transkribujeme jako *meděné* (opravujeme nenáležitou jotaci). Ve verši Dn 3,37 je v edici (Staročeská Bible, 2009, s. 494) uvedeno emendované *um<ye>nyeny*. Transkribujeme bez emendace jako *umněni*.³ Ve verši Dn 3,41 je ve Staročeské Bibli (2009, s. 488) chybně uvedeno *rozdyleno* místo *rozdyleno*.⁴ Transkribujeme *rozděleno*.

V transliterovaném textu edice (Staročeská Bible, 2009) jsou zkratky rozváděny a upozorňuje se na ně v poznámkách. V transkripci vycházíme z rozvedené podoby zkratk a na skutečnost, že v rukopise je zkratka, už nijak neupozorňujeme. Marginálie, na něž se upozorňuje v poznámkách transliterované edice, nijak nezohledňujeme.

V některých případech jsou v transliterované edici chyby opraveny bez jakéhokoliv označení a rukopisná podoba je uvedena v poznámce. V takovém případě transkribujeme na základě tvaru uvedeného v textu.

V transkripci je zaznamenávána pouze náležitá jotace. Podoby vlastních jmen nejsou sjednocovány, je ponecháno kolísání – např. *Ananiáš – Ananias, Chaldevé – Kaldevé*. V textu je zavedena interpunkce podle nové češtiny.

² Pokud je nějaký verš uveden mezi úseky vzatými z Bible drážďanské i mezi úseky vzatými z Proroků rožmberských, znamená to, že je v Bibli drážďanské dochován částečně.

³ Patrně jde o tvar slovesa *umniti* (srov. Malý staročeský slovník, 1979, s. 537). Za potvrzení děkuji Mgr. M. Pytlíkové z oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR (dne 29. 6. 2010).

⁴ Za potvrzení děkuji Mgr. M. Pytlíkové z oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR (dne 29. 6. 2010).

Text Proroků rožmberských byl převzat z transkribovaného přepisu pořízeného Pečírkovou a Stlukou (Proroci, 2005). Převzatý text měníme v následujících případech:

Na základě transliterované edice (Staročeská Bible, 2009) emendujeme tato místa (v přepise Proroků rožmberských dané emendace chybí): Ve verši Dn 5,15 podle edice (Staročeská Bible, 2009, s. 508) emendujeme <I ne>mohli (v transliterované edici je <y ne>mohly). Ve verši Dn 6,18 na základě emendace ve Staročeské Bibli (2009, s. 510) opravujeme znění přepisu *od svého do domu* na podobu <do> *svého domu*. Rukopisná podoba uvedená ve Staročeské Bibli (2009, s. 510) zní <do>*fweho domu*.

V přepise Pečírkové a Stluky (Proroci, 2005) bylo chybné označení jednoho verše – verš Dn 6,18 byl označen jako Dn 6,19 (označení verše 6,19 bylo tedy v textu dvakrát). Číslování jsme opravili podle edice (Staročeská Bible, 2009, s. 510).

Ve dvou případech opravujeme pravopisnou chybu – koncovku *-i* v přísudku měníme na *-y*: v nadpise vloženém mezi verše Dn 3,51 a Dn 3,52 opravujeme *chválili* na *chválily*, ve verši Dn 5,5 měníme *ukázali* na *ukázaly*. Ve dvou případech měníme interpunkci – doplňujeme čárku. Doplňujeme čárku ve verši 5,11 mezi slova *jeho* a *otec* a ve verši Dn 6,24 přidáváme čárku před *a než*. Ve verši 3,47 transkripci *vysíváše* měníme na *vyšíváše*. Do údajů o foliaci byly přidány informace o hranicích sloupců v rámci jedné stránky.

Údaje o pravopise Proroků rožmberských jsou uvedeny ve Staročeské Bibli (2009, s. 17–19).

Jako latinský text byla užita Vulgata Clementina (Biblia Sacra, on-line). V úsecích textu, které jsou v této práci uváděny jako příklady, jsme prováděli grafické úpravy (např. odstranění mezer před dvojtečkou).

1.2 **Legenda o sv. Václavu ze staročeského Pasionálu (KarVácl)**

Jako český text legendy jsme použili transkribovaný přepis rukopisu III D 44, který pořídil Stluka (2003). V rukopise III D 44 se legenda o sv. Václavu nachází na stranách 513–520. Stlukův přepis jsme přejali beze změn. Údaje o grafické podobě rukopisu jsme zjišťovali nahlédnutím do jeho kopie.⁵ Údaje o písařských chybách jsme získali také z přepisu legendy s označenými emendacemi, který pořídil Stluka (2005).

Zdrojem latinského textu byla edice, kterou pořídil Blaschka (Die St. Wenzelslegende, 1934, s. 64–73).

1.3 **Jmě o svatém Pavle (Gal)**

Pro analýzu byl použit staročeský text otištěný ve Výboru z české literatury od počátků po dobu Husovu (1957, s. 544–546). Ve Výboru (1957, s. 544–546) je text otištěn podle rukopisu XVII E 8, emendace jsou prováděny podle mladšího rukopisu XVII E 10. Jotace je zachována a upravována jen v dlouhých slabikách.

Pasáže uváděné podle mladšího rukopisu XVII E 10 do analýzy nezahrnujeme. V několika případech jsme se na základě transliterované edice pořízené Paterou (1889, s. 439–453) rozhodli pro jiné znění, než jaké je uvedeno ve Výboru (1957, s. 544–546). Jedná se o tyto případy: Grafickou podobu *trypyechu* (fol. 18b) transkribujeme *tripiechu*, zatímco ve Výboru (1957, s. 544) je uvedeno *trpiechu*. Grafickou podobu *nedryzely* (fol. 19b) přepisujeme jako *nedřiželi*, zatímco Výbor (1957, s. 545) uvádí *nedrželi*. Grafickou podobu *czyny* (fol. 20a) přepisujeme jako *čini*, zatímco Výbor (1957, s. 545) uvádí podobu *činí*; pro toto znění jsme se rozhodli na základě kontextu a latinské předlohy.

Foliaci v databázi a v příkladech uváděných v kapitole 8 *Výsledky* uvádíme podle Paterovy transliterované edice (1889, s. 452–453).

⁵ Fotokopie rukopisu je uložena v oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v. v. i.

Jako text latinské předlohy byl přejat Paterův přepis textu rukopisu N XLII (Patera, 1889, s. 452–453). Tento přepis přejímáme pouze s jedinou opravou: Výraz *exastabant* uváděný Paterou (1889, s. 452) opravujeme na *exstabant*.⁶

1.4 O svatém Jeronýmovi knihy troje (Jeron)

Zdrojem staročeského textu byla transliterovaná edice rukopisu III B 8, kterou pořídil Patera (O svatém Jeronymovi, 1903). Na základě této edice jsme pro účely analýzy dvě kapitoly transkribovali (O svatém Jeronymovi, 1903, s. 107–110, 127–133; v rukopise III B 8 jsou tyto kapitoly na fol. 56a1–57a2, 66b1–69b1). Při transkripci jsme vycházeli z obecněji přijímaných edičních zásad (Havránek, Hrabák, 1957, s. 25–31; Staročeský slovník, 1968, s. 44–48; Daňhelka, 1985).

Skutečnost, že některé grafémy jsou v Paterově transliterované edici (O svatém Jeronymovi, 1903) vytištěny jako horní index, v transkripci nijak nezohledňujeme.

Zkratky jsou v Paterově edici rozvedeny bez dalších poznámek. My jsme tedy při pořizování transkripce již vycházeli z těchto rozvedených podob.

Značení sykavek je v rukopise III B 8 velmi rozkolísané. Při transkripci koncovek aoristu a imperfekta *-ste/-šte* se řídíme tím, pro kterou hlásku je grafém, jenž je ve slově přítomen, nejtypičtější. Přitom vycházíme z informací o grafice rukopisu, které uvádí Patera (1903, s. IX–XIV).

Patera v transliterované edici (O svatém Jeronymovi, 1903) doplňuje interpunkci podle edice latinské předlohy (Patrologiae cursus completus, 1864, s. 239–326). Tuto interpunkci ve většině případů přejímáme. V některých případech jsme se rozhodli pro interpunkci rozdílnou: např. neděláme tečky za nadpisy kapitol a v případech, v nichž se v textu bezprostředně za sebou vyskytuje více spojovacích výrazů, z nichž každý se vztahuje k jiné větě, klademe čárku ve shodě se současnými pravidly pravopisu pouze před první z nich.

Hranice slov přejímáme z Paterovy edice (O svatém Jeronymovi, 1903). Výjimkou je spojka *-li*, kterou Patera ve všech případech píše jako součást předcházejícího slova. My tento výraz připojujeme k předcházejícímu slovu spojovníkem, pouze u spojky *nežli* píšeme *-li* jako součást slova (bez spojovníku).

Jako zdroj latinské předlohy jsme použili text, který je uváděn ve 22. svazku latinské patrologie (Patrologiae cursus completus, 1864, sloupec⁷ 302–304, sloupec 316–320). V této edici jsme nenašli žádné informace o tom, na základě kterých rukopisů byla pořízena, ani zdůvodnění tohoto výběru. Text přejímáme beze změn s jednou výjimkou: výraz *crebis* (sloupec 317) opravujeme na *crebris*.⁸

1.5 Doklady uváděné podle jiných autorů

V kapitole 2 Aorist, imperfektum a složené préteritum ve staré češtině uvádíme doklady převzaté z prací jiných autorů. Tyto doklady uvádíme se zkratkou pramene podle Staročeského slovníku (1968). Výjimkou je zkratka DalJ, která je vysvětlena v Seznamu zkratk v této práci.

Gebauer (1898) má v některých dokladech slovo, o které mu zejména jde, transliterované. My tyto výrazy při uvádění dokladů transkribujeme⁹ a na tuto skutečnost nijak neupozorňujeme.

⁶ Za tento návrh opravy děkuji Mgr. K. Volekové (dne 18. 2. 2011).

⁷ Text je na stránkách ve dvou sloupcích, číslovány jsou tyto sloupce.

⁸ Za tento návrh opravy děkuji Mgr. K. Volekové (dne 18. 2. 2011).

⁹ Při transkripci vycházíme z obecněji přijímaných edičních zásad (Výbor, 1957, s. 25–31; Staročeský slovník, 1968, s. 44–48; Daňhelka, 1985).

2 Aorist, imperfektum a složené préteritum ve staré češtině

V této kapitole se postupně budeme věnovat třem staročeským gramatickým formám pro vyjádření minulosti, jež jsou předmětem naší práce: aoristu, imperfektu a složenému préteritu. Bude pojednáno o jejich původu, způsobu tvoření a významu. Samostatný oddíl je věnován ústupu jednoduchých minulých časů.

V kapitole 3 se krátce zastavíme u problematiky vidu, neboť kategorie vidu s kategorií času úzce souvisí. Kapitola 4 se věnuje některým otázkám středověké latiny, které je potřeba brát na vědomí, pokud se věnujeme latinským předlohám staročeských textů.

Je evidentní, že jak problematiky staročeských minulých časů, tak problematiky vidu i vybraných otázek středověké latiny se v této práci můžeme dotknout pouze velice stručně, neboť jejich šíře a hloubka daleko překračuje rozsah této práce.

2.1 Aorist

Do staré češtiny jsou dochovány dva typy aoristu, a to aorist asigmatický (silný, jednoduchý) a sigmatický (slabý, složený, chiatický). Tvoří se převážně od dokonavých sloves (Lamprecht et al., 1986, s. 239; Gebauer, 1898, s. 42). Dostál (1967, s. 194) uvádí, že aorist se tvořil od sloves obou vidů.

2.1.1 Aorist asigmatický (silný, jednoduchý)

Aorist asigmatický částečně ustupoval již na konci praslovanského období, s výjimkou tvarů pro 2. a 3. osobu to byl již archaismus.

Gebauer (1898, s. 43) pokládá slovanský asigmatický aorist za pokračování indoevropského imperfekta bez augmentu. Formálně slovanský silný aorist odpovídá sanskrtskému a řeckému imperfektu, rozdíl je pouze v tom, že slovanský aorist nemá augment. Forma je tedy velmi stará, ale její užívání ve významu aoristu je slovanská inovace (Gebauer, 1898, s. 52; Večerka, 2006, s. 185).

Komárek (1981, s. 29) uvádí, že staročeský asigmatický aorist patrně vznikl splynutím indoevropského imperfekta a asigmatického aoristu.

Tento typ aoristu byl na ústupu již v praslovanském období, zejména proto, že některé jeho tvary nebyly dostatečně odlišné od tvarů přítomnosti a že se tvořil převážně od sloves neproduktivních typů (Komárek, 1981, s. 29). Ve staré češtině je asigmatický aorist doložen jako archaismus, který je vázán na určité lexikální jednotky (např. *jíti*). Nejvíce dokladů je dochováno pro tvar 3. osoby singuláru, neboť tento tvar byl přejat do paradigmatu aoristu sigmatického. Ostatní tvary aoristu asigmatického jsou doloženy v menší míře, některé nejsou doloženy vůbec (Dostál, 1967, s. 54; Gebauer 1898, s. 45–46).

Asigmatický aorist se tvoří z infinitivního kmene, a to pouze od některých slovesných typů 1. a 2. třídy – např. od typů *věsti*, *pěci*, *tisknutí* (Lamprecht et al., 1986, s. 239). Osobní koncovky asigmatického aoristu a příklady tvarů jsou uvedeny v tabulce 1.

Číslo	Osoba	Osobní koncovka	Příklad
Singulár	1.	-0	(u)ved
	2.	-e	-vede
	3.	-e	-vede
Duál	1.	-ově, -ova	-vedově
	2.	-eta	-vedeta
	3.	-eta	-vedeta
Plurál	1.	-om	-vedom
	2.	-ete	-vedete
	3.	-u, resp. -ú	-vedú

Tabulka 1: Osobní koncovky asigmatického aoristu a příklady tvarů (Dostál, 1967, s. 34; Lamprecht et al., 1986, s. 239)

U některých tvarů asigmatického aoristu je doloženo dloužení vokálu v kořeni slova. V 1. osobě singuláru (např. *nés, léz, véd*) je důvodem tohoto dloužení skutečnost, že na konci slova odpadl tvrdý jer (Dostál, 1967, s. 53). K dloužení docházelo také ve 2. a 3. osobě singuláru – např. *uvéde, otjide* (Lamprecht et al., 1986, s. 239). Dostál (1967, s. 35) pokládá za možné, že k dloužení v těchto osobách došlo sekundárně, aby byly rozlišeny tvary 3. osoby aoristu a přezentu. Podle Gebauera (1898, s. 44) byl příčinou tohoto dloužení přízvuk.

U řady tvarů asigmatického aoristu vznikla hláskovým vývojem homonymie. Tvar 1. osoby singuláru je stejný jako tvar s-ového participia, tvar 2. osoby plurálu je stejný jako tvar přezentu. V řadě případů se s přezentem shodují též tvary 3. osoby singuláru a plurálu. Koncovka pro 3. osobu plurálu aoristu *-u* byla původně krátká, naproti tomu v přezentu byla dlouhá (*-ú*). Ve staré češtině se však vyskytuje dlouhé *-ú* i v aoristu (Dostál, 1967, s. 35).

2.1.2 Aorist sigmatický (slabý, složený, chiatický)

Staročeský sigmatický aorist je pokračováním aoristu předslovanského – tvary sigmatického aoristu v sanskrtu, řečtině a slovanštině jsou navzájem analogické (Lamprecht et al., 1986, s. 194; Gebauer, 1898, s. 52). Pro sigmatický aorist je charakteristická přítomnost hlásky *s* nebo *ch* ve většině přípon. Hlávka *s* se v postavení po *i, u, r, k* změnila v *ch*, analogií se tato změna rozšířila i do jiných pozic (Lamprecht et al., 1986, s. 239).

Lze rozlišit aorist sigmatický primární (starší) a aorist sigmatický sekundární (mladší).¹⁰

Aorist sigmatický primární (starší) se tvoří od sloves s otevřeným infinitivním kmenem a od několika sloves s kmenem původně zavřeným. Od sloves s infinitivním kmenem původně zavřeným jsou v češtině doloženy tvary *řech* (1. sg.) od *řeci* a *jěchu* (3. pl.) od *jiesti*, přičemž stejnou podobu má tento tvar aoristu také od sloves *jěti* a *jieti*, která mají infinitivní kmen otevřený (Lamprecht et al., 1986, s. 239–240).

Tabulka 2 ukazuje osobní koncovky aoristu sigmatického primárního a příklad tvoření od slovesa s otevřeným infinitivním kmenem.

¹⁰ Dostál (1967) za aorist sigmatický mladší považuje tvary sigmatického aoristu, které se mohly tvořit od všech sloves z infinitivního kmene (je to tedy sigmatický aorist od sloves s otevřeným i zavřeným kmenem). Aorist sigmatický starší se na rozdíl od aoristu asigmatického a aoristu sigmatického mladšího vyznačoval dloužením kořeného vokálu; Dostál (1967, s. 36) uvádí zejména aoristové tvary slovesa *řeci*.

Číslo	Osoba	Osobní koncovka	Příklad
Singulár	1.	-ch	(s)krych
	2.	-0	-kry
	3.	-0	-kry
Duál	1.	-chově	-krychově
	2.	-sta, -šta	-krysta, -šta
	3.	-sta, -šta	-krysta, -šta
Plurál	1.	-chom	-krychom
	2.	-ste, -šte	-kryste, -šte
	3.	-chu	-krychu

Tabulka 2: Osobní koncovky aoristu sigmatického primárního a příklad tvoření (Adam et al., [2000?], s. 6; Lamprecht et al., 1986, s. 239)

Tabulka 3 ukazuje tvoření aoristu sigmatického primárního od slovesa se zavřeným infinitivním kmenem.

Číslo	Osoba	Tvar
Singulár	1.	řech
	2.	řeče
	3.	řeče
Duál	1.	řechově
	2.	řesta
	3.	řesta
Plurál	1.	řechom
	2.	řeste
	3.	řechu

Tabulka 3: Tvary aoristu sigmatického primárního od slovesa řecí (Dostál, 1967, s. 36)

Koncovka 3. osoby plurálu *-chu* není původní, ale byla přejata pravděpodobně z imperfekta (Lamprecht et al., 1986, s. 239).

Ve 2. a 3. osobě duálu jsou koncovky *-sta* a *-šta*, v 2. osobě plurálu koncovky *-ste* a *-šte*. Koncovky *-šta* a *-šte* pocházejí z imperfekta, zatímco koncovky *-sta*, *-ste* jsou původní koncovky aoristu. Původní koncovky imperfekta pronikaly do aoristu, ale též aoristové koncovky pronikaly do imperfekta (Gebauer, 1898, s. 53, 60–62).

Aorist sigmatický sekundární (mladší) se tvoří od sloves se zavřeným infinitivním kmenem, tedy od sloves, od nichž se původně tvořil aorist asigmatický. Tento aorist sigmatický sekundární se tvoří tím způsobem, že se osobní koncovky aoristu sigmatického primárního připojují ke tvaru 2. nebo 3. osoby aoristu asigmatického, který končí na *-e* (Lamprecht et al., 1986, s. 240). Příklad tvoření je uveden v tabulce 4.

Číslo	Osoba	Příklad
Singulár	1.	(u)vedech
	2.	-vede
	3.	-vede
Duál	1.	-vedechově
	2.	-vedesta
	3.	-vedesta
Plurál	1.	-vedechom
	2.	-vedeste
	3.	-vedechu

Tabulka 4: Příklad tvoření aoristu sigmatického sekundárního (Lamprecht et al., 1986, s. 240)

2.1.3 Význam

Aorist zařazuje děj do minulosti. Ve vypravování aorist zpravidla označuje prostý minulý děj, který znamená postup v ději. Sigmatický a asigmatický aorist se od sebe významově neliší (Dostál, 1967, s. 193–194; Gebauer, 2007, s. 540). Podle Lamprechta et al. (1986, s. 239) aorist vyjadřoval ukončený minulý děj.

Aorist mohl označovat také předminulý děj. Dostál (1967, s. 194) uvádí příklad *kněz Přemysl da to vší zemi, ale muže nevědiechu, co tomu učiniti* (Dal).

2.2 Imperfektum

2.2.1 Původ

Slovanské imperfektum není pokračováním starého imperfekta indoevropského, nýbrž vzniklo až v době praslovanské. Je to praslovanská inovace, nemá přímé paralely v jiných indoevropských jazycích (Komárek, 1981, s. 30; Dostál, 1967, s. 33–34; Večerka, 2006, s. 184). Původ slovanského imperfekta dosud není zcela jasný, v literatuře se objevují různé výklady původu tohoto tvaru (Dostál, 1967, s. 34; Lamprecht, 1987, s. 99). Např. Erhart (1982, s. 187) uvádí, že původ slovanského imperfekta souvisí s původem imperfekta latinského. Z toho, že koncovky imperfekta se podobají koncovkám aoristu, Lamprecht et al. (1986, s. 194) soudí, že imperfektum vzniklo jeho nápodobou.

2.2.2 Tvoření

Ve staročeském tvoření imperfekta se objevují nepravidelnosti, tento tvar je ve staré češtině již na ústupu (Lamprecht et al., 1986, s. 238).

Imperfektum se tvořilo převážně z kmene přítomného, u některých sloves též z kmene infinitivního. V praslovanštině se osobní koncovky připojovaly ke zdloženému kmeni, ve staré češtině došlo k formálním změnám vlivem stahování a přehlásky *á > ie*. U sloves, jejichž infinitivní kmen končil na *-a*, bylo ve slovesném tvaru před osobní koncovkou dlouhé *-á-*, u ostatních sloves byl na tomto místě vokál *-ie-*, vzniklý přehláskou *á > ie*, neboť předcházející konsonant byl měkký (Gebauer, 1898, s. 55; Komárek, 1981, s. 110; Dostál, 1967, s. 51; Lamprecht et al., 1986, s. 238).

Z kmene přítomného se imperfektum tvoří u slovesných typů *vede – vediech, peče – pečiech, tře – třiech, pne – pnech, mine – miniech, tiskne – tiskniech, kryje – kryjích, prosí – prosiech*. Z kmene infinitivního se imperfektum tvoří od typů *kupovati – kupovách, tesati – tesách, trpěti – trpiech*. Slovesa typu *dělati, uměti* a *bráti* mohla tvořit imperfektum jak z kmene přítomného, tak z kmene infinitivního: *dělati – dělajích/dělách, uměti – umějích/umiech, bráti – beřích/brách*. Tvary z obou kmenů měla také slovesa typu *kupovati*, která měla jednoslabičný či neslabičný základ – např. imperfektum *kujích/kovách* od slovesa *kovati, kuju* nebo imperfektum *rujích/rvách* od slovesa *rváti, ruju* (Lamprecht et al., 1986, s. 238–239; Komárek, 1981, s. 110).

Tabulka 5 ukazuje osobní koncovky staročeského imperfekta a příklady tvarů.

Číslo	Osoba	Osobní koncovka	Příklad
Singulár	1.	-ch	trpiech
	2.	-še	trpieše
	3.	-še	trpieše
Duál	1.	-chově (-chova)	trpiechově, trpiechova
	2.	-šta (sta)	trpiešta, trpiesta
	3.	-šta (sta)	trpiešta, trpiesta
Plurál	1.	-chom (-chomy, -chome)	trpiechom, trpiechome, trpiechomy
	2.	-šte (-ste)	trpiešte, trpieste
	3.	-chu	trpiechu

Tabulka 5: Osobní koncovky imperfekta (Lamprecht et al., 1986, s. 239; Gebauer, 1898, s. 272)

Koncovky staročeského imperfekta jsou velmi podobné koncovkám sigmatického aoristu. Paradigmata imperfekta a sigmatického aoristu se navzájem ovlivňovala, a tím se sblížovala ještě více. Koncovka pro 3. osobu plurálu imperfekta *-chu* byla přejata do sigmatického aoristu – původní koncovka sigmatického aoristu zněla v církevní slovanštině *-šę* (Lamprecht et al., 1986, s. 239).

K vzájemnému ovlivňování paradigmata aoristu a imperfekta docházelo ve 2. a 3. osobě duálu a ve 2. osobě plurálu. V praslovanštině má imperfektum v 2. osobě plurálu a 3. osobě duálu koncovku *-šete*, v 2. osobě duálu koncovku *-šeta*. Původní aoristové koncovky v těchto osobách jsou *-ste* a *-sta*. V historické době se jak v aoristu, tak v imperfektu užívají v 2. osobě plurálu a 3. osobě duálu koncovky *-ste*, *-šete*, v 2. osobě duálu koncovky *-sta*, *-šta* – např. *dělaste, dělasta / dělašte, dělašta* (Lamprecht, 1986, s. 239; Gebauer, 1898, s. 53, 60–62; Komárek, 1981, s. 40).

2.2.3 Význam

Podle Gebauera (2007, s. 545) se imperfektum vyskytuje „v popisích a líčeních minulých dějů, zvyků a obyčejů“. V takovýchto případech často stojí vedle sebe imperfektum sloves dokonavých a sloves nedokonavých, např. (sv. Prokop) *klášterského nic neužíváše, jedno což svýma rukama vyděláše, tiem se krmil a odieval* – Hrad (Gebauer, 2007, s. 546).

Imperfektum nedokonavých sloves nejčastěji vyjadřovalo děj v minulosti trvající (případně opakovaný), průvodní děj v minulosti, průvodní okolnosti, popis (Dostál, 1967, s. 192; Gebauer, 2007, s. 539).

Gebauer (2007, s. 540) uvádí např. tyto doklady děje v minulosti trvajícího: *ta (dcera) mříeše* (moriebatur; BiblKoř); (Alexander) *na vše strany vidieše, kdežto vína, žita ktviechu, kdež která loviště biechu* (AlxV). Gebauer (2007, s. 541) do této skupiny řadí také imperfekta sloves uvozujících přímou řeč (*dieti, mluviti, praviti* aj.) – např. *Petr svatému Janu dieše: račiž palmu vzieti...* (Vít), avšak upozorňuje, že naproti tomu bývá *vecěti* vždy v aoristu.

Jako příklad imperfekta nedokonavého slovesa, které vyjadřuje děj opakovaný, Gebauer (2007, s. 542) uvádí doklad *Gallikan zlé duchy z lidí vyhánieše* (PasMuzA).

Jako příklad popisu a průvodních okolností Dostál (1967, s. 192) uvádí doklad *neb nikdy* (sv. Prokop) *prázden* (volný, bez práce) *nebieše nebo na modlitbě nebo v knihách čtieše* (Hrad).

Gebauer (2007, s. 542) uvádí příklad imperfekta vyjadřujícího současnost v minulosti: *v tu hodinu, kdyžto jeho* (sv. Prokopa) *svaté tělo pochováváchu, voláše jeden slepý a řka...* (PasMuzA).

V době, kdy se již stíraly významové rozdíly mezi aoristem, imperfektem a složeným préteritem, mohlo imperfektum vyjadřovat i prostý minulý děj (Dostál, 1967, s. 192).

Imperfektum dokonavých sloves vyjadřovalo zejména děj v minulosti opakovaný, a to opakovaný buď v tom smyslu, že jeden podmět vykoná děj vícekrát, nebo že děj je vykonán několika podměty (kteří jej vykonají současně nebo postupně). Dokladem děje vykonávaného vícekrát jedním podmětem je např. *když Mojžíš zdvihne ruce, tehdy ostáváše a přemáháše lid israhelský* – AlbRáj. Příkladem děje vykonávaného více podměty je *ktožkoli jemu v tvář vezříše, inhed užasnieše* – ModlLeg (Gebauer, 2007, s. 542–544).

Trávníček (1923, s. 303–307) se zabývá Gebauerovými doklady imperfekt od dokonavých sloves a shledává, že není nutné u všech těchto dokladů předpokládat opakovanost.

Imperfektum dokonavých sloves mohlo vyjadřovat také prostý minulý děj – tj. v době, kdy se již obě formy vyrovnávaly, mohlo mít stejný význam jako aorist (Dostál, 1967, s. 193).

Gebauer (2007, s. 546–547) uvádí také další možné případy užití imperfekta.

Imperfektum může být užito v negativní větě (věta pozitivní by měla aorist) – např. *každý patřieše na Mojžíšě, doňadž nevejdieše do stanu* (BiblOl). V negativních větách se však vyskytuje i aorist, jako např. *král nesmě Čechov u potrebu přivinúti* – DalC (Gebauer 2007, s. 546–547).

Imperfektum může být užito též ve významu ireálního děje v minulosti. Gebauer (2007, s. 547) uvádí mimo jiné doklad *tu pan Jan z Strážě po nepřítelých jědieše a ovšem po nich v hrad vendieše, by byl s ním most u přiekop neleťal* (DalJ).

Některá imperfekta lze podle Gebauera (2007, s. 547) vykládat více způsoby. Např. v dokladu *některé panie se k tomu nepřimluviechu, neb tajně...* (DalC) má užití imperfekta příčinu buď v záporu, nebo v tom, že děj je vykonáván více podměty.

Gebauer (2007, s. 547–548) upozorňuje na častý výskyt imperfekta ve spojení s určitými adverbialními výrazy, relativity a relativními adverbii (spojkami), které trvání či opakovanost, vyjadřované slovesným tvarem, ještě zdůrazňují. Uvádí např. doklad *kdež koli vejdieše Ptolomeus do kterého města, vždy postavieše stráže* (BiblG).

2.3 Složené préteritum¹¹

Složené préteritum má kořeny v praslovanštině. Opisné tvary skládající se z pomocného slovesa v určitém tvaru a z neurčitého tvaru slovesa významového se vyskytují ve velmi starobylých slovanských památkách (Dostál, 1967, s. 64; Komárek, 1981, s. 18).

2.3.1 Tvoření

Složené préteritum se skládá z pomocného slovesa *býti* ve tvaru indikativu přítomnosti a z plnovýznamového slovesa ve tvaru l-ového participia. L-ové participium, které je součástí opisného préterita, může být tvořeno jak od sloves dokonavých, např. *vyšli jsme všickni ot člověka jednoho* – Dal, tak od sloves nedokonavých, např. *miloval si pravdu* – ŽaltWittb, ŽaltKlem (Lamprecht et al., 1986, s. 244; Dostál, 1967, s. 64, 195).

Pomocné sloveso, jež je součástí tvaru složeného préterita, se ve 3. osobě singuláru často vypouští. Vypouštění pomocného slovesa je doloženo již v nejstarších historických dobách, na počátku 16. století se už tvary s pomocným slovesem vyskytují velmi zřídka (Lamprecht et al., 1986, s. 244; Trávníček, 1935, s. 421). Na základě dokladů v Supraslském kodexu a v Knížkách šesterých Tomáše ze Štítného Dostál (1967, s. 65) soudí, že pomocné sloveso se nejdříve vynechávalo v hovorovém jazyce a teprve později v jazyce knižním.

¹¹ Označení *složené préteritum* užívá např. Lamprecht et al. (1986). V některých pracích je užíván termín *opisné perfektum* či *perfektum* (Gebauer, 1898, 2007; Dostál, 1967). Pro užívání pojmu *složené préteritum* jsme se rozhodli z toho důvodu, že ve staré češtině tato forma již význam perfekta (tj. výsledku minulého děje trvajících v přítomnosti) zpravidla nemá, ale jedná se o minulý čas.

Participium l-ové je původně indoevropské deverbální adjektivum, jež bylo odvozováno pomocí sufixů *-*lo* (maskulinum a neutrum), *-*la* (femininum) a skloňovalo se podle tvrdých (*o-* a *a-*) kmenů; tato indoevropská adjektiva měla význam náklonnosti, způsobilosti k určité činnosti.¹² V historické době se toto participium tvoří připojením sufixů *-l*, *-la*, *-lo*, *-li*, *-ly*, *-la* k infinitivnímu kmeni. U sloves 2. třídy se kmenotvorný sufix *-nu-* obvykle vypouští; pouze pokud je kořen tohoto slovesa tvořen jedinou souhláskou, tvoří se participium z celého kmene – např. *lnul*, *hnul* (Lamprecht et al., 1986, s. 242; Gebauer, 1898, s. 92; Dostál, 1967, s. 61; Damborský, 1967, s. 12, 126, 130).

Na konci tvarů l-ového participia pro maskulinum singuláru stál v době praslovanské tvrdý jer (srov. stsl. *neslъ*, *prosilъ*). Odpadnutí tohoto jeru u některých sloves vedlo k prodloužení kořenného vokálu – např. *tloukl*, *mátl*, *pásl* (Dostál, 1967, s. 62–62; Lamprecht et al., 1986, s. 46–47).

Poté, co tento tvrdý jer zanikl a na konci slovesného tvaru stálo *-l*, toto *-l* u sloves se zavřeným kmenem nevytvořilo s předchozím konsonantem slabiku, ale bylo neslabičné. Tvary jako *vedl*, *nesl*, *mohl* apod. se tedy vyslovovaly jednoslabičně podobně jako tvar *pil*. Po zániku pobočných slabik došlo k vyrovnání těchto tvarů s ostatními tvary v paradigmatu – hláska *l* se stala slabičnou (Lamprecht et al., 1986, s. 242; Dostál, 1967, s. 61–62; Gebauer, 1898, s. 93). Změna neslabičného *-l* v slabičné je doložena již ze 14. století, Gebauer (1898, s. 93) uvádí jako příklad osmislabičný verš *zda by se mohl dočísti* (Vít).

V době, kdy *-l* bylo neslabičné, se na konci slovesného tvaru po odpadnutí jeru vyslovovala konsonantická skupina. Někdy docházelo k usnadnění výslovnosti vypuštěním hlásky *-l*: např. *nes*, *tisk*. Podoby s vypuštěnou hláskou *-l* přetrvávají i poté, co se v l-ových participiích, v nichž nebyla vypuštěna, stala jádrem slabiky. Jsou uváděny např. tyto doklady: *nalez jej* – invenit, ŽaltKlem; *vyved Israhele* – eduxit, ŽaltWittb; *aby neupad* – EvOl (Gebauer, 1898, s. 93–94). Tendence odstranit tzv. pobočnou slabiku se projevovala také vsouváním vokálu před koncové *-l*, např. *nesel* – PasMuzA (Dostál, 1967, s. 62; Gebauer, 1898, s. 94).

Ve staré češtině měly konstrukce typu *jsem nesl* ještě některé rysy spojení adjektiva a spony – např. ve výrazu *sem li ten pes ukradl* stojí *li* za slovesným tvarem (Lamprecht et al., 1986, s. 244).

2.3.2 Význam

V praslovanštině mělo spojení typu *neslъ jesmъ* význam rezultativní (význam výsledku minulého děje trvajícího v přítomnosti)¹³ – tj. např. *neslъ jesmъ* znamenalo „jsem ten, kdo nesl“. Toto spojení se ještě v praslovanském období gramatikalizovalo; participium typu *neslъ* se ve staroslověnských památkách už neobjevuje v pozicích, v nichž stojí adjektiva, ale jeho výskyt je omezen právě na tento složený tvar (Komárek, 1981, s. 18; Lamprecht et al., 1986, s. 244).

Již sama forma, v níž je užit tvar přítomného slovesa, naznačuje významovou souvislost s přítomností. Ani l-ové participium (původem verbální adjektivum) však původně význam minulosti nemělo, což je patrné z jeho užití ve tvarech pro futurum – např. *budu nesl* (Dostál, 1967, s. 64).

Rezultativní význam je patrný nejen ve staroslověněštině, ale též v některých dokladech staročeských: např. *když jest syna porodila* (Hrad), *uslyšal mě jest böh* (ŽaltKlem), *zemdlelo tělo mé* (ŽaltWittb). Ve staré češtině už jsou však častější doklady, které vztah k přítomnosti

¹² Do dnešní doby se tento význam náchylnosti k ději dochoval např. u adjektiv *dbalý*, *bdělý*, *vzteklý* nebo u činitelských jmen na *-l* typu *břídil*, *chlubil*, *hýřil*. Od těchto činitelských jmen pocházejí vlastní jména typu *Dřímál*, *Kvapil* (Damborský, 1967, s. 127, 129; Lamprecht et al., 1986, s. 194–195).

¹³ Rezultativní význam se vyvinul z významu náchylnosti k ději, který byl vyjadřován deverbálními adjektivy odvozenými pomocí l-ového formantu (Lamprecht et al., 1986, s. 194–195).

nevyjadřují. Složené préteritum se ve staré češtině užívalo v původním významu zejména v době před ústupem jednoduchých minulých časů (Dostál, 1967, s. 64, 194).

Gebauer (2007, s. 539, 550) uvádí, že staročeské složené préteritum vyjadřovalo děj v minulosti ukončený a mající vztah k následkům v přítomnosti. Jako doklady uvádí např. *nechci tobě ni jinému, nebo sem slíbila býti v čistotě až do mé smrti* (Hrad) nebo *třetie jejie radost byla, když jest syna porodila* (Hrad).

Význam spojení l-ového participia a tvaru prézentu pomocného slovesa *býti* se postupem času měnil. Pomocné sloveso přestávalo vyjadřovat vztah k přítomnosti a stávalo se pouze formálním prostředkem vyjádření gramatické osoby (s tím úzce souvisí jeho vynechávání ve 3. osobě). Participium se stává signálem pro zařazení děje jako minulého, ztrácí jmenný charakter a je chápáno stále více slovesně. Význam „jsem takový, že jsem nesl“ se mění v „nesl jsem“. Vztah k přítomnosti postupně vymizel a konstrukce začala být chápána jako minulý čas (Dostál, 1967, s. 65).

2.4 Zánik jednoduchých minulých časů

Ústup a zánik jednoduchých minulých časů je úzce spojen se stíráním významových rozdílů mezi formami, jež byly ve staré češtině užívány pro významy spojené s minulostí (Dostál, 1967, např. s. 55). Proto jsou v následujícím oddíle tyto významové rozdíly krátce připomenuty.

2.4.1 Původní diferenciací významů aoristu, imperfekta a složeného préterita

Významové rozdíly mezi aoristem, imperfektem a složeným préteritem jsou ve staré češtině patrné pouze v nejstarších textech (později se stírají). Zatímco aorist se užíval k vyjádření prostého minulého děje, imperfektem se vyjadřoval děj průvodní, něco, co bylo obvyklé. Ve vypravování slovesa v aoristu vyjadřovala postup v ději, imperfektum znamenalo spíše trvání, průvodní děj. Složené préteritum vyjadřovalo děj, jehož výsledek trvá v přítomnosti (Dostál, 1967, s. 169–170).

Jako ukázkou významových rozdílů mezi uvedenými formami Dostál (1967, s. 170) uvádí následující úryvek z textu Podkoní a žák: *Nalezzech v jednom domu dva, jenž přišla pohostinu... z těch jeden bieše člověk mladý... Aorist *nalezzech* zde označuje posun děje, stalo se něco nového. Složené préteritum (zde s vynechaným pomocným slovesem) *přišla* označuje výsledek minulého děje trvajícím v přítomnosti (přišli, tedy byli v domě). Imperfektum *bieše* vyjadřuje něco trvajícím, průvodního (Dostál, 1967, s. 170).*

Komárek (1981, s. 132) uvedené rozdíly ilustruje pasáží z Dalimilovy kroniky: *Tehdy také židé křesťanské¹⁴ děti zbichu a to na ně vzvěděchu. Kněz jě káza všěcky zbíti a jejich domy rozpleniti. A když židy tepiechu a jich domy pleniechu, v jich škole nalezu hada velikého... V tomto úryvku aoristy *zbichu*, *vzvěděchu*, *nalezu*, *káza* vyjadřují postup v ději. Imperfekta *tepiechu* a *pleniechu* vyjadřují průvodní děje, u nichž je zdůrazněn průběh.*

2.4.2 Postupná nivelizace významů

Významové rozdíly mezi imperfektem, aoristem a složeným préteritem se postupně stíraly. Nivelizace významů je patrná např. z textů, v nichž aorist a složené préteritum mají stejnou platnost (Gebauer, 2007, s. 550). Dostál (1967, s. 194) uvádí např. tento doklad, v němž jsou aorist i složené préteritum užity ve významu minulého děje: *a když svatý Štěpán v chrám vjide, tu boha poprosil* (PasMuza).

¹⁴ Komárek (1981, s. 132) uvádí znění Lobkovického rukopisu; výraz *křesťanské* uvádí jako *krest'anské*. Rukopisná podoba je *křest'ianske* – nad *r* je tečka (Staročeská kronika, 1988, s. 164). Vzhledem k tomu, že Lobkovický rukopis pochází až z poloviny 15. století (Staročeský slovník, 1968, s. 68), pokládáme za vhodnější transkribovat tento výraz jako *křesťanské*.

K vzájemnému zaměňování aoristu a složeného préterita může docházet také při opisování téhož textu – např. *obět chvály poctila mě* – ŽaltWittb, *ucti mě* – ŽaltKlem (Dostál, 1967, s. 194).

V popisech se složené préteritum často vyskytuje v kontextech, v nichž původně stálo imperfektum, např. *a byl jest křesťan* (PasMuzA). Imperfektum ustupuje složenému préteritu také v kontextech, v nichž vyjadřovalo opakování nebo neaktuální opakovaný děj, např. *i jednoho pokoje nehledaje, více se pro buoh pokoříje, nenosil drahého oděnie* – Hrad (Dostál, 1967, s. 194–195).

Gebauer (2007, s. 549) pokládá za záměnu aoristu a imperfekta též případy, v nichž je imperfektum překladem latinského konjunktivu imperfekta nebo plusquamperfekta – imperfektum je zde podle Gebauera užito místo aoristu. Např. *ten* (králík) *když uslyšíše, že Ježíš přišel z Židovstva, šel k němu* (cum audisset; EvOl).

Existují též doklady, z nichž je zřejmá vzájemná zaměnitelnost aoristu a imperfekta, např. *Řekuov množstvie jemu na pomoc přihnavše na krále Laumedonta se oboříechu* – Troj, *oboříechu* stojí místo *obořichu* (Gebauer, 2007, s. 548).

Gebauer (2007, s. 549) uvádí, že u záměn aoristu a imperfekta někdy hrály roli také požadavky veršované skladby na rým či asonanci, např. *vida to lev, že pán ležieše, žaloštěmi velikými zařváše* (Baw).

Složené préteritum zaujímal pozice aoristu a imperfekta. To je patrné např. z různých opisů téhož textu. Gebauer (2007, s. 550) uvádí např. tyto příklady: *v níž ležala jich svatyně* (AlxH), *v niež ležěše jich svacině* (AlxV; mladší opis starší předlohy); *dievky bratříú poznachu a na ně silně volachu* (DalJ, z rkp DalV, DalL aj.), *dievky bratříú poznaly ... volaly* (DalC).

Gebauer (2007, s. 539, 548) zdůrazňuje záměr autora – jestli chtěl určitý významový odstín vyjádřit, nebo mu na tom nezáleželo. „Klade pak se aorist, imperfektum, perfektum a plusquamperfektum s příslušnou nuancí významu, když na tom záleží a když chci, aby byla vyjádřena, nikoli, když by se dala vůbec vyrozuměti a žádati“ (Gebauer, 2007, s. 539). Gebauer (2007, s. 548) uvádí tento doklad aoristu v kontextu, v němž by bylo možné očekávat imperfektum: *když sv. Alexie s jeho chotí na pokoj vedú, počě sv. Alexius mluvíti* (PasMuzA).

2.4.3 Datace ústupu

Aorist a imperfektum ustupují už ve 13. a 14. století, nejvíce mizí během 15. století. Mezi texty z 15. století se vyskytují takové, v nichž jsou jednoduchá préterita užívána hojně, i takové, ve kterých je užíváno převážně či výhradně préteritum opisné. V 16. století se jednoduché minulé časy vyskytují velmi zřídka (Gebauer, 1898, s. 65). Tuto dataci přejímá Dostál (1967, s. 53, 55).

Komárek (1981, s. 133) se v dataci zániku jednoduchých préterit opírá o jazyk Jana Husa, který byl blízký jazyku mluvenému. Z toho, že Hus užíval jednoduché minulé časy téměř jen v citátech z Bible a v jeho vlastním textu se objevují velmi zřídka, Komárek (1981, s. 133) usuzuje, že v mluveném jazyce tyto formy zanikly ještě před koncem 14. století. Jejich užívání v textech z 15., případně 16. století je proto nutno pokládat za archaismus (Komárek, 1981, s. 133).

Aorist a imperfektum ustupovaly současně. Tak tomu je ve většině jazyků, kde k jejich zániku došlo (Dostál, 1967, s. 55).

2.4.4 Příčiny ústupu

Jako příčiny zániku jednoduchých préterit ve staré češtině se v literatuře (Dostál, 1967; Lamprecht et al., 1986; Komárek, 1981; Gebauer, 1898) uvádějí jejich tvarová

homonymie, jejich neschopnost vyjádřit jmenný rod,¹⁵ dále rozvoj gramatické kategorie vidu, gramatikalizace složeného préterita a nivelizace významů jednoduchých minulých časů mezi sebou navzájem i vzhledem ke složenému préteritu.

Dostál (1967, s. 55) přikládá největší důležitost stírání významů mezi aoristem, imperfektem a složeným préteritem. Jednoduché minulé časy ztratily své specifické významové odstíny a začaly vyjadřovat pouze minulost. To vedlo ke stavu, kdy v jazyce existovaly tři různé formy pro tutéž funkci (vyjádření minulosti). Tím se aorist a imperfektum staly nadbytečnými a zanikly. Dostál (1967, s. 55) pokládá za možné, že k zániku jednoduchých minulých časů přispělo též to, že nerozlišovaly jmenný rod.

Vysvětlovat ústup aoristu a imperfekta jejich tvarovou homonymií (zejména shodným tvarem pro 2. a 3. osobu singuláru) Dostál (1967, s. 55) nepokládá za adekvátní. Poukazuje na to, že tato homonymie byla i v jazycích, v nichž se jednoduché minulé časy zachovaly, a na možnosti formálního odlišení 2. a 3. osoby singuláru, které lze nalézt ve staroslověnštině (koncovka *-stъ*, převzatá z atematických sloves, se připojovala ke tvaru pro 3. osobu singuláru aoristu).

Lamprecht et al. (1986, s. 195) zdůrazňují zejména roli gramatikalizace složeného préterita.

2.4.5 Zjišťování ústupu

O postupném ubývání či již úplném vymizení jednoduchých minulých časů svědčí staročeské památky, dobové teoretické texty o jazyce a chybné užívání tvarů aoristu a imperfekta (uživatelé jazyka jim již nerozuměli).

2.4.6 Porovnávání památek

Gebauer (1898, s. 62–63) uvádí výsledky zkoumání M. Opatrného (1881) a V. Ertla (1897), kteří se zabývali texty Alexandreidy a Dalimilovy kroniky (DalC), a uvádí též další pozorování týkající se mizení jednoduchých préterit.

Podle V. Ertla a M. Opatrného (Gebauer, 1898, s. 62–63) se v Alexandreidě nachází 1047 jednoduchých préterit a 432 opisných préterit (mezi opisná préterita se počítají i tvary jako např. *byl jsem nesa*); procentuální poměr jednoduchých a složených préterit je 71 % a 29 %. Procentuální zastoupení jednoduchých a složených préterit se v jednotlivých zlomcích Alexandreidy liší, a to i dost výrazně. V textu Dalimilovy kroniky je 2276 jednoduchých minulých časů a 320 výskytů opisných préterit, tj. 88 % minulých časů je jednoduchých a 12 % je složených. U některých sloves je v textu větší převaha jednoduchých préterit, než jaké je celkové zastoupení jednoduchých préterit v daném textu. Jde např. o tato slovesa: *jíti*; *čieti*, *čnu*; *jieti*, *jmu*; *státi*, *stoju*; *mluviti*; *vecěti*; *kázati*. Roli hraje také gramatická osoba – nejvýraznější podíl jednoduchých préterit je ve 3. osobě singuláru a plurálu.

Z výsledků uvedené analýzy Alexandreidy a Dalimilovy kroniky Gebauer (1898, s. 63) vyvozuje následující: Jednoduchá préterita postupně zanikala. V míře jejich ústupu hraje roli také styl jednotlivých autorů – ve stejné době jsou poměry jednoduchých a složených préterit u různých autorů různé. Jednoduchá préterita se drží déle v případech frekventovanějších – tedy v osobách třetích se drží déle než v prvních a druhých a častější jsou u sloves často užívaných než u ostatních. Postupem času se jednoduchá préterita omezují pouze na některá slovesa a na tvary třetí osoby.

Gebauer (1898, s. 63) dále uvádí, že tato pozorování potvrzuje i zkoumání jiných textů. Ve spisech Jana Husa¹⁶ a Petra Chelčického jsou jednoduché minulé časy omezeny

¹⁵ Během 14. století v řadě případů přechodníkové konstrukce ustupují infinitivním, tj. konstrukce, které vyjadřují vztah k agentu (shodují se s ním ve jmenném rodě a v čísle), ustupují konstrukcím, které tento vztah formálně nevyjadřují (Němec, 1968, s. 60–62). Proto je možno pochybovat o tom, zda skutečnost, že jednoduchá préterita nevyjadřovala jmenný rod, skutečně přispěla k jejich zániku.

¹⁶ Gebauer (1898, s. 63) odkazuje na text K. Nováka v programu akad. gymn. z r. 1894, s. 28–34.

téměř výhradně na citáty z Bible. V Kronice trojánské (1441) jsou jednoduchá i složená préterita, avšak není zde ani jedno imperfektum od dokonavého slovesa. V Hájkově kronice (1541) se aoristy nalézají velmi zřídka, jsou přejaty ze staršího pramene.

Komárek (1981, s. 132–133) uvádí jako příklad srovnání variant téhož textu úryvek evangelia Lk 15, 25–26 v evangeliáři Čtenie zimního času (EvZimn), který pochází asi z let 1360–1380 (příklad 1), a v Evangeliáři olomouckém (EvOl), jehož nejstarší dochovaný rukopis je z roku 1421 (příklad 2).

- (1) A bieše syn jeho stařejší na poli; a když přijide a přiblíži se k domovi, uslyše zvuk a tanec; i zavola jednoho z sluh i otáza, co by to bylo. (EvZimn, Lk 15, 25–26)
- (2) A bieše syn jeho starší na poli; a když přišel a přibližoval se k domu, uslyšal hudby a mluvení; i zavolal jednoho z složebníkóv i otázal se, co by to bylo. (EvOl, Lk 15, 25–26)

Dostál (1967, s. 55) pokládá porovnávání poměru jednoduchých a složených préterit uváděné Gebauerem (1898, s. 62–63)¹⁷ za zavádějící: „Toto srovnání není zcela správné, protože budí dojem, jako by opsané tvary, opisné imperfektum, postupně v češtině vznikaly a jako by vytlačovaly tvary jednoduché. Ve skutečnosti opisné imperfektum je tvar starobylý, mělo však jiný význam než aorist a imperfektum.“

2.4.7 Doklady ústupu v teoretických příručkách a úpravách textů

O postupném ústupu jednoduchých minulých časů svědčí též dobové jazykové příručky a úpravy textů. Užívání jednoduchých minulých časů je kritizováno např. v Náměšťské mluvnici z r. 1533. Naproti tomu Jan Blahoslav je opačného názoru, tvrdí, že *bieše* bylo donedávna v užívání a dobře se hodí k vystižení rozdílu mezi latinským imperfektem a perfektem. Blahoslav se však zastává pouze tvaru *bíše* a jiné tvary imperfekta sám odmítá (např. *patřích, odjidech, vece*). Vydavatel Husovy Postily r. 1563 mění jednoduché minulé časy ve složené (Gebauer, 1898, s. 63–64).

2.4.8 Doklady ústupu aoristu a imperfekta v chybném užívání tvarů

Chybné užívání tvarů jednoduchých préterit dokládá, že uživatelé jazyka jim již nerozuměli. Docházelo k vytváření konstrukcí, v nichž se jednoduché minulé časy původně vůbec nevyskytovaly. Do těchto konstrukcí se tvary jednoduchých préterit dostaly záměnou s l-ovým participiem.

Gebauer (1898, s. 64) uvádí tvary skládající se z pomocného slovesa býti a z plnovýznamového slovesa v imperfektu (např. *bieše křtieše* – Comest, místo *bieše křtil*), tvary skládající se z pomocného slovesa býti a z plnovýznamového slovesa v aoristu (např. *biechu minušta* – Troj, místo *biechu minula*) a tvary kondicionálu skládající se z *aby* a finitního tvaru na místě l-ového participia (např. *aby dadieše* – Otc, místo *aby dal*). Kladení jednoduchých minulých časů na místo l-ového participia lze vysvětlit tím, že významové rozdíly mezi aoristem, imperfektem a složeným préteritem se již stíraly a tvary jednoduchých minulých časů byly pocíťovány jako zaměnitelné s l-ovým participiem (Gebauer, 1898, s. 64–65).

Aorist *vecě* (dixit) se jako archaismus držel ještě po zániku jednoduchých minulých časů, ale již v 15. a 16. století se chápal nesprávně. Např. je chápán jako plurál – *psi srozuměvše se vece* (TovHád) – nebo je brán jako přezens: *vece Pilat* (ait; BiblKoř). Jako přezens je tento tvar vykládán též v Blahoslavově gramatice (Gebauer, 1898, s. 65).

¹⁷ Dostál (1967, s. 55) odkazuje na Gebauera (1898, s. 65), stránku patrně uvádí chybně.

2.4.9 Zbytky v současném jazyce

Zbytky jednoduchých préterit, které se dochovaly do dnešní doby, jsou aorist *bych* (*bychom* apod.), který se dnes užívá k tvoření kondicionálu, a tvar *vece*. Význam tvaru *vece* je ve Slovníku (1989, s. 32) charakterizován jako „praví, říká, pravil, řekl“, tento tvar je uveden jako knižní a zastaralý. Stopa po aoristu je také v některých nářečních tvarech: *žech to nevědět*, *litaľach* (Gebauer, 1898, s. 65; Dostál, 1967, s. 55; Lamprecht et al., 1986, s. 240).

3 Vid

Přestože se v této práci zabýváme primárně kategorií času, pokládáme za nutné se krátce zmínit též o kategorii vidu.

Němec (1958, s. 95) definuje slovesný vid jako „schopnost slovesa vyjadřovat týž děj jako dokonavý (celkový, komplexní – *svь(t)nъti, umrěti, sьdělati*) i jako nedokonavý (necelkový, nekomplexní – *svitati, umirati, dělati*)“ (Němec, 1958, s. 95).

Ve staré češtině se velmi přesně rozlišovala dokonavost a nedokonavost a tomuto rozlišení byla podřízena celá zásoba sloves. Jsou zde i slovesa obouvidová, ale je jich poměrně málo. Protiklad dokonavosti a nedokonavosti je vyhraněný již v nejstarších souvislých památkách, v historickém období se vid a jeho formální vyjadřování už jen ustalovaly. O plné gramatikalizaci opozice dokonavosti a nedokonavosti lze hovořit ve 14.–15. století (Dostál, 1967, s. 171–172; Lamprecht et al., 1986, s. 201).

3.1 Vývoj kategorie vidu

Vznik a vývoj slovanského vidu byl velmi složitý a dosud nebyl zcela objasněn. Podrobně se jím zabývá např. Němec (1958). Počátky kategorie vidu spadají do období před slovanského, ale ve větší míře se vid začal rozvíjet až na konci doby předhistorické (v určitém rozsahu slovesný vid vyjadřovalo už sloveso konce praslovanského období) a v době historické (Lamprecht et al., 1986, s. 199; Komárek, 1981, s. 17).

3.1.1 Teorie původu vidu

G. K. Uljanov rozvinul teorii, podle níž je slovanský vid pokračováním indoevropského vidově-časového systému, v němž se předpokládá korelace slovesných kmenů přítomných („neoristových“) a préteritních („aoristových“). Přítomní kmeny (s neoslabenými kořeny) vyjadřovaly děj či stav durativní, nekomplexní, zatímco préteritní kmeny (s oslabenými kořeny) vyjadřovaly děj nedurativní, komplexní. V tomto kontextu se kmeny vidově nediferencované jeví jako obouvidové; tato jejich obouvidovost byla pak odstraňována přitvářením nových kmenů pomocí určitých přípon a nevýznamotvorných předpon. Od kořenů s oslabeným vokálem se tvořily tvary asigmatického aoristu (Němec, 1958, s. 16–18, 95).

Novější teorie (např. van Wijk, Regnéll, Borodičová) nepokládají za předchůdce slovanského vidu indoevropské kmeny pro děje komplexní a nekomplexní, ale indoevropské kmeny rozlišující děje determinované a indeterminované. Slovesa vyjadřující děj determinovaný, tj. „konkrétně jedinečný, vedoucí k určitému cíli“, se stala dokonavými, zatímco slovesa vyjadřující děj indeterminovaný, tj. „stav, děj pojatý jako stav nebo jako vlastnost, děj opakovaný a obvyklý, děj složený“, se stala nedokonavými (Němec, 1958, s. 95).

Němec (1958, s. 95) konstatuje, že se obě teorie nevyklučují, ale naopak se navzájem doplňují. Novější práce zabývající se vznikem slovanského vidu ve stručném přehledu uvádí např. Bermel (1997, s. 76–86).

3.1.2 Vznik vidu z korelace determinovanosti – indeterminovanosti

Původně lexikální korelace determinovanosti a indeterminovanosti se již v době předhistorické gramatikalizovala. Formou komplexní se stal aorist, formou nekomplexní imperfektum. Gramatická kategorie komplexnosti – nekomplexnosti byla zatím omezena pouze na formy préterita a nevedla ještě ke vzniku vidu – nevyvolala vznik systému vidových dvojic slovanského typu. Příčinou vzniku vidu byly především systémové změny v plánu přítomném, které souvisely s přechodem determinovaných přítomných kmenů k vyjadřování futura. Přítomní kmeny determinované přešly k vyjadřování budoucího času prostřednictvím

rozvoje vidových dvojic typu *svѣtnŏ – svitajŏ, sędŏ – sędajŏ*. Bylo tedy možno v tvarech jak kmene přítomného, tak kmene préteritálního užít indeterminativní příznak *-ā-* a vyjádřit tímto způsobem i děj determinovaný jako indeterminovaný, tj. nekomplexně (*sędati* – „usedati, usazovati se“). Komplexnost či nekomplexnost je tedy možné příponou *-ā-* vyjádřit v rámci celého slovesa, nejen v některém jeho slovesném tvaru nebo v některém plánu (např. *sęsti – sędati, pasti – padati*). To je pokládáno za východisko gramatikalizace opozice komplexnosti – nekomplexnosti v rámci celých sloves, tj. za východisko vzniku kategorie vidu. V rámci kategorie determinovanosti – indeterminovanosti v důsledku těchto změn dochází k vnitřnímu rozporu a tato kategorie upadá (Němec, 1958, s. 55, 79–80, 97).

Vznik uvedených vidových rozdílů v plánu přítomném (*nesŏ, mogŏ vs. padŏ, stanŏ*) způsobil významové kolize v dalších tvarech. Slovesa determinovaná (*dambь, padŏ, stanŏ, stavljŏ, približŏ, usъchnŏ*) se ocitla v konfliktu s nekomplexním významem tvarů imperfekta, slovesa indeterminovaná (*jesmbь, mogŏ, stojŏ*) byla v rozporu s komplexním významem forem aoristu. S těmito rozpory se jazyk začal vyrovnávat již v době předhistorické (Němec, 1958, s. 55–56).

3.1.3 Postupné podřizování aoristu a imperfekta vidu

Aorist sloves determinovaných, komplexních se po vzniku vidu nijak nemění, u těchto tvarů k žádnému rozporu nedošlo. U aoristu sloves indeterminovaných jsou v řadě případů místo nedokonavých sloves užívána slovesa dokonavá (prefigovaná); toto nahrazování sloves neprefigovaných prefigovanými souvisí s ustalováním vidu a doznívá ještě během historické doby. Indeterminovaná slovesa prostá, která byla výlučně nedokonavá již v době předhistorické, ve tvaru aoristu zůstávají neprefigovaná (např. *bъdę, sъpachъ, leža, mlъča, može, žive*) a jejich aorist vyjadřuje minulý děj zakončený, hotový. V nejstarších slovanských písemných památkách již vid celého slovesa nad komplexním významem aoristové formy převážil – aorist vyjadřuje u dokonavých sloves minulý děj komplexní (*pade*), u nedokonavých nekomplexní (*bъdę*) (Němec, 1958, s. 56, 89; k aoristu nedokonavých sloves ve staroslověně viz Dostál, 1944/1945, s. 114, a Dostál, 1954, s. 598–602).

Imperfektum nebylo na počátku doby historické podřizováno vidu tak důsledně jako aorist, ale zachovává si svůj vlastní speciální význam minulého děje nekomplexního (nezakončeného, průběhového) déle (třebaže ne v původním rozsahu). Imperfekta sloves dokonavých ještě nevyjadřovala minulý děj dokonavý, komplexní, nýbrž zachovávala starý význam indeterminovaný – význam opakovaného nebo obvyklého determinovaného děje v minulosti. Imperfektum sloves determinovaných (komplexních, dokonavých) bylo také nahrazováno imperfektem sloves speciálně nedokonavých (tj. sufigovaných nebo dekomponovaných), avšak ne vždy. U imperfekta sloves indeterminovaných (nekomplexních, nedokonavých) k žádnému rozporu mezi determinovaností slovesa a indeterminovaností časové formy nedocházelo (Němec, 1958, s. 56, 90–91, 99).

Podřizování starých forem nové kategorii vidu se dokončuje až v pozdější fázi historického vývoje slovanských jazyků. Korelace determinovanosti – indeterminovanosti vlivem kategorie vidu buď ustupuje, nebo dochází k jejímu přehodnocení v korelaci vidovou. Aorist (staré préteritum determinované) a imperfektum (staré préteritum indeterminované) v mnoha jazycích mizí, ale drží se v případech, že jsou v souladu s kategorií vidu, tj. pokud se aorist tvoří jen od sloves dokonavých a imperfektum jen od nedokonavých (Němec, 1958, s. 99).

3.1.4 Souvislost vidu a minulých časů ve staroslověně

Dostál (1944/1945; 1954) se zabývá videm préterit ve staroslověně na základě přibližně 12 tisíc dokladů ze staroslověnských památek. Podle jeho zjištění se ve

staroslověštině aorist tvoří od sloves obou vidů, od sloves dokonavých však častěji. Imperfektum se tvoří převážně od sloves nedokonavých, zatímco od sloves dokonavých pouze výjimečně. Složené préteritum se tvoří od sloves obou vidů (Dostál, 1944/1945, s. 69, 224; Dostál, 1954, s. 598–610).

Podle Dostála (1954, s. 601) jsou aorist i imperfektum formy nevidové, mohou se tvořit od sloves obou vidů. Je-li užito dokonavé sloveso, je děj chápán jako celek, při užití nedokonavého slovesa děj jako celek chápán není. Aoristem se vyjadřuje, že daný děj je v okamžiku mluvení ukončen, nastává tedy pokrok ve vypravovaném ději. Naproti tomu imperfektum se užívalo k vyjádření děje, který pokrok ve vypravování neznamenal, ale něco popisoval, vysvětloval. Také mohlo vyjádřit současnost (Dostál, 1954, s. 601). Složené préteritum (Dostál užívá termín *perfektum*) má významový odstín výslednosti děje (Dostál, 1944/1945, s. 224).

Dostál (1944/1945, s. 68) uvádí též názor B. Havránka¹⁸, který za důležitý rozdíl mezi staroslověnským aoristem a imperfektem pokládá skutečnost, že imperfektum vyjadřuje průvodní děje (zatímco aorist průvodní děje nevyjadřuje).

Na Dostála (1944/1945) reaguje Horálek (1947/1948) a s řadou Dostálových tvrzení nesouhlasí, např. mu vytýká, že věnoval málo pozornosti řeckým předlohám zkoumaných staroslověnských textů.

¹⁸ Aspects et temps du verbe en vieux slave, Mélanges Bally, Ženeva 1939, s. 223–230.

4 K některým aspektům užívání sloves ve středověké latině

V odborné literatuře se často zdůrazňuje velké časové rozpětí, geografická rozloha, různost žánrů i obrovské množství textů napsaných středověkou latinou. To vše při snaze o popis středověké latiny působí obtíže (Strecker, 1957, s. 67).

V dostupné odborné literatuře (Mantello, 1996; Strecker, 1957; Sidwell, 2003; Langosch, 1969; Nechutová, 2002) jsme nenašli soustavný výklad o gramatických kategoriích sloves ve středověké latině, jsou uváděny pouze obecné rysy, jimiž se středověká latina odlišuje od latiny klasické. O některých z těchto tendencí se zmiňujeme v následujících oddílech této kapitoly. Otázkami významů slovesných tvarů se uvedená odborná literatura zabývá pouze velmi všeobecně.

4.1 Stírá se rozlišování minulých časů

Distinkce mezi jednotlivými minulými časy, jež byly typické pro klasickou latinu, se ve středověké latině zamlžují a stírají, významy časových forem se tak přísně nerozlišují (Sidwell, 2003, s. 363; Mantello, 1996, s. 87–88; Nechutová, 2002, s. 97; Langosch, 1969).

Stírá se rozdíl mezi imperfektem a perfektem, mezi perfektem a plusquamperfektem. Tyto formy se mezi sebou mohou zaměňovat. Plusquamperfektum je často užíváno jako čas vyprávění, konjunktiv plusquamperfekta se nezdívka vyskytuje na místě konjunktivu imperfekta. Perfektum mohlo stát též na místě futura exacta (Sidwell, 2003, s. 363; Strecker, 1957, s. 67; Langosch, 1969, s. 57).

Participium prézentu se často užívalo k vyjádření předčasnosti (Langosch, 1969, s. 57). Ani užití slovesného způsobu (distinkce indikativ – konjunktiv) většinou není závazné, jsou zde rozdíly oproti klasické latině (Nechutová, 2002, s. 97; Mantello, 1996, s. 88).

4.2 Tendence k perifrastickému vyjadřování

Ve středověké latině se projevuje tendence k perifrastickému vyjadřování, jednoduché tvary ustupují složeným (Strecker, 1957, s. 67). Vznikají nové perifrastické časy, užívají se konstrukce s pomocnými slovesy.

Často se vyskytují složené tvary na místech, kde klasická latina měla jednoduché – např. *dicturus sum* na místě *dicam*, *dicens sum* na místě *dico*, *dictum habeo* na místě *dixi* (Nechutová, 2002, s. 95). Místo času užívaného v klasické latině se užívá přítomné participium a pomocné *sum*, např. *erat cupiens* místo *cupiebat* (Sidwell, 2003, s. 362).

U konstrukcí skládajících se z perfektního participia a z tvarů slovesa *esse* došlo k rekonpozici. Participium se začalo chápat jako adjektivum, a na určitém slovesném tvaru tudíž začal ležet daleko větší podíl vyjadřování časových funkcí (tj. zvýšilo se jeho funkční zatížení). Sloveso *esse* se tedy užívá v tom tvaru, který je potřeba vyjádřit. Užívá se *laudatus fuit* nebo *laudatus erat* místo dřívějšího *laudatus est*, *laudatus fuerat* na místě staršího *laudatus erat*, *laudatus fuerit* místo *laudatus sit* nebo místo *laudatus erit*, *laudatus fuisset* na místě *laudatus esset* (Nechutová, 2002, s. 68).

Perifrastický tvar s *habere* a perfektním participiem má význam perfekta, sloveso *habere* s infinitivem vyjadřuje budoucí čas. Budoucnost může vyjadřovat též sloveso *velle* s infinitivem (Mantello, 1996, s. 85, 87; Sidwell, 2003, s. 362).

4.3 Některé formální změny

Obecně lze říci, že tvary latinských substantiv, adjektiv, adverbí a sloves zůstávají stejné jako v klasické latině. Některá slova však přijímají koncovky jiných deklinací či konjugací, než k jakým původně patřily. U některých sloves dochází ke změnám ve

vyjadřování slovesného rodu – mění se z deponentních v aktivní, např. *miras* místo *miraris* (Sidwell, 2003, s. 362; Nechutová, 2002, s. 68).

5 Výběr pramenů

Pro analýzu byly vybrány tyto texty: Bible drážďanská doplněná textem Proroků rožmberských, legenda o svatém Václavu ze staročeského Pasionálu, Jmě o svatém Pavle a text O svatém Jeronýmovi knihy troje.

Texty pro analýzu jsme vyhledávali na základě seznamu pramenů ke Staročeskému slovníku (Staročeský slovník, 1968). V této kapitole jsou uvedena kritéria, podle nichž jsme texty pro analýzu vybírali.

5.1 Próza

Omezili jsme výběr pouze na prozaická díla. U básnického textu nelze vyloučit předpoklad, že požadavky rytmické struktury a rýmu mohou výběr slovesných tvarů ovlivňovat. Faktorům typickým pro básnický text se v této práci věnovat nechceme. Poezii ze svého materiálu vylučuje též Zikánová (2009), která se zabývá slovosledem v češtině v období let 1500–1620.

5.2 Datace

Chceme se zabývat česky psanou prózou, doba jejíhož vzniku leží co nejbližší polovině 14. století.¹⁹ Uplatnění tohoto kritéria je ztíženo tím, že u mnohých textů se v literatuře uvádí pouze přibližná doba vzniku, např. 2. polovina 14. století (srov. Staročeský slovník, 1968).

Vznik Bible drážďanské se klade do 50. let 14. století (Kyas, 1997, s. 51), václavská legenda Karla IV. byla zřejmě přeložena do češtiny mezi lety 1355 a 1365 (Vidmanová, 1982, s. 202–205), Jmě o svatém Pavle bylo podle Staročeského slovníku (1968, s. 71) přeloženo v polovině 14. století a překlad nazvaný O svatém Jeronýmovi knihy troje byl pořízen ve 2. polovině 14. století, přičemž nejstarší dochovaný rukopis je již opisem a byl psán asi v letech 1365–1385 (Staročeský slovník, 1960, s. 81; Patera, 1903, s. VIII).

5.3 Dochování z doby ne příliš vzdálené od doby vzniku

Potřebovali jsme prameny, u kterých je jisté, že reprezentují jazyk poloviny až začátku druhé poloviny 14. století. Proto jsme nechtěli pracovat s texty, jejichž nejstarší dochovaný zápis je značně vzdálen od doby jejich vzniku. V tom případě by totiž mohlo docházet k mísení jazykových jevů doby vzniku díla a doby opsání díla.

Podobné kritérium uplatňuje ve své práci Zikánová (2009, s. 49) – požaduje spolehlivý původ textu, což znamená, že pramen (což může být např. i novodobá edice či reprint) obsahuje buď originál textu, nebo jeho opis pocházející ze stejného časového úseku²⁰ jako originál. Na základě tohoto kritéria Zikánová (2009) vylučuje mladší opisy textů.

Kučera (1998, s. 306) uvádí jako první podmínku začlenění textu do diachronního korpusu autentičnost. Za autentické se pokládají původní texty (nejen autografy, ale také tzv. vydání nebo znění poslední ruky či jejich fotokopie) a takové opisy a tisky, „u nichž lze s rozumnou mírou jistoty vyloučit, že do nich byly vneseny prvky jiného jazykového stavu nebo jiného jazykového útvaru“ (Kučera, 1998, s. 306). Podle tohoto kritéria mohou být použity novodobé kritické edice textů, ale nemohou být použity texty, které jsou zachovány pouze ve výrazně mladších opisech, či texty zachované v opise, který předpokládáné předloze neodpovídá (Kučera, 1998, s. 306, uvádí jako příklad text Komenského Amphitheatra, jehož dochovaný opis vnáší do textu mnoho dialektismů).

¹⁹ Na původním záměru věnovat se textům přímo z poloviny 14. století vzhledem k povaze dochovaného materiálu nebylo možno trvat.

²⁰ Zikánová (2009) dělí zkoumané období let 1500–1620 na úseky po dvaceti letech, jednotlivé úseky pak mají být v databázi rovnoměrně zastoupeny (Zikánová 2009, s. 52).

Předem jsme vyloučili texty, jejichž nejstarší dochovaný rukopis pochází až z 15. století nebo z ještě pozdější doby; byly vyloučeny i texty, u nichž se jako datace nejstaršího dochovaného rukopisu uvádí doba kolem roku 1400.

Uplatněním tohoto kritéria byly vyloučeny např. tyto texty (v závorce je uvedena zkratka užívaná ve Staročeském slovníku, 1968): Životy svatých Otců (Otc), Život Adama a Evy (Adam), Čtenie Nikodemovo (Nikod), povídka o Tobiášovi (Tob), Poručenství dvanácti patriarch (též Řeči dvanácti patriarchuov; zkratka Poruč), Povídka o Veronice (Veron), povídky Život Josefův a Aseneth (Asen), Historia scholastica Petra z Troyes (Comest), staročeský překlad Vlastního životopisu Karla IV. (KarŽiv), staročeský překlad Kroniky králů českých Přibíka Pulkavy z Radenína (Pulk), Život svaté Alžběty T. Štítného (ŠtítAlžb), Štítného Zjevení sv. Brigity (ŠtítBrig), Barlaam a Josafat (ŠtítBarl), Jiříkovo vidění (VidJiř), povídka o Štílfřídovi (Štilf), povídka o Bruncvíkovi (Brunc), povídka o Apolloniovi, králi tyrském (Apol), Gesta Romanorum (Gesta), prozaická povídka o Alexandru Velikém (AlexPov).

5.4 Dostupnost reprezentativní edice či přepisu textu

Pracovat přímo s rukopisy by výrazně přesahovalo naše časové možnosti. Proto se omezujeme na díla, která mají reprezentativní edici nebo alespoň přepis. Za reprezentativní pokládáme takovou edici či přepis, u nichž je známo, který rukopis byl jejich základem, a v nichž editor či přepisovatel upozorňuje na případné emendace. Je nutné, aby edice či přepis věrně tlumočily jazykový stav originálu – nelze použít překlady do nové češtiny.

Byla-li edice transliterovaná, pořídili jsme na jejím základě transkripci. Pokud šlo o transkribovanou edici či přepis, text jsme převzali v doslovném znění (na případné výjimky upozorňujeme v Poznámce k transkripčním a edičním zásadám).

5.5 Příběhovost/narativnost

Toto kritérium je poněkud vágní, nelze vymezit ostrou hranici mezi texty, v nichž je vyprávěn příběh, a mezi texty, které za příběh pokládat nelze.

Hledali jsme texty, v nichž je vyprávěn delší souvislý příběh, protože předpokládáme, že časové vztahy mezi ději a charakteristiky dějů jsou nejlépe patrné právě v souvislém příběhu, kde je možno vnímat jednotlivé děje v kontextu celého příběhu či jeho epizody. V neposlední řadě je podstatný fakt, že v narativní textech se slovesa v minulém čase zpravidla vyskytují velmi často. Naproti tomu v mnohých textech jiného charakteru se slovesa v minulém čase buď vyskytují sporadicky (např. v naučných textech, kázáních, některých listinách...), nebo v textu sice jsou, ale text je příliš krátký, takže sloves je v konečném součtu málo (to je případ některých listin).

Na základě tohoto kritéria nebyly do analýzy zahrnuty např. tyto texty: Řád korunování krále českého a královny, ustanovený od Karla IV. (ŘádKor), sborník zv. Zrcadlo sv. Augustina, psaný Václavem z Poříčí (Aug), Ráj duše (AlbRáj; u tohoto díla byly dalším důvodem k jeho nezařazení také jeho zvukové vlastnosti, rytmické větné závěry), Zrcadlo člověčieho spasenie (ZrcSpas; zde byl dalším důvodem k nezařazení fakt, že jediný úryvek editovaný podle rukopisu ze 14. století obsahuje výklad o biblických událostech a že latinskou předlohou staročeského překladu byla báseň), štítnský sborník vyšehradský (ŠtítVyš), štítnský sborník klementinský (ŠtítKlem; zde by nejspíše mohla přicházet v úvahu kapitola O smrti, ve které Štítný líčí nářek umírajícího mládence nad hříšně prožitým životem, ale i tato kapitola byla nakonec vyloučena jako příliš málo dějová), tzv. Svatovítský rukopis (Vít; zde by připadaly v úvahu prozaické skladby Modlitba k Panně Marii a Kázání sv. Augustina proti hádání; tyto skladby sice obsahují slovesa v minulém čase, ale nepodávají souvislý příběh).

České prameny archivní povahy (listiny, nekrologické zápisy, urbáře, inventáře, různé soudní zápisy, městské knihy apod.) se ukázaly jako nevhodné z několika důvodů. Takovéto

texty nepodávají souvislý příběh – např. české zápisy ze soudní knihy Hradčanské (ArchHrad), dvě listiny z archivu jindřichohradeckého z let 1384 a 1388 (ListJHrad), často též obsahují velmi málo sloves v minulém čase – např. listina Tomáše ze Štítného z r. 1373, editovaná např. ve Výboru (1957, s. 799–800). Navíc mnohé prameny jsou dochovány až v mladších opisech z 15. století nebo z ještě pozdější doby – např. staročeský překlad textu *Maiestas Carolina* (MajCar). Nekrologické zápisy, urbáře a inventáře bývají z největší části latinsky, jen s ojedinělými českými slovy, krátkými úseky, vlastními jmény – např. zlomek inventáře kláštera Břevnovského z let 1390–1394 (InvBřevn).

5.6 Překladovost

Staročeské prozaické texty poloviny a druhé poloviny 14. století, které splňují výše uvedená kritéria a které jsme se rozhodli použít pro analýzu, jsou překlady z latiny. Toto omezení nebylo stanoveno předem, ale vyplynulo z povahy materiálu.

Je tedy samozřejmě nutné v analýze s vlivem předlohy počítat. Latinská předloha může určité věci osvětlit (např. výrazy a pasáže, které je ve staročeském textu možno chápat různými způsoby), poskytuje určité vodítko k rozpoznání, co autor pravděpodobně „chtěl říci“ – chtěl tlumočit latinský text své předlohy.

Samozřejmě je nutné předpokládat, že latinská předloha ovlivňuje i výběr minulých časů. Jsme toho názoru, že tento fakt naši analýzu neznehodnocuje, pokud jsme si ho vědomi a pracujeme s ním.

5.7 Kombinace textů

Při hledání, které texty do analýzy zařadit, nebylo uvažováno pouze o jednotlivých textech izolovaně, ale též o tom, které texty je smysluplné zkoumat spolu. Zařazení určitého textu v některých případech vedlo k tomu, že jsme již nezařadili jiný text, který by ale sám o sobě splňoval výše uvedená kritéria a byl by pro naši analýzu vhodný.

Nebylo zařazeno více prací téhož autora. Protože jsme se rozhodli zařadit legendu ze staročeského *Pasionálu*, kterou přeložil neznámý dominikán, již jsme nezařazovali *Život Krista Pána*, který je připisován témuž autorovi.

Bylo zařazeno pouze jedno dílo obsahující biblický text, a to Bible drážďanská doplněná Proroky rožmberskými. Dále už nebyla zařazena nejen žádná další díla, která biblický text obsahují, ale ani taková, která jím jsou zjevně ovlivněna či inspirována. Z tohoto důvodu nebyla zahrnuta např. *Rozmluva sv. Anselma s Pannou Marií o umučení Páně* (Ans; dalším důvodem, proč tento text nezahrnout, bylo to, že jeho kořeny sahají až do 1. poloviny 14. století a ani u rukopisu z 2. poloviny 14. století by nebylo možno vyloučit ovlivněnost jazykovými jevy staršího jazyka). Snaha nezahrnout další díla obsahující biblický text nebo tímto textem ovlivněná byla také důvodem, proč jsme upřednostnili staročeský *Pasionál* před *Životem Krista Pána*.

6 Charakteristika pramenů

Jako prameny byly použity úryvek z Bible drážďanské doplněné Proroky rožmberskými, legenda o svatém Václavu od Karla IV., Jmě o svatém Pavle a dva úryvky z textu O svatém Jeronýmovi knihy troje. V této kapitole jsou použité prameny stručně charakterizovány.

6.1 Bible drážďanská doplněná Proroky rožmberskými

6.1.1 Bible drážďanská a Proroci rožmberští

Bible drážďanská i Proroci rožmberští jsou památky, ve kterých je dochována 1. redakce českého biblického překladu.

Text Bible drážďanské byl napsán kolem roku 1360. Tato památka shořela na začátku 1. světové války. Asi třetina jejího textu je dochována ve fotokopiích a opisech. Dochované části textu pocházejí zejména z úseku od žaltáře do konce rukopisu. Fotokopie, které z rukopisu pořídil lovaňský knihovník de Ghellinck, zachycují lícové strany od fol. 301a (Ž 37,23) do konce knihy (Kyas, 1997, 40). V opise J. Vraštila je dochována kniha Tobiáš, žaltář a tři kantika (Is 12,1–6, Is 38,10–20, 1. Rg 2,1–10), všechna čtyři evangelia a několik úryvků z dalších knih Nového zákona (Kyas, 1997, s. 37, 51; Kyas, 1981, s. 14; Kyas, 1971, s. 12–13).

Proroci rožmberští jsou výborem prorockých knih, jenž byl pořízen na základě předlohy, v níž byly všechny prorocké knihy. V tomto výboru jsou obsaženy knihy Izaiáš, Jeremiáš, Pláč a Daniel. Na počátku Jeremiáše je nadpis vztahující se také k tzv. Menším prorokům (*Počínají se knihy Jeremiášovy a po něm jiných prorokův menších jedenásti*), ale ti už přítomni nejsou. Text Proroků rožmberských je dochován v papírovém rukopise z 90. let 14. století, který je uložen v Národní knihovně v Praze pod signaturou XVII D 33 (Kyas, 1997, s. 42; Kyas, 1971, s. 18, Pečirková et al., 2009, s. 27).

Text Proroků rožmberských se téměř shoduje s Drážďanskou biblí a je vhodný k doplnění jejich nezachovaných stránek. Pouze na některých místech mají Proroci úpravy. Pravopisně se liší v tom, že text Proroků rožmberských má na rozdíl od Bible drážďanské místo *i* téměř všude *y* (Pečirková et al., 2009, s. 8; Kyas, 1997, s. 42). K doplnění nedochovaných stránek Bible drážďanské je text Proroků rožmberských použit v díle 5/I kritické edice Staročeská Bible drážďanská a olomoucká (2009).

Podle Kyase (1997, s. 51) byl biblický text přeložen do češtiny na počátku 50. let 14. století. Pro toto své tvrzení Kyas (1997, s. 51) uvádí např. tento důvod: Práce na překladu musely začít před rokem 1357, neboť ve staročeském Pasionálu, složeném r. 1357, autor cituje svůj vlastní překlad Skutků apoštolů.

Latinská předloha prvního staročeského překladu Bible není známa a pravděpodobně se nezachovala. Uvádí se, že obsahovala mnoho čtení tzv. pařížského exempláře Vulgáty a 3. kniha Ezdrášova v ní nebyla rozdělena na devět kapitol, jak bylo obvyklé, nýbrž na dvacet sedm kapitol (Kyas, 1997, s. 52).

6.1.2 Výběr úryvku k analýze

Pro analýzu jsme pokládali za vhodné vybrat takovou pasáž, v níž lze Bibli drážďanskou doplnit textem Proroků rožmberských a tím získat souvislý text (to je možné u biblických knih Izaiáš, Jeremiáš, Pláč a Daniel).

Vybrán byl začátek knihy Daniel (Dn 1,1–6,28), protože je to poměrně dějový úsek s velkým množstvím sloves v minulých časech. V Bibli drážďanské se tento úsek nachází na fol. 478a1–483a2, v textu Proroků rožmberských je tento úsek na fol. 109a1–118a1.

Pro konfrontaci s latinskou předlohou byla užita Vulgata Clementina (Biblia Sacra, on-line).²¹ Je třeba mít na paměti, že přesná předloha první redakce staročeského překladu Bible není známa a že latinský text, který jsme pro konfrontaci se staročeským překladem používali, se tedy s největší pravděpodobností liší od textu, který měl k dispozici staročeský překladatel.

6.1.3 První redakce českého biblického překladu

Jak již bylo uvedeno výše, první český překlad Bible byl pořízen na počátku 50. let 14. století; k napsání Bible drážďanské došlo kolem roku 1360 (Kyas, 1997, s. 51).

Podle Kyase (1997, s. 44) je tento překlad Bible zdařilý a usiluje o srozumitelnost, je poměrně volný, nadržuje se otrocky předlohy. „Čeština se zde vyrovnala i s výrazy starých, odlehklých kultur, s hebrejským i latinským způsobem vyjadřování a přitom překladatelé vystačili vcelku s prostředky tehdejšího jazyka a jen v nečetných případech vytvářeli nové umělé výrazy“ (Kyas, 1997, s. 44).

Na překladu Bible pracovalo asi deset odborníků, které je možno rozdělit na dvě skupiny podle toho, zda za určité latinské výrazy kladli starší, nebo novější výrazy české (Kyas, 1997, s. 43). Překladatelé užívající starší termíny přeložili Oktateuch, knihy Paralipomenon, Ezdrášovy, Judit, Ester, Joba a ostatní sapienční knihy a evangelia. Nejvýznamnějším zástupcem skupiny užívající novější termíny je neznámý dominikán, překladatel Tobíáše, Skutků apoštolů a pravděpodobně i knih Královských, který napsal také předmluvu ke knize Genesis. Tento dominikán je také překladatelem Života Krista Pána a staročeského Pasionálu. Překladatelé této skupiny přeložili také knihy prorocké a Makabejské,²² epištoly a Apokalypsu. Žalmy nebyly překládány znovu, ale byla převzata upravená verze Žaltáře wittenberského (Kyas, 1997, s. 43). Charakteristikou překladu jednotlivých částí Bible se podrobněji zabývá Kyas (1971, s. 23–53).

Všechny prorocké knihy byly přeloženy jedním autorem. Tento autor některé latinské výrazy překládal v různých fázích své práce různě (např. za latinské *reptile* má ekvivalenty *plzající stvoření, stvoření hemzavé*, za latinské *reptilia* má *čtveravá stvoření*) a některá latinská slova mu činila velké obtíže, takže jejich české ekvivalenty stále střídal (Kyas, 1997, s. 46). Kyas (1971, s. 36–38) uvádí výrazy charakteristické pro překlad prorockých knih (např. za latinské *furor* se vyskytuje výraz *prchánie*, někdy *náhlost, hněv*, ojediněle *unáhlenie, rozhněvámie, vztékámie*), nová slova vyskytující se v tomto překladu, konstrukce vytvořené podle latiny a další stylistické rysy (např. opakování předložek před adjektivy a zájmeny – *na hoře na Samarskéj*) apod.

Knihy Daniel byla do Bible drážďanské opsána druhým písařem²³. Celkem tento písař napsal skoro dvě třetiny rukopisu – 406 listů (Kyas, 1997, s. 40).

6.2 Legenda o svatém Václavu

6.2.1 Datace, autor a překladatel, dochování

Legenda o svatém Václavu byla latinsky sepsána císařem Karlem IV. a brzy poté byla přeložena do češtiny. Sepsání latinského textu klade Blaschka (1934, s. 22–25) do doby po Karlově korunovaci římským králem r. 1355 (Vidmanová, 1982, s. 203).

Latinská legenda se skládá z příběhu o životě sv. Václava a z příběhu o zázracích po jeho smrti a o přenesení jeho těla (translatio). Ve staročeském překladu této legendy je pouze první část legendy – příběh o světcově životě.

²¹ Srov. Kyas (1997, s. 52).

²² Podle Pytlíkové (2005, s. 250–251) nelze vyloučit, že knihy Makabejské přeložil neznámý dominikán (tamtáž osoba, o které se zmiňujeme i výše).

²³ O písařích Bible drážďanské viz např. Kyas (1971, s. 8–10).

Česká verze této legendy je součástí staročeského Pasionálu. Doba vzniku staročeského Pasionálu není přesně známa, ale je ji možno položit mezi roky 1356 a 1365. Termínem *post quem* (29. listopad 1356) je obdržení lebky sv. Arnulfa Karlem IV. (nejstarší dochovaný rukopis Pasionálu už obsahuje legendu o sv. Arnulfovi), termínem *ante quem* (28. srpen 1365) je den, kdy Karel IV. přinesl do Prahy ostatky sv. Zikmunda. Až po tomto přenesení ostatků sv. Zikmund začal být považován za zemského patrona. Legenda o sv. Zikmundovi je obsažena až ve výboru z českého Pasionálu v rukopise z 15. století (Vidmanová, 1982, s. 202–205).

Dobu vzniku českého překladu Karlovy legendy o sv. Václavu je tedy nutno položit mezi den Karlovy korunovace římským králem r. 1355 (latinská předloha mohla vzniknout až po tomto datu) a 28. srpen 1365 (kdy už byla česká legenda nepochybně zapsána v českém Pasionálu).

Autorem latinského textu je, jak už je uvedeno výše, císař Karel IV. Tuto legendu psal s politickým záměrem, chtěl panovnické dynastii dodat vážnosti tím, že zdůrazní její souvislost s přemyslovskými předky; sv. Václav je v této legendě zobrazen jako ideální panovník, křesťanský kníže. Legenda byla sepsána k liturgickým účelům (Lexikon, 1993, s. 669; Nechutová, 2000, s. 124).

Do češtiny legendu přeložil tentýž neznámý dominikán, který je autorem české verze Pasionálu a Života Krista Pána a který se též podílel na prvním českém překladu bible (Kyas, 1997, s. 36). Konkrétnějším úvahám o tom, kdo tímto dominikánem mohl být a kde asi působil, se věnuje Vidmanová (1982, s. 205–207).

Latinský text legendy o životě sv. Václava²⁴ je dochován ve dvou rukopisech: v rukopise Národního muzea 13 A 12 a v rukopise Národní knihovny v Praze V B 1 (Blaschka 1934, s. 12–16). Rukopis Národní knihovny pochází z 15. století, napsání rukopisu Národního muzea klade Blaschka (1934, s. 14, 15) do rozmezí let 1355–1364/65.

Český text legendy je dochován ve staročeském Pasionálu. Nejstarším rukopisem Pasionálu je Pasionál muzejní A (PasMuzA, III D 44), který pochází ze 3. čtvrtiny 14. století²⁵ (Kyas, 1997, s. 36; Staročeský slovník, 1968, s. 82, 97).

Dále je staročeský překlad legendy dochován ve třech mladších opisech Pasionálu: v rukopise Mus III D 45, který je datován rokem 1379, v rukopise UK XVII C 52 z roku 1395 a v rukopise XVII D 8 z roku 1476 (Staročeský slovník, 1968, s. 82, 97).

6.2.2 Zdroje textů pro analýzu

Jako český text legendy jsme použili transkribovaný přepis rukopisu III D 44, který pořídil Stluka (2003). V rukopise III D 44 se legenda o sv. Václavu nachází na stranách 513–520. Jak již bylo uvedeno výše, v českém textu je pouze příběh o životě sv. Václava, nikoli příběh o zázracích po jeho smrti a o přenesení jeho těla. Zdrojem latinského textu byla edice, kterou pořídil Blaschka (1934, s. 64–73).

²⁴ Dochování latinského textu o přenesení ostatků sv. Václava zde nevěnujeme pozornost, neboť nám jde o latinský text jakožto předlohu staročeského překladu (a *translatio* není součástí václavské legendy začleněné do staročeského Pasionálu).

²⁵ Rukopis Mus III D 44 není co do doby vzniku homogenní, kromě již uvedené části ze 3. čtvrtiny 14. století (s. 1–274, 437–450 a 491–630; na některých z těchto stran jsou též Hankovy přípisky podle klementinského Pasionálu) obsahuje také starší část (s. 275–436 a 451–490), která je pravděpodobně z poloviny 14. století, a mladší část (s. 630–646), která patrně vznikla v době kolem poloviny 15. století. Strany 647–648 byly později dopsány V. Hankou (Stluka, 2003, s. 3–4).

6.2.3 Staročeský Pasionál

Předlohou staročeského Pasionálu je latinské dílo *Legenda aurea*, které sepsal italský dominikán a pozdější janovský arcibiskup Jakub de Voragine. Doba sepsání se klade do období let 1260–1267. *Legenda aurea* brzy dosáhla velké obliby a velmi rychle se šířila. Rukopisy napsané ještě před koncem 13. století se nacházejí i v českých knihovnách (Vidmanová, 1984, s. 16–17; Vilikovský, 1948, s. 141–144).

Podobně, jako tomu bylo na jiných územích, ani čeští písaři zpravidla nechápali Zlatou legendu jako jednotný celek, ale podle vlastních potřeb jednotlivé články vypouštěli nebo přidávali nové (Vidmanová, 1984, s. 21).

Latinský rukopis, na jehož základě byl zpracován staročeský Pasionál, se nezachoval. Vidmanová (1984, s. 61) pokládá za pravděpodobné, že překlad je tak volný, že přesnou latinskou předlohu ani nelze nalézt: „Beletrizace Zlaté legendy je v Pasionálu tak osobní, že se nejspíše nejen nezachovala, ale vůbec neexistovala přesná latinská předloha, v níž by byly už provedeny všechny posuny Zlaté legendy, které nacházíme v českém Pasionálu.“

Český autor se svou latinskou předlohou nechal vést zejména ve výběru legend, které do svého díla zařadil, ale při sepisování jednotlivých článků se opíral nejen o latinský text Zlaté legendy, ale čerpal i z jiných zdrojů. Kladl velký důraz na výpravnost. Vidmanová (1984, s. 60) uvádí: „Občas se nám dokonce při četbě Pasionálu zdá, že jen náhodou jsou hrdiny jeho článků svatí, že autorovi nešlo o to, aby vyprávěními o nich dokumentoval jejich svatost, ale že mu šlo především o příběhy samy.“

Do staročeského Pasionálu jsou přidány legendy o svatých uctívaných v Čechách, které v latinské předloze nebyly. Jedná se o legendu o sv. Vojtěchu, sv. Ludmile, o legendu o Pěti bratřích a také o již zmiňovanou václavskou legendu, sepsanou Karlem IV. (Kyas 1997, s. 36).

6.3 Jmě o svatém Pavle

Jmě o svatém Pavle (též pod názvem Vidění nebo Apokalypsa sv. Pavla) je apokryfní příběh o tom, jak svatý Pavel v doprovodu archanděla Michaela navštívil nebe a peklo. Řecký originál této skladby pochází snad již ze 3. století, v 6. století byl text přeložen do latiny. V české tradici tento příběh těsně souvisí s tzv. listem Galatánským – Listem z nebe poslaným do města Galatan (Havránek, Hrabák, 1957, s. 544).

6.3.1 Dochování

Český text je dochován ve dvou opisech, jež jsou zachovány celé, a v Dlabačově zlomku.

Dlabačův zlomek pochází z let 1310–1330 a je opisem starší předlohy (Patera, 1889, s. 439). Tato Paterova datace je však v rozporu s údaji, které uvádí Staročeský slovník (1968, s. 71). Podle něj překlad latinského textu pochází z poloviny 14. století; datace Dlabačova zlomku zde není uvedena.

Starší z úplných opisů je obsažen v rukopise Národní knihovny v Praze XVII E 8 na listech 17a–20b. Tento rukopis pochází z konce 14. století. List Galatánský a Jmě o svatém Pavle zde následují bezprostředně za sebou a nacházejí se na listech 17a–20b.

Mladší z úplných opisů se nachází v rukopise Národní knihovny v Praze XVII E 10. Tento rukopis pochází z konce 15. století. Na rozdíl od rukopisu Národní knihovny v Praze XVII E 8 zde list Galatánský a Jmě o svatém Pavle nenásledují těsně za sebou, ale nacházejí se mezi nimi další texty. List Galatánský nalezneme na listech 241b–242b, Jmě o svatém Pavle se nachází na listech 231a–234a (Patera, 1889, s. 439–440; Staročeský slovník, 1960, s. 71).

Patera (1889, s. 440) uvádí tři rukopisy latinské předlohy – dva rukopisy listu Galatánského (rukopis kapitulní knihovny v Praze N LV a rukopis univerzitní knihovny ve Vratislavi I. F. 513) a jeden rukopis s textem Jmě o svatém Pavle. Rukopis latinské předlohy

Jmě o svatém Pavle je podle Paterý (1889, s. 440) uložen v kapitulní knihovně v Praze, má signaturu N XLII a pochází asi z konce 14. století. Text Jmě o svatém Pavle se zde nachází na listech 49b–50a. Patera (1889) spolu se studií a paleografickou edicí uvádí též přepis latinského textu listu Galatánského podle rukopisu N LV a přepis latinského textu Jmě o svatém Pavle podle rukopisu N XLII.

6.3.2 Zdroje textů pro analýzu

Pro analýzu byl použit staročeský text otištěný ve Výboru z české literatury od počátků po dobu Husovu (1957, s. 544–546). Jako text latinské předlohy byl přejet Paterův přepis textu z rukopisu N XLII (Patera, 1889, s. 452–453).

Latinský a český text si částečně neodpovídají. Velká část textu ve staročeském rukopise nemá ekvivalent v rukopise latinském. Patrně by bylo zapotřebí použít jiný latinský rukopis. Informace o latinských rukopisech tohoto textu a jejich přepisy podává Theodore Silverstein v publikaci *Visio Sancti Pauli* (1935). Rozhodnout, zda by některý z rukopisů uváděných Silversteinem byl vhodný pro srovnání se staročeským textem, bohužel není v našich časových možnostech. Proto se spokojujeme s rukopisem uváděným Paterou a v analýze u té části českého textu, které neodpovídá žádný latinský text rukopisu, uvádíme značku *n*.

6.4 O svatém Jeronýmovi knihy troje

Spis O svatém Jeronýmovi knihy troje je překlad tří latinských epištol o svatém Jeronýmovi: *Eusebii epistola de morte Hieronymi*, *Augustini de magnificentiis beati Hieronymi* a *Cyrilli, episcopi Hierosolymitani, de miraculis Hieronymi*. Latinské texty jsou vesměs podvrhy ze 14. století. Staročeský překlad pochází z 2. poloviny 14. století (Staročeský slovník, 1960, s. 81).

6.4.1 Charakter překladu, dochování

Nejstarším rukopisem, v němž je dochován český text, je rukopis uložený v Knihovně Národního muzea v Praze pod signaturou III B 8. Tento rukopis byl psán asi v letech 1365–1385, jde o opis starší předlohy. V tomto rukopise názvy epištol zní *Epištola blaženého Eusebia o smrti slavného Jeronyma*, *Epištola sv. Augustina o velikosti a o důstojenství sv. Jeronyma* a *Epištola sv. Cyrilla o diviech sv. Jeronyma* (Patera, 1903, s. 180). Dále je dílo dochováno ve třech rukopisech z 15. století (Patera, 1903, s. VI–VII; Staročeský slovník, 1968, s. 81).

Patera charakterizuje staročeský překlad (1903, s. XIV) ve vztahu k latinské předloze jako věrný, často byla tato věrnost na úkor češtiny. Pro některé významy překladatel sám tvořil slova, která v té době určitě nebyla v obecném užívání. České ekvivalenty latinských výrazů pro abstraktní pojmy nejsou ustálené, pro totéž latinské slovo překladatel užívá na různých místech textu různé výrazy české. Do textu překladatel nezdědka vkládá vlastní výklady (často uvozené slovem *točíš*). Některým pasážím latinské předlohy překladatel nerozuměl nebo je četl chybně; to mohlo být zaviněno též samotnou předlohou (Patera, 1903, s. XIV).

Rukopis III B 8 je opisem starší předlohy; vyskytuje se zde poměrně dost písařských chyb, starší předloha byla opisována mechanicky (Patera, 1903, s. VIII). Transliterovaná edice textu založená na tomto rukopise byla pořízena A. Paterou (O sv. Jeronymovi, 1903). Patera (1903, s. V–XV) také podává podrobnější informace o dochovaných rukopisech, o jazyce a pravopise rukopisu III B 8.

6.4.2 Výběr úryvků, zdroje textů pro analýzu

Pro analýzu jsme se snažili vybrat úryvky, které obsahují hodně děje, a tudíž velké množství sloves v minulém čase. Byly použity dvě kapitoly z *Epištoly sv. Cyrilla o diviech sv.*

Jeronyma: kapitola VI, nazvaná *O dwu putnyku, kterak fwaty Ieronym gyna fpomohl y gynym lupeznykom* (O svatém Jeronymovi, 1903, s. 107–110; v rukopise III B 8 je tato kapitola na foliích 56a1–57a2), a kapitola XX, nazvaná *O gednom mnychu, kterak gehu dyabel k fmylftwy przywedl fwu zlofty* (O svatém Jeronymovi, 1903, s. 127–133; v rukopise III B 8 je tato kapitola na foliích 66b1–69b1).

Text jsme transkribovali na základě transliterované edice rukopisu III B 8, kterou pořídil A. Patera (1903). Jako zdroj latinské předlohy jsme použili text, který je uváděn ve 22. svazku latinské patrologie (Migne, 1864, sloupec²⁶ 302–304, sloupec 316–320).²⁷ V této edici jsme nenašli žádné informace o tom, na základě kterých rukopisů byla pořízena, ani zdůvodnění tohoto výběru. Nelze tedy pokládat za jisté, že jsme k porovnání se staročeským překladem používali stejný latinský text, jako byl ten, s nímž pracoval staročeský překladatel.

²⁶ Text je na stránkách ve dvou sloupcích, číslovány jsou tyto sloupce.

²⁷ Text jsme získali z databáze Litterae ante portas (on-line).

7 Popis databáze

Databáze byla vytvářena v programu MS Excel 2003.²⁸ Ze zkoumaných textů byla excerpována slovesa v minulém čase a tato slovesa byla zanášena do tabulek. V této kapitole je uvedeno, které údaje tabulky obsahují.

7.1 Údaje vztahující se ke staročeskému slovesu

Sloupec *Pořadí* obsahuje údaj o pořadí slovesa v rámci sloves v minulém čase daného zkoumaného textu. Údaj je uveden arabskou číslicí. V tabulkách, jež obsahují slovesné tvary z více než jednoho textu, je též údaj *Celk. pořadí*, který umožňuje seřadit za sebe slovesa všech textů najednou.

Ve sloupci *Sloveso* se nachází znění excerpovaného slovesného tvaru. Jde-li o složený slovesný tvar, jsou v tomto sloupci všechny jeho části v tom pořadí, v jakém se vyskytují v textu. Pokud je slovesný tvar rozvit infinitivem či supinem, jsou tyto tvary uvedeny v tabulce spolu s určitým slovesem (např. *přikázal vyvésti, byl vyšel zabíjat*).

Je-li část slovesného tvaru elidována, avšak známa z kontextu, je uváděna v závorkách. Např. z úseku textu *najvyššiemu bohu sem poděkoval a živého na věky sem pochválil a poslavil* (BiblDrážď+Pror, fol. 482a2) byly excerpovány slovesné tvary *sem poděkoval, sem pochválil a (sem) poslavil*.

Ve sloupci *Text* je uvedeno, ze kterého textu sloveso pochází; u textu biblického překladu a u textu O svatém Jeronýmovi knihy troje je uváděna ještě bližší specifikace. Zkratky pro údaje uváděné v tomto sloupci jsou založeny na zkratkách uváděných ve Staročeském slovníku (1968): *BiblDrážď+Pror_A* (Bible drážďanská doplněná Proroky rožmberskými, dochovaný text Bible drážďanské), *BiblDrážď+Pror_R* (Bible drážďanská doplněná Proroky rožmberskými, text Proroků rožmberských), *KarVácl* (staročeský překlad legendy o sv. Václavu latinsky sepsané Karlem IV.), *Gal* (Jmé o svatém Pavle), *Jeron_Put* (O svatém Jeronýmovi knihy troje, kapitola O dvou pútníků, kterak svatý Jeroným jima spomohl i jiným lúpežníkom), *Jeron_Mnich* (O svatém Jeronýmovi knihy troje, kapitola O jednom mnichu, kterak jeho diábel k smilství přivedl svú zlostí).

Sloupec *Folium* obsahuje údaj o tom, na kterém foliu (nebo straně – u textu *KarVácl*) se sloveso nachází. Nachází-li se slovesný tvar na rozhraní dvou folií, jsou uvedena obě folia.²⁹ Je užíván obvyklý způsob označování, v němž arabská číslice znamená pořadí folia, písmena *a, b* označují lícovou a rubovou stranu folia a číslice *1, 2* první a druhý sloupec na dané straně folia.

Ve sloupci *Verš* je uveden údaj o biblickém verši, v němž se daný slovesný tvar nachází. Tento sloupec byl vyplňován pouze u textu *BiblDrážď+Pror*. Verš je uváděn zkratkou biblické knihy, číslem kapitoly a číslem verše. Všechny doklady z *BiblDrážď+Pror* jsou z knihy Daniel, pro tuto knihu je užívána zkratka *Dn*.

Sloupec *Infinitiv* uvádí infinitiv plnovýznamového slovesa excerpovaného slovesného tvaru. Existuje-li více možností, od kterého slovesa by uvedený slovesný tvar mohl být, jsou uvedeny všechny. U tohoto údaje bylo přistoupeno k jisté míře unifikace za účelem lepší prohledávatelnosti databáze. U sloves, jež začínají předponou *od-/ot-*, je v infinitivu tato předpona jednotně uváděna jako *od-*. Např. slovesné tvary *odpovědě* i *otovědě* mají jako infinitiv uvedeno *odpověděti*. Pokud tato předpona má v některých tvarech slovesa podobu *ode-/ote-* a v jiných *od-/ot-*, v infinitivu její podobu sjednocujeme. Slovesné tvary *odešlo* i *odšel jest* tedy mají jako infinitiv uvedeno *odjíti*. Slovesa *sě zamútichu* a *zarmútil sě jest* mají

²⁸ Databáze je součástí této práce jakožto příloha (na CD).

²⁹ Výjimkou je text *KarVácl*. U tohoto textu vycházíme ze stránkování, které ve svém přepise uvádí Stluka (2003). Stluka (2003) v případě, že je slovo zapsáno na hranici dvou stránek (začíná na jedné stránce a končí na druhé), označuje hranici stránek až za tímto slovem.

jako infinitiv jednotně uvedeno *zamútiti se*.³⁰ Slovesa *vešla jest, všel jest* apod. mají jako infinitiv jednotně uvedeno *vjíti*. Podoby *jmieti, mieti* jsou sjednocovány na *jmieti*.

Výrazy *zhrubělo jest, zhrubilo jest* jsou rozlišeny i infinitivem: *zhruběti*, resp. *zhrubiti*; rozdílný kmenotvorný sufix se projevuje ve flexi sloves.

Ve sloupci *Vid* je údaj o vidu plnovýznamového slovesa v uvedeném slovesném tvaru. Tato kategorie byla získána ze slovníků dostupných ve Vokabuláři webovém (Vokabulář webový, on-line), případně ze sešitů Staročeského slovníku (1968–2008). Jsou-li ve slovníku u daného slovesa uváděny oba vidy, uvádíme je též oba. Jsou užívány zkratky *D* pro dokonavý vid a *N* pro nedokonavý vid.

Sloupec *Čas* obsahuje údaj o slovesném čase uvedeného slovesného tvaru. Jsou užívány zkratky *A* pro aorist, *I* pro imperfektum, *P* pro složené préteritum. V tomto sloupci se může objevit také zkratka *PRES* pro prézens nebo *PTC* pro participium (PTC *PRES* pro participium nt-ové, PTC *P* pro participium s-ové). Prézens ani participia nejsou předmětem naší analýzy, v tabulce se tento údaj objevuje pouze u homonymních slovesných tvarů, jež by mohly být interpretovány buď jako aorist, nebo jako prézens či participium, případně buď jako složené préteritum (s vynechaným *-l* v l-ovém participiu), nebo jako participium. V jednom případě je jednou z možných interpretací slovesného tvaru participiální konstrukce skládající se ze slovesa *býti* a s-ového participia. Tato participiální konstrukce je v databázi značena *PTC P + PRES*.

Pokud je možné slovesný tvar z hlediska času interpretovat vícerym způsobem, jsou v tomto sloupci uvedeny všechny možnosti. Možnosti jsou uváděny v abecedním pořádku, nejsou nijak hierarchizovány vzhledem k tomu, která z nich by mohla být pokládána za pravděpodobnější.³¹

Toto pravidlo neuplatňujeme u některých z tvarů, které by mohly být pokládány buď za aorist, nebo za prézens. Jedná se o tvary, u nichž se nám přítomní interpretace jeví jako velmi pravděpodobná, ba téměř nepochybná (na základě kontextu, latinské předlohy apod.). Tyto tvary jsme se rozhodli do analýzy nezahrnout. Příklady jsou uvedeny pod čísly (3), (4). V rozhodnutí tato slovesa nezahrnout do zkoumání nepochybně je jistý prvek subjektivity, ale v tomto případě pokládáme za vhodnější rozhodnout se na základě kontextu než mechanicky zařadit všechny potenciálně dvojznačné tvary.

Z podobných důvodů, jako je tomu u uvedených tvarů, které by mohly být pokládány buď za aorist, nebo za prézens, jsme do analýzy nezahrnuli ani tvar, který by z formálního hlediska mohl být považován buď za aorist, nebo za imperativ. Jedná se o tvar zapsaný jako *mye*, který by teoreticky bylo možno transkribovat buď *mie* (imperativ), nebo *mě* (aorist). Tento tvar je uveden v příkladě (5).

- (3) Neb zajisté, čím který člověk věčšie jest svatosti a lepšieho života, když na protivném moří světa tohoto, plném množstvie nepřátel, tělesenstvím mdlým a nedostatečným bydlí, věčšie má býti bázen i múdrostí k uostřiehaní sebe; nebť bezčíslné mrzký a nešlechtný ten pokušitel diábel a k škodě lidské má chytrosti. Ktož neopatrně a nemúdrě chodí na tomto světě, převelmi lehce popaden bude od diábla. Zavěrné a zajisté nicť více neškodí člověku, nežli

³⁰ Výrazy *zamútiti, zarmútiti* má uvedené v rámci jednoho hesla též Malý staročeský slovník (1979, s. 632).

³¹ Toto řešení má samozřejmě jistá úskalí. Pokládáme za pravděpodobné, že takovýmto vyčleněním homonymních sloves dochází ke zkrácení – slovesné tvary nejsou přiřazeny ke skupinám, kam by (jedním ze svých významů) patřily, a v důsledku toho jsou tyto skupiny méně zastoupeny. Avšak pokládáme toto řešení za lepší než přiklonit se k jedné z možných interpretací, neboť zde by zase vznikalo nebezpečí chybné interpretace a v důsledku toho bychom pak vlastně nezkoumali daný text, ale svou vlastní (chybnou) představu o něm. U sloves, jež se jeví jako homonymní pouze v důsledku grafické podoby v rukopise (neznačení kvantity), bylo v transkripci (ať už naší vlastní, nebo přejaté od jiných autorů) samozřejmě nutné se pro jednu z možností rozhodnout; v databázi však tyto tvary ponecháváme jako homonymní, tj. např. tvar transkribovaný *nevědiechu* (grafická podoba *newiediechu*, text Jeron, fol. 56a2) má ve sloupci *Čas* uveden jak aorist, tak imperfektum.

vzhržejíce radú jiných lidí dobrých, i bydleti, jakž vóle jeho jemu radí. Nebo ktož jedinké své vóli doufá ve všech věcech, cožkoli činí, mrzký konec v tom vezme. (Jeron, fol. 69a2)
 Quanto enim major inest homini sanctitas, dum in mari mundi hujus procelloso, et inimicorum agminibus pleno, imbecilli carnis navicula navigat: tanto major inest timor et astutia se tuendi. Infinitas pessimus ille tentator diabolus nocendi possidet artes. Qui incautus pergit, levissime capitur. Qui in cunctis timet, ab omnibus diabolis hic timetur. Certe nil plus nocet, quam spreto aliorum consilio, ut propria voluntas praecipit ambulare. Qui suae tantum voluntati credit, in cunctis quae facit, finem odibilem adinveniet.

- (4) [2,20] A mluvil jest a řka: Bud' božie jmě požehnáno od počátka až na věky, neb múdrot a síla jeho sú [2,21] a on mění časy a věky, přenesuje královstva a ustavuje a dává múdrot múdrým a uměnie, rozumným kázen. [2,22] On zjěvuje hluboké věci a tajné a zná ve tmách posazené věci a svět s ním jest. (BibiDrážď+Pror, R, fol. 110a2, verš Dn 2,20–2,22)
 [2, 20] et locútus ait: Sit nomen Dómini benedíctum a sœculo et usque in sœculum: quia sapiéntia et fortitúdo ejus sunt. [2, 21] Et ipse mutat témpora, et ætátés: transfert regna, atque constituit: dat sapiéntiam sapiéntibus, et sciéntiam intelligéntibus disciplínam. [2, 22] Ipse revélat profúnda et abscondíta, et novit in ténebris constitúta: et lux cum eo est. (VulgClem, verš Dn 2, 20–2,22)
- (5) Jemužto svatý Václav vecě: Vrať sě duomóv s pokojem a mie na svém dosti, jáť tvého nežádaji. (KarVácl, s. 516)
 Cui beatus Wenceslaus ait: Remeare in propria et contentus esto tuis, tua autem non desidero; vade in pace.

V některých případech je nejednoznačná interpretace slovesného tvaru způsobena nejednoznačnou grafickou podobou – neznačením kvantity. To se může týkat všech osob v plurálu a duálu aoristu a imperfekta a 3. osoby singuláru aoristu a prézentu. V takovém případě ve sloupci *Grafika* uvádíme slovesný tvar v transliterované podobě a do sloupce *Nejednoznačnost* napíšeme *ano* – tento zápis znamená, že nejednoznačná interpretace slovesného tvaru je způsobena jeho grafickou podobou. Transliterovanou podobu jsme u textu KarVácl získávali z kopie rukopisu, u ostatních textů z transliterovaných edic (viz Poznámku k transkripčním a edičním zásadám a Prameny).

Sloupec *Slovesný rod* byl vyplněn pouze u jednoho slovesného tvaru – u zvratného pasiva *křtíchu sě* (Jeron, fol. 57a2) je v tomto sloupci vyplněno *PAS Z*. Aktivní slovesné tvary nemají v tomto sloupci žádný údaj, tvary opisného pasiva jsme do analýzy kvůli jejich malému počtu vůbec nezahrnuli.

Do sloupce označeného *Pozn.* se píší případné další poznámky týkající se daného slovesného tvaru.

Pokud se v některých polích tabulky vyskytují údaje oddělené středníkem, znamená to, že se vztahují k různým slovesům (tj. k různým možnostem, od kterého slovesa by uváděný slovesný tvar mohl být). Např. slovesný tvar *stásta* (KarVácl) může být buď od slovesa *státi*, *stoju*, nebo od slovesa *státi*, *stanu*. Ve sloupci *Infinitiv* jsou proto uvedeny obě možnosti a taktéž i ve sloupci *Vid* – tam je údaj *N; D* (*N* se vztahuje ke slovesu *státi*, *stoju*, *D* se vztahuje ke slovesu *státi*, *stanu*). Údaje oddělené čárkou se vztahují k témuž slovesnému tvaru – např. obouvidové sloveso *řeci* má ve sloupci *Vid* uvedeno *D, N*.

7.2 Údaje vztahující se k latinskému slovesu

Ve sloupci nadepsaném *L_sloveso* je uveden latinský slovesný tvar, který je na místě staročeského tvaru v latinském textu.

Ve sloupci *L_čas* je uveden čas latinského slovesného tvaru. Repertoár latinských tvarů je pestřejší, než jak je tomu u staročeských tvarů (kde se záměrně omezujeme pouze na minulé časy) – staročeské tvary minulých časů mohou odpovídat latinským tvarům imperfekta (*I*), perfekta (*PF*), plusquamperfekta (*PLPF*), prézentu (*PRES*), konjunktivů (*CONJ*; např. zkratka *CONJ PRES* označuje konjunktiv prézentu), participií (*PTC*; např.

zkratka *PTC PF* označuje participium perfekta), infinitivů (*INF*; např. zkratka *INF PF* označuje infinitiv perfekta). Jak je zřejmé, záhlaví sloupce *L_čas* není zcela přesné, neboť obsahuje i kategorie, které za časy pokládat nelze.

Pokud je možné tvar latinského slovesa interpretovat více způsoby, jsou zpravidla uváděny všechny. Pouze pokud lze určitou možnost interpretace pokládat za velmi nepravděpodobnou, uvedena není.

Sloupec *L_infinitiv* obsahuje infinitivy plnovýznamových sloves vyskytující se v latinských slovesných tvarech. Za deponentními slovesy následuje v závorce zkratka *vb dep.*

Sloupec *L_Sl. rod* byl podobně jako u staročeských sloves vyplňován pouze u pasivních tvarů. Je-li latinské sloveso v pasivu, je v tomto sloupci údaj *PAS*.

7.3 Kontext

Sloupec *Kontext* obsahuje kontext českého slovesného tvaru v českém textu. Sloupec *L_Kontext* obsahuje kontext latinského slovesného tvaru v latinském textu. Ve sloupcích *Kontext* a *L_Kontext* je uváděn nejčastěji jeden větný celek, někdy i dva či tři větné celky. Primární funkcí tohoto sloupce je jednoznačná identifikace slovesa v textu.

7.4 Písařské chyby

U sloves, jež jsou zapsána s písařskou chybou, na tuto skutečnost upozorňujeme ve sloupci nadepsaném *Písař. chyba*; transliterovaná podoba je uvedena ve sloupci *Grafika*.

U každé písařské chyby zvažujeme, zda je tato chyba důvodem k vyloučení slovesa z analýzy. Některá slovesa s písařskými chybami do analýzy zahrnujeme, jiná nikoliv. O konkrétních případech těchto chyb je pojednáno v oddílech věnovaných jednotlivým textům.

7.5 Verba dicendi

V tomto oddíle se krátce zmíníme o tom, jak zacházíme se slovesy mluvení, pokud jde o přiřazování slovesa v latinské předloze slovesu staročeskému.

Přímá řeč je jak v latinském, tak ve staročeském textu často uvozena dvěma slovesy; buď jde o určitý slovesný tvar a participium (6), nebo o dva určité slovesné tvary (7).

V některých případech jsou obě slovesa uvozující větu nějak významově rozlišená – např. *otovědě král a řka* (příklad 8), *volať silně a takto vece* (příklad 7), *odevřev svá usta prostřed ohně, vece* (příklad 9). V takovýchto případech přiřazujeme latinský ekvivalent určitému slovesu podle tohoto významového rozlišení. V příkladu 8 tedy staročeskému *otovědě* odpovídá latinské *respondens* a staročeskému *řka* odpovídá latinské *ait* – přestože formálně si tyto tvary neodpovídají (staročeské *řka* samozřejmě jakožto neurčitý slovesný tvar do analýzy nezařazujeme). V příkladu 9 staročeskému *odevřev* odpovídá latinské *aperiens*, staročeskému *vece* latinské *ait*. V příkladu 7 staročeskému *volať* odpovídá latinské *clamavit*, staročeskému *vece* latinské *ait*.

V některých případech staročeská slovesa příliš významově rozlišená nejsou (příklady 10, 11, 12). V takových případech zohledňujeme též slovosled, syntaktické uspořádání věty a formální stránku slovesných tvarů. V příkladu 10 staročeské *promluvil* odpovídá latinskému *proloquens*, staročeské *vece* latinskému *ait*. V příkladu 11 odpovídá staročeské *promluvivši* latinskému *proloquens* a staročeské *vece* latinskému *ait*. V příkladu 7 odpovídá staročeské *propověděv* latinskému *pronuntians* a staročeské *vece* latinskému *ait*.

- (6) [2,20] A mluvil jest a řka: Buď božie jmě požehnáno od počátka až na věky (BiblDrážď+Pror, R, fol. 110a2, verš Dn 2,20)
[20] et locutus ait: Sit nomen Domini benedictum a sæculo et usque in sæculum (VulgClem, verš Dn 2,20)

- (7) [4,10] Vidiech u vidění hlavy méj na mém loži, ano hlásný a svatý sstúpil s nebe, 4,11 sstúpil a volal silně a takto vece: (BiblDrážď+Pror, R, fol. 114b1, verš Dn 4,10–11)
[10] Videbam in visione capitis mei super stratum meum, et ecce vigil, et sanctus, de cælo descendit. 11 Clamavit fortiter, et sic ait: (VulgClem, verš Dn 4,10–11)
- (8) K nimžto otpovědě král a řka: Pravá řeč, podlé ustavenie Médských a Perských, jehožto nejmá lzě přistúpiti. (BiblDrážď+Pror, R, fol. 117a2, verš Dn, 6,12)
Ad quos respondens rex, ait: Verus est sermo juxta decretum Medorum atque Persarum, quod prævaricari non licet. (VulgClem, verš Dn 6,12)
- (9) [3,24] I chodiechu prostřed plamene, chváléce boha a děkujíc hospodinu, 3,25 a Azarias stojě modlil sě takto a odevřěv svá usta prostřed ohně, vecě: (BiblDrážď+Pror, A, fol. 480a1, verš Dn 3,25)
[24] Et ambulabant in medio flammæ, laudantes Deum, et benedicentes Domino. 25 Stans autem Azarias oravit sic, aperiensque os suum in medio ignis, ait: (VulgClem, verš Dn 3,24–25)
- (10) [5,7] I zavolal jest král silně, aby uvedli věšce a kúzedlníky Kaldei, promluvil král, vece mudrcóm babylonským: (BiblDrážď+Pror, R, fol. 116a1, verš Dn 5,7)
[7] Exclamavit itaque rex fortiter ut introducerent magos, Chaldæos, et aruspices. Et proloquens rex ait sapientibus Babylonis: (VulgClem, verš Dn 5,7)
- (11) [5,10] A králová pro tu věc, ješto sě byla přihodila královi a lepším jeho, vešla jest do domu, v němžto oni kvasili, a promluvivši vecě: (BiblDrážď+Pror, R, fol. 116a1, verš Dn 5,10)
[10] Regina autem pro re, quæ acciderat regi et optimatibus ejus, domum convivii ingressa est: et proloquens ait: (VulgClem, verš Dn 5,10)
- (12) [3,14] A propověděv Nabuchodonor král, k nim vece: Pravda li, Sidrachu, Misachu, Abdenago, ež mých bohuov nečstíte a sošě zlatěj, jížto sem postavil, sě nemodlíte? (BiblDrážď+Pror, R, fol. 112a1, verš Dn 3,14)
[14] Pronuntiansque Nabuchodonosor rex, ait eis: Verene Sidrach, Misach, et Abdenago, deos meos non colitis, et statuum auream, quam constitui, non adoratis? (VulgClem, verš Dn 3,14)

8 Výsledky

V tomto oddíle jsou podány výsledky, jež jsme získali na základě databáze. Uváděny jsou nejprve výsledky pro každý text zvlášť, poté výsledky získané na základě všech čtyř textů dohromady a nakonec výsledky, které jsme získali z korpusu vyváženého vzhledem k zastoupení čtyř zkoumaných textů.

Zabýváme se pouze aktivními tvary aoristu, imperfekta, složeného préterita, homonymními tvary aoristu/imperfekta, dalšími homonymními tvary, u nichž je jednou z možných interpretací aorist, a homonymními tvary, u nichž je jednou z možných interpretací složené préteritum (jde o tvary složeného préterita s vypuštěným *-l* v *l*-ovém participiu). Zkoumali jsme zastoupení jednotlivých časů, vidovou charakteristiku sloves, od nichž jsou tyto slovesné tvary tvořeny, a vztah k latinské předloze (tj. to, jaký latinský slovesný tvar je na odpovídajícím místě předlohy).

Pasivní tvary byly z analýzy vyloučeny kvůli malému počtu. Nezabýváme se ani tvary plusquamperfekta, které jsou ve zkoumaných textech taktéž zastoupeny velmi málo. Stranou ponecháváme i slovesné konstrukce skládající se z určitého slovesa a přechodníku.

8.1 Bible drážďanská doplněná Proroky rožmberskými

Jak již bylo uvedeno výše, pro analýzu jsme vybrali úryvek z knihy Daniel (verše 1,1–6,28). Při analýze na text pohlížíme jako na jeden celek – nijak nezohledňujeme, zda je dotyčná pasáž z dochovaného textu Bible drážďanské, nebo z Proroků rožmberských.

8.1.1 Písařské chyby

Celkem 10 sloves ve tvarech, jež jsou předmětem našeho zájmu, je zapsáno s písařskou chybou. Jde o osm tvarů imperfekta a dva tvary složeného préterita. Všechny tyto písařské chyby se nacházejí v textu Proroků rožmberských.

V jednom případě u složeného préterita chybí ve slovesném tvaru negace (BiblDrážď+Pror_R, fol. 116a2, verš Dn 5,15). Ve Staročeské Bibli (2009, s. 508) editoři emendují *<y ne>mohly fuv*. Celý verš Dn 5,15 v textu Proroků rožmberských zní takto: *A weczas weffly fuv przyed mye mudrczy wyeffczy aby pyfmo toto cztly a wylozyenye geho mnye powyedyely <y ne>mohly fuv fmyfla rzyeczy tee gyfteey mnye powyedyety* (Staročeská Bible, 2009, s. 507–508). Znění verše Dn 5,15 podle Klementinské Vulgaty je *Et nunc introgressi sunt in conspectu meo sapientes magi, ut scripturam hanc legerent, et interpretationem ejus indicarent mihi: et nequiverunt sensum hujus sermonis edicere*. Bible olomoucká má text *A večas vešli sú před mě mudrci a věštci, aby písmo toto čtli a vyloženie jeho mně pověděli. I nemohli sú smysla té jisté řeči mně pověděti* (Staročeská Bible, 2009, s. 509).

Druhá písařská chyba týkající se složeného préterita se nachází ve verši Dn 5,5 (BiblDrážď+Pror_R, fol. 115b2, verš Dn 5,5) a jde o chybějící *sě*. Ve Staročeské Bibli (2009, s. 506) je emendace *vkazaly fuv <fy>*. Celý verš Dn 5,5 v textu Proroků rožmberských zní takto: *W tu hodynu ukazaly fuv <fy> prsty jako ruky pyffce proty fwyecznu na styenye fyeny kralowy a kral patrzyeffye na czlanky ruky pyfagyczye* (Staročeská Bible, 2009, s. 506). Znění verše Dn 5,5 podle Klementinské Vulgaty je *In eadem hora apparuerunt digiti, quasi manus hominis scribentis contra candelabrum in superficie parietis aulae regiae: et rex aspiciebat articulos manus scribentis*. V Bibli olomoucké má verš Dn 5,5 toto znění: *V tu hodinu ukázali sú së prstové jako ruka člověcie, písíce proti sviacnu na stěně sieni královy a král patřieše na články ruky písajicie* (Staročeská Bible, 2009, s. 507).

U všech osmi tvarů imperfekta jde o nenáležitou jotaci v koncovce imperfekta *-še* – např. *chwaleffye* – (BiblDrážď+Pror_R, fol. 117a2, verš Dn 6,10), *dotykaffye* (BiblDrážď+Pror_R, fol. 114b1, verš Dn 4,8).

Předpokládáme, že tyto jevy výběr slovesného tvaru neovlivnily, proto slovesa s písarskými chybami zahrnujeme do analýzy.

8.1.2 Aktivní tvary aoristu, imperfekta a složeného préterita

Vybraný úsek textu obsahuje celkem 374 aktivních sloves ve tvaru aoristu, imperfekta nebo složeného préterita (do tohoto počtu jsou zahrnuty i homonymní slovesné tvary, u nichž je aorist, imperfektum nebo složené préteritum jednou z možných interpretací). Těchto 374 aktivních slovesných tvarů je tvořeno 175 různými slovesnými lexémy.

Následující tabulka ukazuje počty slovesných tvarů aoristu, imperfekta a složeného préterita, zahrnuty jsou i homonymní tvary. Uvedeno je též procentuální zastoupení jednotlivých tvarů.

Sloves. tvar	Počet	Procentuální zastoupení
A	17	4,5 %
A, I	13	3,5 %
A, PRES	2	0,5 %
A, PTC PRES	4	1,1 %
I	32	8,6 %
P	305	81,6 %
P, PTC P + PRES	1	0,3 %

Tabulka 6: Počty tvarů aoristu, imperfekta a složeného préterita (včetně homonymních tvarů) a jejich procentuální zastoupení

Výrazně převažuje složené préteritum – tvoří přibližně 82 % všech zkoumaných slovesných tvarů. Ostatních minulých časů je v textu podstatně méně. V textu, který vznikl v 50. letech 14. století, je takováto převaha složeného préterita překvapivá.

Tabulka 7 uvádí počty různých slovesných lexémů vyskytujících se v uvedených časech. Počty uváděné v této tabulce byly získány tak, že každý slovesný lexém byl v každém čase počítán pouze jednou. Vyskytuje-li se tedy např. sloveso *řeci* dvakrát ve tvaru aoristu a šestkrát ve tvaru složeného préterita, je počítáno pouze jednou v aoristu a jednou ve složeném préteritu. Uvedeno je též procentuální zastoupení. Také v těchto údajích je patrná výrazná převaha složeného préterita.

Sloves. tvar	Počet	Procentuální zastoupení
A	4	2,1 %
A, I	9	4,7 %
A, PRES	2	1,0 %
A, PTC PRES	3	1,6 %
I	25	13,0 %
P	149	77,2 %
P, PTC P + PRES	1	0,5 %

Tabulka 7: Počty různých slovesných lexémů vyskytujících se v aoristu, imperfektu a složeném préteritu (včetně homonymních tvarů) a jejich procentuální zastoupení

Počty jednotlivých zkoumaných tvarů rozdělené podle vidu a též procentuální zastoupení sloves jednotlivých vidů mezi jednotlivými zkoumanými slovesnými tvary ukazuje tabulka 8.

Tvary imperfekta jsou ve zkoumaném textu tvořeny výhradně od nedokonavých sloves. Mezi tvary složeného préterita převažují tvary vytvořené od dokonavých sloves. Mezi tvary aoristu a mezi homonymními tvary aoristu/imperfekta převažují tvary vytvořené od nedokonavých sloves.

	D		D, N		N	
	Počet	Procenta	Počet	Procenta	Počet	Procenta
A	2	11,8 %	2	11,8 %	13	76,5 %
A, I	3	23,1 %	0	0,0 %	10	76,9 %
A, PRES	1	50,0 %	0	0,0 %	1	50,0 %
A, PTC PRES	3	75,0 %	0	0,0 %	1	25,0 %
I	0	0,0 %	0	0,0 %	32	100,0 %
P	214	70,2 %	6	2,0 %	85	27,9 %
P, PTC P + PRES	1	100,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %

Tabulka 8: Počty tvarů aoristu, imperfekta a složeného préterita (včetně homonymních tvarů) rozdělené podle vidu a jejich procentuální zastoupení

V následující tabulce jsou uvedeny počty tvarů aoristu, imperfekta a složeného préterita (včetně homonymních tvarů) rozdělené podle vidu, přičemž každý lexém je v každém čase počítán pouze jednou. Nejvýraznější rozdíly mezi údaji v tabulkách 8 a 9 jsou u tvarů aoristu. Počítáme-li všechna slovesa, jsou tvary aoristu přibližně v 77 % případů tvořeny od nedokonavých sloves, počítáme-li však každý lexém v každém ze zkoumaných slovesných tvarů jen jednou, tvoří aoristové tvary nedokonavých sloves pouze 25 % tvarů aoristu.

	D		D, N		N	
	Počet	Procenta	Počet	Procenta	Počet	Procenta
A	2	50,0 %	1	25,0 %	1	25,0 %
A, I	1	11,1 %	0	0,0 %	8	88,9 %
A, PRES	1	50,0 %	0	0,0 %	1	50,0 %
A, PTC PRES	2	66,7 %	0	0,0 %	1	33,3 %
I	0	0,0 %	0	0,0 %	25	100,0 %
P	111	74,5 %	1	0,7 %	37	24,8 %
P, PTC P + PRES	1	100,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %

Tabulka 9: Počty tvarů aoristu, imperfekta a složeného préterita (včetně homonymních tvarů) rozdělené podle vidu – každý lexém je v každém čase počítán pouze jednou

Z tabulky 10 je patrné, kterým latinským slovesným tvarům odpovídají jednotlivé staročeské tvary.³² Při výpočtu procentuálních údajů uváděných v této tabulce byl brán jako základ celkový počet daných slovesných tvarů vyskytujících se ve zkoumaném staročeském textu – např. 18 tvarů staročeského složeného préterita, které jsou překladem latinského imperfekta, tvoří 5,9 % všech tvarů složeného préterita vyskytujících se ve zkoumaném textu.

Staročeské složené préteritum je v 71,5 % případů ekvivalentem latinského perfekta. Staročeské imperfektum téměř bez výjimky – v 96,9 % případů – odpovídá latinskému imperfektu. Tvary aoristu jsou nejčastěji (přibližně v 65 % případů) překladem latinských tvarů, jež by bylo možno pokládat buď za perfekta, nebo za prézens. Více než tři čtvrtiny staročeských homonymních tvarů aoristu/imperfekta odpovídají latinskému imperfektu.

³² Na tomto místě je třeba znovu zdůraznit, že latinská předloha prvního staročeského překladu Bible není známa. Používáme text Klementinské Vulgaty, který pochází až ze 16. století. Proto všechny údaje o podobě latinské předlohy, jež jsou v této práci uváděny, je nutné brát jako platné s určitou, ne však stoprocentní jistotou.

Čas→	A		A, I		A, PRES		A, PTC PRES		I		P		P, PTC P + PRES	
	Poč.	%	Poč.	%	Poč.	%	Poč.	%	Poč.	%	Poč.	%	Poč.	%
CONJ I	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	6	2,0 %	0	0,0 %
CONJ PF	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	2	0,7 %	0	0,0 %
CONJ PLPF	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	8	2,6 %	0	0,0 %
FUT	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	1	0,3 %	0	0,0 %
I	2	11,8 %	10	76,9 %	0	0,0 %	0	0,0 %	31	96,9 %	18	5,9 %	0	0,0 %
PF	3	17,6 %	0	0,0 %	1	50,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	218	71,5 %	1	100,0 %
PF, FUTP	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	1	0,3 %	0	0,0 %
PF, PRES	11	64,7 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	27	8,9 %	0	0,0 %
PF, PRES; PRES	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	1	0,3 %	0	0,0 %
PLPF	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	6	2,0 %	0	0,0 %
PRES	1	5,9 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	4	1,3 %	0	0,0 %
PTC PRES	0	0,0 %	3	23,1 %	1	50,0 %	3	75,0 %	1	3,1 %	3	1,0 %	0	0,0 %
PTC PF	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	6	2,0 %	0	0,0 %
PTC PRES; PF, PRES	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	1	0,3 %	0	0,0 %
0	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	1	25,0 %	0	0,0 %	3	1,0 %	0	0,0 %

Tabulka 10: Ekvivalenty staročeských tvarů aoristu, imperfekta a složeného préterita (včetně homonymních tvarů) v latinské předloze

8.1.3 Aorist

Při porovnání údajů v tabulkách 1 a 2 vidíme, že 17 výskytů aoristu je tvořeno pouze 4 různými slovesy. Na tomto nepoměru se výrazně podílí sloveso *vecěti*, jehož aorist *vecě/vece* se v textu vyskytuje celkem třináctkrát.

Sloveso *vecěti* se ve zkoumaném textu vyskytuje pouze ve tvaru 3. osoby singuláru aoristu *vecě/vece*. Slovesný tvar *vecě* postupně ustrnul a zánik jednoduchých minulých časů přežil jakožto ojedinělý lexikalizovaný tvar (Němec, 1968, s. 57–58; Stluka, 2003, s. 13–14), již v 15. století byl používán v nesprávném významu (Dostál, 1967, s. 55). Vysoká frekvence výskytu a užívání pouze tvaru 3. osoby singuláru, které jsou v našem textu patrné, svědčí o tom, že proces lexikalizace, díky němuž se tento tvar udržel mnohem déle než většina ostatních (původně) aoristových tvarů, již probíhal.

Zastoupení různých sloves mezi tvary aoristu přehledně ukazuje tabulka 11. Na základě těchto údajů se aorist ve zkoumaném textu jeví jako velmi okrajový. Pouze u dvou tvarů aoristu jde o jiná slovesa než o slovesa mluvení (*odvěsiti*, *zamútiti se*).

Infinitiv	Vid	Počet výskytů
<i>vecěti</i>	N	13
<i>řéci</i>	D, N	2
<i>odvěsiti</i>	D	1
<i>zamútiti se</i>	D	1

Tabulka 11: Zastoupení různých slovesných lexémů mezi tvary aoristu

Sloveso *vecěti* je nedokonavé, sloveso *řéci* kolísá mezi dokonavostí a nedokonavostí (Bělič et al., 1979, s. 433; Trávníček, 1923, s. 240), slovesa *odvěsiti* a *zamútiti se* jsou dokonavá.

Aoristové tvary, jež se v textu vyskytují, odpovídají nejčastěji latinským tvarům, jež jsou homonymní a mohou znamenat jak perfektum, tak prézens.

Staročeské *vecě/vece* v jedenácti případech odpovídá latinskému *ait* (tvar *ait* může znamenat jak perfektum, tak prézens). Tento latinský tvar ve zkoumaném textu podobně jako *vecě/vece* slouží k uvození přímé, případně nepřímé řeči. V jednom případě staročeské *vece* odpovídá latinskému *dixit*, v jednom případě latinskému *inquam* (příklad 13). Jak *ait*, tak

inquam jsou defektní slovesa, která nemají plné paradigma; k podobnému stavu směřuje též *vecě*.

- (13) Neb král Nabochof[R 116a2]donozor, otec tvuoj, kniežetem věšcovým a hadačkovým chaldejským ustavil jest jeho, otec, vecě, tvuoj, ó králi, 5,12 neb duch širší a múdrosti i rozuměnie a vykládanie snuov a ukazovǎnie tajných věcí i rozvázanie svázaných věcí sú v něm. (BiblDrážď+Pror_R, fol. 116a1–116a2, verš Dn 5,11–12)
nam et rex Nabuchodonosor pater tuus principem magorum, incantatorum, Chaldæorum, et aruspicum constituit eum, pater, inquam, tuus, o rex: [5,12] quia spiritus amplior, et prudentia, intelligentiaque et interpretatio somniorum, et ostensio secretorum, ac solutio ligatorum inventæ sunt in eo (VulgClem, verš Dn 5,11–12)

Aoristový tvar *sě zamútichu* odpovídá latinskému imperfektu *turbabantur* (příklad 14), aoristový tvar *odvěsichu* latinskému imperfektu *solvebantur* (příklad 15). Přestože ve staročeském rukopise se ve většině případů kvantita neznačí, nepředpokládáme, že by mohlo jít o tvary imperfekta *sě zamútichu*, *odvěsichu* a že by bylo možné interpretovat tyto tvary jako dvojznačné. Monoftongizaci *ie > í*, kterou by takovéto tvary mohly vzniknout, pro tento text nepředpokládáme.³³

- (14) [5,9] Z něhožto sě jest král Balthazar dosti smútil a obličěj dosti proměnil a lepší jeho sě zamútichu. (BiblDrážď+Pror_R, fol. 116a1, verš Dn 5,9)
[5,9] Unde rex Baltassar satis conturbatus est, et vultus illius immutatus est ; sed et optimates ejus turbabantur. (VulgClem, verš Dn 5,9)
- (15) [5,6] Tehda králova tvář proměnila sě [R 116a1] jest a myšlenie jeho jeho mútiechu a ledviny jeho jemu odvěsichu a koleně jeho v hromadu tepiešta. (BiblDrážď+Pror_R, fol. 115b2–116a1, verš Dn 5,6)
[5,6] Tunc facies regis commutata est, et cogitationes ejus conturbabant eum: et compages renum ejus solvebantur, et genua ejus ad se invicem collidebantur. (VulgClem, verš Dn 5,6)

8.1.4 Imperfektum

V tomto oddíle se pojednává pouze o imperfektech, která jsou nepochybně imperfekty – tj. nejsou homonymní s žádným jiným tvarem.

Ve zkoumaném textu se vyskytuje 32 tvarů imperfekta od 25 různých sloves. Tabulka 12 ukazuje zastoupení různých slovesných lexémů mezi tvary imperfekta. Ve všech případech jde o nedokonavá slovesa.

³³ Monoftongizace *ie > í* je dávana do souvislosti s monoftongizací *uo > ú* (Komárek, 1963, s. 756–757; Komárek, 1958, s. 153). Monoftongizace *uo > ů* ve zkoumaném textu provedena není (v mnohých případech není provedena ani diftongizace *ó > uo*).

Sloveso	Počet výskytů ve tvaru imperfekta
chváliti	3
býti	2
choditi	2
píti	2
státi, stoju	2
tepati	2
báti sě	1
bráti	1
dávati	1
hledati	1
krmiti sě	1
modliti sě	1
mútiti	1
mysliti	1
nutiti	1
patřiti	1
požívati	1
přemáhati	1
slaviti	1
třiesti sě	1
vchoditi	1
viděti	1
volati	1
vyšívati sě	1
dotýkati	1

Tabulka 12: Zastoupení různých sloves mezi tvary imperfekta

Ve všech případech kromě jediného jsou staročeská imperfekta ekvivalenty latinských imperfekt (příklad 16). Touto výjimkou je tvar *dotýkáše*, který odpovídá latinskému přítomnému participiu *contingens* (příklad 17).

- (16) [3,51] Tehda ti třie jako z jedněch úst chválěchu a slaviechu a děkováchu bohu v peci a řkúc:
(BiblDrážď+Pror_R, fol. 113a1, verš Dn 3,51)
[3,51] Tunc hi tres quasi ex uno ore laudabant, et glorificabant, et benedicebant Deum in
fornace, dicentes: (VulgClem, verš Dn 3,51)
- (17) [4,8] Veliký strom a silný strom a dél jeho dotýkáše nebě. (BiblDrážď+Pror_R, fol. 114b1, verš
Dn 4,8)
[4,8] Magna arbor, et fortis, et proceritas ejus contingens cælum: (VulgClem, verš Dn 4,8)

Jak již bylo upozorněno v oddíle 8.1.1 *Písařské chyby*, v osmi případech je tvar 3. osoby singuláru zapsán s nenáležitou jotací v koncovce: např. *wolaffye* (BiblDrážď+Pror_R, fol. 111b1, verš Dn 3,3), *krmyeffye* (BiblDrážď+Pror_R, fol. 114b1, verš Dn 4,9). Tyto tvary s nenáležitou jotací do analýzy zahrnujeme, protože předpokládáme, že tato skutečnost neovlivnila výběr slovesného tvaru.

8.1.5 Homonymní tvary aoristu/imperfekta

V textu se vyskytuje celkem 13 slovesných tvarů, jež by mohly být interpretovány buď jako aorist, nebo jako imperfektum. Ve všech případech je tato dvojznačnost způsobena tím, že uvedené tvary se liší pouze kvantitou, ta však v zápise není označena. Jedná se o tvary 1. osoby singuláru (2 výskyty) a 3. osoby plurálu (11 výskytů).

V transkripci je nutno se pro jednu z interpretací rozhodnout. Děláme to s vědomím, že nemůžeme mít stoprocentní jistotu, zda je naše rozhodnutí správné. Řídíme se buď latinskou předlohou, nebo videm slovesa. Slovesa v textu Proroků rožmberských transkribovaném Pečírkovou a Stlukou (2005) ponecháváme v té podobě, pro kterou se rozhodli přepisovatelé.

Konkrétní tvary jsou uvedeny v tabulce 13; vždy je uvedena transkripce, grafická podoba a umístění v textu.

Transkripce	Grafická podoba	Verš	Text	Folium
bydléchu	bydlechu	Dn 4,9	BiblDrážď+Pror_R	114b1
biechu	biechu	Dn 1,20	BiblDrážď+Pror_A	478a2
biechu	biechu	Dn 3,3	BiblDrážď+Pror_A	479b
děkováchu	dyekowachu	Dn 3,51	BiblDrážď+Pror_R	113a1
hledáchu	hledachu	Dn 6,4	BiblDrážď+Pror_A	483a2
přebýváchu	przebywachu	Dn 4,9	BiblDrážď+Pror_R	114b1
nepřestáváchu pálení	neprzeftawachu palyty	Dn 3,46	BiblDrážď+Pror_R	112b2–113a1
vidiech	wydyech	Dn 4,7	BiblDrážď+Pror_R	114b1
vidiech	wydyech	Dn 4,10	BiblDrážď+Pror_R	114b1
zamucováchu	zamuczowachu	Dn 4,16	BiblDrážď+Pror_R	114b2
odpověděchu	Odpowyedyechu	Dn 3,16	BiblDrážď+Pror_R	112a1
odpověděchu	odpowiedyechu	Dn 3,91	BiblDrážď+Pror_A	481a1
odpověděchu	odpowedyechu	Dn 6,13	BiblDrážď+Pror_R	117a2

Tabulka 13: Dvoznačné slovesné tvary interpretovatelné jako aorist, nebo jako imperfektum

Většina uvedených sloves je nedokonavých, pouze *odpověděti* je dokonavé.

Uvedené slovesné tvary odpovídají ve třech případech latinskému přítomnému participiu (příklad 18) a v deseti případech latinskému imperfektu (příklad 19). Ekvivalenty, které se nacházejí v latinské předloze, jsou uvedeny v tabulce 14.

- (18) [3,91] Tehda Nabuchodonozor král strachy se podivil i vstal rúče a řekl lepším svým: Však sme vsadili tři mužě prostřed ohně svázány? Jízto odpověděchu králevi a řkúc: Tak jest, králi. (BiblDrážď+Pror_A, fol. 481a1, verš Dn 3,91)
[3,91] Tunc Nabuchodonosor rex obstupuit, et surrexit propere, et ait optimatibus suis: Nonne tres viros misimus in medium ignis compeditos? Qui respondentes regi, dixerunt: Vere, rex. (VulgClem, verš Dn 3,91)
- (19) [4,7] Vidění hlavy méj na mém loži: Vidiech strom prostřed země a výsost jeho přelišná. (BiblDrážď+Pror_R, fol. 114b1, verš Dn 4,7)
[4,7] Visio capitis mei in cubili meo: videbam, et ecce arbor in medio terræ, et altitudo ejus nimia. (VulgClem, verš Dn 4, 7)

Transkripce	Verš	Lat. sloveso	Označení lat. tvaru
bydléchu	Dn 4,9	habitabant	I
biechu	Dn 1,20	erant	I
biechu	Dn 3,3	erant	I
děkováchu	Dn 3,51	benedicebant	I
hledáchu	Dn 6,4	quærebant	I
přebýváchu	Dn 4,9	conversabantur	I
nepřestáváchu pálti	Dn 3,46	non cessabant succendere	I
vidiech	Dn 4,7	videbam	I
vidiech	Dn 4,10	Videbam	I
zamucováchu	Dn 4,16	conturbabant	I
odpověděchu	Dn 3,16	Respondentes	PTC PRES
odpověděchu	Dn 3,91	respondentes	PTC PRES
odpověděchu	Dn 6,13	respondentes	PTC PRES

Tabulka 14: Latinské ekvivalenty staročeských dvojznačných tvarů interpretovatelných jako aorist, nebo jako imperfektum

8.1.6 Homonymní tvary aoristu/prézentu

Ve zkoumaném textu se nacházejí dva dvojznačné slovesné tvary aoristu/prézentu. Jde o tvary *sě uříti* (příklad 20) a *přebýva* (příklad 21).

- (20) [2,34] I viděl si ty jisté věci, jediněž sě uříti kámen shuory bez rukú i zbil sochu na jejie nohách železných a hliněných a roztroskotal jě. (BiblDrážď+Pror_A, fol. 479a1, verš Dn 2, 34)
[2,34] Videbas ita, donec abscissus est lapis de monte sine manibus: et percussit statuum in pedibus ejus ferreis et fictilibus, et comminuit eos. (VulgClem, verš 2,34)
- (21) [4,17] Strom, ješto si viděl vysoký a mocný, jehožto vysokost dotýkala se do nebe, patřenie patřenie jeho na vši zemi [4,18] a větvie jeho překrásné a ovoce jeho přielišné a pokrm všech na něm, pod ním bydlíce zvěři polskéj a na ratolestech jeho přebýva ptačstvo nebeskéj. (BiblDrážď+Pror_R, fol. 115a1, verš 4,17–18)
[4,17] Arborem, quam vidisti sublimem atque robustam, cujus altitudo pertingit ad cælum, et aspectus illius in omnem terram ; [4,18] et rami ejus pulcherrimi, et fructus ejus nimius, et esca omnium in ea, subter eam habitantes bestię agri, et in ramis ejus commorantes aves cæli: (VulgClem, verš 4,17–18)

Tvar *sě uříti* odpovídá latinskému výrazu *abscissus est*. V přepise Proroků rožmberských (2005) je tento výraz transkribován jako *prézens – sě uříti*; v rukopise je *fye vrzty* (rukopis XVII D 33, fol. 110b; rukopis je dostupný v databázi Manuscriptorium, on-line). Nám se však vzhledem k latinské předloze i kontextu (ve větě je sekvence několika sloves v minulém čase) zdá pravděpodobnější, že tento tvar je aoristem, proto tento výraz v převzaté transkripci měníme a transkribujeme jej jako aorist. Latinský tvar *abscissus est* je v textu Proroků rožmberských přeložen minulým časem též ve verši Dn 2,45 – zde tomuto latinskému výrazu odpovídá staročeský tvar *odlomil sě* (*odlomyl fye*; rukopis XVII D 33, fol. 111a; dostupný v databázi Manuscriptorium, on-line).

8.1.7 Homonymní tvary aoristu / přítentního participia

Ve zkoumaném textu se nacházejí čtyři dvojznačné slovesné tvary aoristu / přítentního participia. Jde o tvary *mlčě* (příklad 22), *odpovědě* (příklad 22), *otovědě* a *propovědě* (příklad 23). *Mlčě* je tvar nedokonavého slovesa, ostatní jsou tvary dokonavých sloves. V latinské předloze tvar *mlčě* nemá odpovídající slovesný tvar, ostatním tvarům odpovídá latinské participium přítentnu.

- (22) [4,16] Tehda Daniel, jehožto jmě Balthazar, počal sám v sobě mysliti mlčě a jako jednu hodinu a myšlenie srdcě jeho zamucováchu jeho. Tehda odpovědě král a řka: Balthazafe, sen a vyloženie jeho nesmucujte tebe. (BiblDrážď+Pror_R, fol. 114b2, verš 4,16)
[4,16] Tunc Daniel, cujus nomen Baltassar, coepit intra semetipsum tacitus cogitare quasi una hora: et cogitationes ejus conturbabant eum. Respondens autem rex, ait: Baltassar, somnium et interpretatio ejus non conturbent te. (VulgClem, verš 4,16)
- (23) [3,95] Tehda propovědě Nabuchodonozor a řka: Požehnaný buoh jich, točíš Sidrachóv, Misachóv a Abdenago, jenžto jest poslal anděla svého a zprostil sluhy své, neb sú věřili veň a slovo královo proměnili a dali těla svá, aby neslúžili a nemodlili se všelikému bohu vynímajíc svého boha. (BiblDrážď+Pror_A, fol. 481a2, verš 3,95)
[3,95] Et erumpens Nabuchodonosor, ait: Benedictus Deus eorum, Sidrach videlicet, Misach, et Abdenago: qui misit angelum suum, et eruit servos suos, qui crediderunt in eum: et verbum regis immutaverunt, et tradiderunt corpora sua ne servirent, et ne adorarent omnem deum, excepto Deo suo. (VulgClem, verš 3,95)

8.1.8 Složené préteritum

Jak je jasně patrné z tabulek 1 a 2, tvary složeného préterita jsou v textu zastoupeny výrazně více než tvary jednoduchých minulých časů. Jedná se o 305 tvarů od 149 různých lexémů. Zastoupení slovesných lexémů, které se ve zkoumaném textu objevují ve tvaru složeného préterita nejméně třikrát, přehledně uvádí tabulka 15; v této tabulce je u každého slovesa uveden též jeho vid. Nejvyšší frekvenci mají slovesa *viděti* (14 výskytů), *býti* (13 výskytů), *příkázati* (13 výskytů), *učiniti* (13 výskytů) a *odpověděti* (10 výskytů).

Sloveso	Vid	Počet výskytů
viděti	N	14
býti	N	13
příkázati	D	13
učiniti	D	13
odpověděti	D	10
dáti	D	9
ustaviti	D	9
mluviti	N	8
naléztí, naleznúti	D	6
řeci	D, N	6
vjíti	D	6
pověděti	D	4
přijíti	D	4
moci	N	4
uvéstí	D	4
jmieti	N	3
proměnití se	D	3
uslyšěti	D	3
chtieti	N	3
poslati	D	3
postaviti	D	3
ukázati	D	3
vyjíti	D	3
zprostiti	D	3

Tabulka 15: Zastoupení sloves, která se v textu objevují ve tvaru složeného préterita alespoň třikrát

Výraznou převahu mají slovesa dokonavého vidu. 214 tvarů složeného préterita je utvořeno od dokonavých sloves, 85 tvarů je utvořeno od nedokonavých sloves a 6 tvarů od slovesa, které může být dokonavé i nedokonavé (jde o sloveso *řeci*). Počítáme-li každý lexém pouze jednou, pak se v textu vyskytují tvary složeného préterita od 111 různých dokonavých

sloves, od 37 různých nedokonavých sloves a od jednoho slovesa, jež může být dokonavé i nedokonavé.

Staročeské tvary složeného préterita jsou nejčastěji v pozicích, ve kterých se v latinské předloze nachází perfektum (218 případů; viz příklad 24). Ve 27 případech staročeské tvary složeného préterita odpovídají latinským tvarům, které mohou být jak perfektem, tak prezentem. Z kontextu lze usuzovat, že jde spíše o perfektum (viz níže). V 18 případech bylo složeným perfektem přeloženo latinské imperfektum. Ostatním latinským kategoriím složené perfektum odpovídá v méně než deseti případech.

- (24) [2,46] Tehda král Nabuchodonozor padl na své tváři a Danielovi sě pomodlil, přikázal, aby jemu obětovali živé oběti a zápalnů. (BiblDrážď+Pror_A, fol. 279a2, verš Dn 2,46)
[2,46] Tunc rex Nabuchodonosor cecidit in faciem suam, et Danielelem adoravit, et hostias, et incensum præcepit ut sacrificarent ei. (VulgClem, verš Dn 2,46)

Ve zkoumaném textu jsou celkem čtyři případy, v nichž staročeskému slovesu v minulém čase neodpovídá žádné latinské sloveso. Ve třech z těchto čtyř případů je ve staročeském textu složené perfektum; jednou jde o nadpis vsunutý do textu (25), v jednom případě se jedná o vysvětlivku (26), jednou je v latinském textu neslovesná formulace. (Čtvrtý tvar, který nemá v latinské předloze odpovídající sloveso, je homonymní tvar *mlčě*, který by mohl být interpretován buď jako aorist, nebo jako přítomný participium; viz oddíl 8.1.7.)

- (25) Počíná se chvála tří dietek, jenžto pána boha chválily v peci ohněvéj (BiblDrážď+Pror_R, fol. 113a1, vsunuto mezi verše Dn 3,51 a 3,52)
- (26) Ale Daniel býval u vratech [R 111b1] v králových, točíš súdil. (BiblDrážď+Pror_R, fol. 111b1, verš Dn 2,49)
ipse autem Daniel erat in foribus regis. (VulgClem, verš Dn 2,49)

Ve 27 případech staročeské složené préteritum odpovídá latinskému slovesnému tvaru, jenž by teoreticky mohl být buď perfektem, nebo prezentem. Jde např. o latinské tvary *ait*, *constituit*, *eruit*, *incendit*, *invenit*, *ostendit*, *pervenit*, *ruit*.

Pokud se blíže podíváme, v jakém kontextu uvedená latinská slovesa stojí, můžeme říci, že u těchto slovesných tvarů je vysoká pravděpodobnost, že se jedná o tvar perfekta. Zpravidla jsou tato slovesa pevně začleněna do vypravování minulého příběhu, tj. jsou součástí sekvence tvarů perfekta (příklad 27), nebo se vztahují k události, o níž z kontextu jistě víme, že již proběhla (příklad 28; že Hospodin mládence z plamenů již vysvobodil, víme z veršů Dn 3,49–50). U některých z těchto potenciálně homonymních sloves je přítomná interpretace dokonce vyloučena. Už to, že překladatelé jako ekvivalenty těchto tvarů použili složené préteritum, nasvědčuje tomu, že je chápali jako minulé.

- (27) [3,46] A nepřestáváchu ti, jížto sú byli jě vsadili, [R 113a1] služebníci královi, páliti peci kluky a kúdelí a smuolú a chrastem. [3,47] I vyšíváše se plamen nad pec na devět devět a na čtyřidceti loket. [3,48] A vysuna se i zžehl, jěžto nalezl podlé peci z Chaldeóv. [3,49] Tehda anděl boží vstúpiv s Azariášem a s jeho tovariši do peci i vyrazil plamen ohněvý z peci [3,50] a učinil prostředek peci jako vietr chladný, jenžto povievá, i nedotekl se jich i trochy oheň ani zamútil ani co zlosti učinil. (BiblDrážď+Pror_R, fol. 112b2–113a1, verš Dn 3,46–3,50)
[3,46] Et non cessabant qui miserant eos ministri regis succendere fornacem, naphtha, et stuppa, et pice, et malleolis, [3,47] et effundebatur flamma super fornacem cubitis quadraginta novem: [3,48] et erupit, et incendit quos reperit juxta fornacem de Chaldæis. [3,49] Angelus autem Domini descendit cum Azaria, et sociis ejus in fornacem: et excussit flammam ignis de fornace, [3,50] et fecit medium fornacis quasi ventum roris flantem, et non tetigit eos omnino ignis, neque contristavit, nec quidquam molestiæ intulit. (VulgClem, verš Dn 3,46–3,50)

- (28) [3,95] Tehda propovědě Nabuchodonozor a řka: Požehnaný buoh jich, točíš Sidrachóv, Misachóv a Abdenago, jenžto jest poslal anděla svého a zprostil sluhy své, neb sú věřili veň a slovo královo proměnili a dali těla svá, aby neslúžili a nemodlili se všelikému bohu vynímajíc svého boha. (BiblDrážď+Pror_A, fol. 481a2, verš Dn 3,95)
 [3,95] Et erumpens Nabuchodonosor, ait: Benedictus Deus eorum, Sidrach videlicet, Misach, et Abdenago: qui misit angelum suum, et eruit servos suos, qui crediderunt in eum: et verbum regis immutaverunt, et tradiderunt corpora sua ne servirent, et ne adorarent omnem deum, excepto Deo suo. (VulgClem, verš Dn 3,95)

Bylo by tedy možné tvary staročeského složeného préterita, které odpovídají těmto potenciálně homonymním latinským tvarům, pokládat za součást skupiny staročeských složených préterit, která jsou překladem latinských perfekt. Pak by bylo možno říci, že staročeské složené préteritum v 245 případech (tj. přibližně v 80 % případů) odpovídá latinskému perfektu.

Tabulka 16 ukazuje, v případě kterých slovesných lexémů bylo ve zkoumaném textu přeloženo složeným préteritem latinské imperfektum. Kromě sloves *ponížiti* a *povýšiti* jde o nedokonavá slovesa.

České sloveso	Vid	Latinské sloveso	Počet výskytů
býti	N	esse	7
chtieti	N	velle	3
bývati	N	esse	1
jiesti	N	comedere	1
patřiti	N	contemplari (vb dep)	1
ponížiti	D	humiliare	1
povýšiti	D	exaltare	1
usilovati	N	laborare	1
viděti	N	videre	1
zabíjeti	N	interficere	1

Tabulka 16: Latinská imperfekta přeložená staročeskými složenými préterity

Zde jsou uvedeny některé příklady:

- (29) [6,1] Líbilo se jest Dariovi i ustavil nad královstvem starost dvadcěti ke stu, aby byli ve všem v jeho království, [6,2] a nad nimi kniežata tři, z nichžto Daniel jeden byl, aby starosty těm počet vydávali, a král nejměl tesknosti. (BiblDrážď+Pror_A, fol. 483a2, verš Dn 6,1–6,2)
 [6,1] Placuit Dario, et constituit super regnum satrapas centum viginti ut essent in toto regno suo. [6,2] Et super eos principes tres, ex quibus Daniel unus erat: ut satrapæ illis redderent rationem, et rex non sustineret molestiam. (VulgClem, verš Dn 6,1–6,2)
- (30) Kterěz chtěl, povýšil, a kterěz chtěl, ponížil, kterěz chtěl, zabíjal. (BiblDrážď+Pror_R, fol. 116b1, verš Dn 5,19)
 quos volebat, interficiebat: et quos volebat, percutiebat: et quos volebat, exaltabat: et quos volebat, humiliabat. (VulgClem, verš Dn 5,19)

V příkladu z Dn 5,19 si latinská a česká věta přesně neodpovídají, ale přesto je patrné, že zde latinským imperfektům odpovídají staročeská složená préterita.

8.1.9 Homonymní tvar, který by mohl být pokládán buď za složené préteritum, nebo za participiální konstrukci

Jedná se o tvar *jest přived* (příklad 31). Pokud jde o tvar složeného préterita, 1-ové participium zde má vynechané *-l* (srov. oddíl 2.3.1). Je-li tento tvar participiální konstrukcí, jedná se o konstrukci skládající se ze slovesa *býti* ve tvaru prezentu a z s-ového participia

(srov. Gebauer, 1898, s. 436–437). V latinské předloze na odpovídajícím místě stojí perfektum (*adduxit*).

- (31) Ty li si Daniel z synův vězenie judského, jehožto jest přived otec muoj z židovské země?
(BiblDrážď+Pror_R, fol. 116a2, verš Dn 5,13)
Tu es Daniel de filiis captivitatis Juda, quem adduxit pater meus rex de Judæa? (VulgClem,
verš Dn 5,13)

8.2 Staročeský překlad legendy o sv. Václavu sepsané Karlem IV.

8.2.1 Písařské chyby

Jeden tvar imperfekta je zapsán s písařskou chybou: tvar *sě stviechu* je zapsán jako *fie ftiwiech^v* (KarVácl, s. 514). Nepředpokládáme, že by tato chyba ovlivnila výběr slovesného tvaru, proto tento tvar zahrnujeme do analýzy spolu s ostatními.

8.2.2 Aktivní tvary aoristu, imperfekta a složeného préterita

Text obsahuje celkem 101 aktivních sloves ve tvaru aoristu, imperfekta nebo složeného préterita (do tohoto počtu jsou zahrnuty též homonymní slovesné tvary, u nichž jsou aorist, imperfektum či složené préteritum jednou z možností interpretace). Těchto 101 aktivních slovesných tvarů je tvořeno 76 různými slovesnými lexémy.

Tabulka 17 ukazuje počty a procentuální zastoupení slovesných tvarů aoristu, imperfekta a složeného préterita, zahrnuty jsou též homonymní tvary. Z tabulky je zřetelná převaha tvarů složeného préterita, není však tak výrazná jako v textu BiblDrážď+Pror.

Sloves. tvar	Počet	Procentuální zastoupení
A	3	3,0 %
A, I	3	3,0 %
A, PRES, PTC PRES	1	1,0 %
A, PTC PRES	5	5,0 %
I	19	18,8 %
P	69	68,3 %
P, PTC P	1	1,0 %

Tabulka 17: Počty tvarů aoristu, imperfekta a složeného préterita (včetně homonymních tvarů) a jejich procentuální zastoupení

Tabulka 18 uvádí počty různých slovesných lexémů vyskytujících se v uvedených časech. Počty uváděné v této tabulce byly získány tak, že každý slovesný lexém byl v každém čase počítán pouze jednou. Mezi procentuálními údaji v tabulce 17 a v tabulce 18 nejsou výraznější rozdíly.

Sloves. tvar	Počet	Procentuální zastoupení
A	2	2,4 %
A, I	3	3,6 %
A, PRES, PTC PRES	1	1,2 %
A, PTC PRES	4	4,8 %
I	17	20,5 %
P	55	66,3 %
P, PTC P	1	1,2 %

Tabulka 18: Počty různých slovesných lexémů vyskytujících se v aoristu, imperfektu a složeném préteritu (včetně homonymních tvarů) a jejich procentuální zastoupení

Počty tvarů aoristu, imperfekta a složeného préterita (včetně homonymních tvarů) rozdělené podle vidu ukazuje tabulka 19. Údaj *N*; *D* se vztahuje ke slovesnému tvaru *stásta*,

který by mohl být jak od slovesa *státi, stoju* (N), tak od slovesa *státi, stanu* (D). Věta, v níž se toto sloveso vyskytuje, je uvedena v příkladu 32.

Procentuální údaje uváděné v tabulce 14 jsou počítány vzhledem k celkovému počtu sloves v daném tvaru – např. 44 tvarů složeného préterita od dokonavých sloves tvoří 63,8 % všech tvarů složeného préterita vyskytujících se ve zkoumaném textu.

	D		D, N		N		N; D	
	Počet	Procenta	Počet	Procenta	Počet	Procenta	Počet	Procenta
A	1	33,3 %	0	0,0 %	2	66,7 %	0	0,0 %
A, I	0	0,0 %	0	0,0 %	2	66,7 %	1	33,3 %
A, PRES, PTC PRES	0	0,0 %	0	0,0 %	1	100,0 %	0	0,0 %
A, PTC PRES	3	60,0 %	0	0,0 %	2	40,0 %	0	0,0 %
I	0	0,0 %	0	0,0 %	19	100,0 %	0	0,0 %
P	44	63,8 %	1	1,4 %	24	34,8 %	0	0,0 %
P, PTC P	1	100,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %

Tabulka 19: Počty tvarů aoristu, imperfekta a složeného préterita (včetně homonymních tvarů) rozdělené podle vidu a jejich procentuální zastoupení

- (32) A když tě kniežetě proti sobě na sédanie jdiesta a obě vojště na tom přihlédaní [516] stásta, v tu hodinu anděli s nebes stúpivše, nad svatým sě Václavem vznášiechu a kříž stkvúci přěd jeho svatú tváří sě blštieše. (KarVácl, s. 515–516)
Cum autem processissent duces predicti ad duellum, stantibus ad spectaculum exercitibus ex vtraque parte, angeli celestes comitabantur beatum Wenceslaum et crux fulgurans precedebat faciem eius.

V tabulce 20 jsou uvedeny počty tvarů aoristu, imperfekta a složeného préterita (včetně homonymních tvarů) rozdělené podle vidu, přičemž každý lexém je v každém čase počítán pouze jednou. Vyskytuje-li se tedy např. sloveso *činiti* jednou ve tvaru imperfekta a třikrát ve tvaru složeného préterita, je počítáno pouze jednou v imperfektu a jednou ve složeném préteritu. Uvedena jsou též procentuální zastoupení. Základem při výpočtu procentuálního zastoupení byl celkový počet různých lexémů vyskytujících se ve zkoumaném textu v daném tvaru.

	D		D, N		N		N; D	
	Počet	Procenta	Počet	Procenta	Počet	Procenta	Počet	Procenta
A	1	50,0 %	0	0,0 %	1	50,0 %	0	0,0 %
A, I	0	0,0 %	0	0,0 %	2	66,7 %	1	33,3 %
A, PRES, PTC PRES	0	0,0 %	0	0,0 %	1	100,0 %	0	0,0 %
A, PTC PRES	2	50,0 %	0	0,0 %	2	50,0 %	0	0,0 %
I	0	0,0 %	0	0,0 %	17	100,0 %	0	0,0 %
P	37	67,3 %	1	1,8 %	17	30,9 %	0	0,0 %
P, PTC P	1	100,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %

Tabulka 20: Počty tvarů aoristu, imperfekta a složeného préterita (včetně homonymních tvarů) rozdělené podle vidu a procentuální zastoupení sloves jednotlivých vidů – každý lexém je v každém čase počítán jen jednou

V tomto textu je imperfektum tvořeno výhradně od nedokonavých sloves.

U složeného préterita jsou přibližně dvě třetiny tvarů tvořeny od dokonavých sloves, zbývající jedna třetina tvarů od sloves nedokonavých. Údaje získané počítáním všech tvarů a údaje získané počítáním lexémů se od sebe výrazněji neliší.

Tvarů aoristu a tvarů homonymních, u nichž je jednou z možných interpretací aorist, imperfektum nebo složené préteritum, je v textu velmi málo, proto údaje uváděné v tabulkách u těchto tvarů mají velice malou výpovědní hodnotu.

Z tabulky 21 je patrné, kterým latinským slovesným tvarům odpovídají jednotlivé staročeské tvary. Při výpočtu procentuálních údajů uváděných v této tabulce byl brán jako základ celkový počet daných tvarů vyskytujících se v textu – tedy např. 26 tvarů staročeského složeného préterita, které jsou překladem latinského perfekta, tvoří 37,7 % všech tvarů složeného perfekta vyskytujících se v textu.

Čas→	A		A, I		A, PRES, PTC PRES		A, PTC PRES		I		P		P, PTC P	
	Poč.	%	Poč.	%	Poč.	%	Poč.	%	Poč.	%	Poč.	%	Poč.	%
CONJ I	0	0,0 %	1	33,3 %	1	100,0 %	1	20,0 %	3	15,8 %	2	2,9 %	0	0,0 %
CONJ PLPF	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	2	10,5 %	1	1,4 %	0	0,0 %
I	0	0,0 %	1	33,3 %	0	0,0 %	0	0,0 %	8	42,1 %	3	4,3 %	0	0,0 %
PF	2	66,7 %	0	0,0 %	0	0,0 %	2	40,0 %	0	0,0 %	26	37,7 %	1	100,0 %
PF, PRES	1	33,3 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	4	5,8 %	0	0,0 %
PLPF	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	1	1,4 %	0	0,0 %
PRES	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	1	1,4 %	0	0,0 %
PTC PF	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	2	2,9 %	0	0,0 %
PTC PRES	0	0,0 %	1	33,3 %	0	0,0 %	2	40,0 %	2	10,5 %	7	10,1 %	0	0,0 %
0	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	4	21,1 %	22	31,9 %	0	0,0 %

Tabulka 21: Ekvivalenty staročeských tvarů aoristu, imperfekta a složeného préterita (včetně homonymních tvarů) v latinské předloze – počty a procentuální údaje

Tabulka 16 neukazuje vyhraněné tendence ani u imperfekta, ani u složeného préterita. 42,1 % tvarů imperfekta je překladem latinského imperfekta, 37,7 % tvarů složeného préterita je překladem latinského perfekta. Ostatní staročeské tvary jsou v textu zastoupeny velmi málo, a proto procentuální poměry, které jsou u těchto tvarů v tabulce uvedeny, mají velmi nízkou výpovědní hodnotu.

V nezanedbatelném počtu případů staročeská slovesa nemají v latinské předloze slovesný ekvivalent. Jedná se o 22 tvarů staročeského složeného préterita a o 4 tvary staročeského imperfekta.

8.2.3 Aorist

Jak je patrné z tabulky 12, v textu se vyskytují pouze 3 tvary aoristu, které nejsou homonymní s žádným jiným slovesným tvarem. Jedná se o tvar *posla* a o dva výskyty tvaru *vecě*.

Tvar *posla* odpovídá latinskému perfektu *misit* (příklad 33). Tvary *vecě* slouží k uvození přímé řeči. Odpovídají latinským výrazům *dixit* (perfektum), *ait* (tvar perfekta, nebo prezentu).

(33) Těch časuov ta závistivá Drahomíř, nemilostivá pohanka, žádajíc nad svú čtí, svatú Ludmilú, kněžstvo České země obdržěti, dva šeredná násilníky, jimažto jmena byla Tuman a Guman, do Tetína na hrad posla, aby tam jěvše věrnú buoží služebnici, svatú Ludmilu zahubila. (KarVácl, s. 514)

Accidit autem, quod invida Drahomirzs, appetens extolli pre socru in ducatus regimine, tyrannos pessimos Tunnam et Gumonem misit in castrum Tethyn, qui beatam Ludmilam strangulantes martirio extinxerunt.

8.2.4 Homonymní tvary aoristu/imperfekta

Jedná se o 3 tvary: *sě stviechu*, *sě vznášiechu* a *stásta*. Ve všech případech je homonymie způsobena neznačením kvantity v zápisu těchto slov: *sie stiviechu* (písařská chyba, viz oddíl 8.2.1 *Písařské chyby*), *sie vznášiechu*, *stasta*. Tvar *sě stviechu* odpovídá latinskému konjunktivu imperfekta (příklad 34), tvar *sě vznášiechu* latinskému imperfektu (příklad 22) a tvar *stásta* latinskému prezentnímu participiu (příklad 35).

- (34) Tehda milostivý utěšitel Duch svatý tak toho dítěte srdce vnitřním vdešením byl rozpálil, ež jeho svatá učenie jako světlé jiskry od něho jdúc sě stviechu a jeho osviečené promluvenie jako plovúcie srdce sladcé od jeho svatých úst pocházieše. (KarVácl, s. 514)
Tandem pius consolator, spiritus sanctus, liquefecet cor pueri et interiora eius inflammavit in tantum, ut ab extra scintille sue erudicionis fulgerent sicut lampades inter pius et iustos et fructus eternitatis florerent ex mellifluo ore eius.
- (35) A když tě kniežetě proti sobě na sědanie jdiesta a obě vojště na tom přihlédaní [516] stásta, v tu hodinu anděli s nebes stúpivše, nad svatým sě Václavem vznášiechu a kříž stkvúcí před jeho svatú tváří sě blštieše. (KarVácl, s. 515–516)
Cum autem processissent duces predicti ad duellum, stantibus ad spectaculum exercitibus ex vtraque parte, angeli celestes comitabantur beatum Wenceslaum et crux fulgurans precedebat faciem eius.

Výraz *fię stiviechu* je patrně rozumné interpretovat jako imperfektum, neboť je v souvětí souřadně spojen s dalším imperfektem (*pocházieše*) a v latině oběma těmto tvarům odpovídají konjunktivy imperfekta (*fulgerent, florerent*).

Výraz *fię wznášiechu* je v textu taktěž souřadně spojen s imperfektem (*sě blštieše*), oba tyto výrazy odpovídají latinským imperfektům (*comitabantur, precedebat*).

Výraz *stafta* je v textu taktěž souřadně spojen s imperfektem (*jdiesta*). Slovesný tvar *jdiesta* odpovídá latinskému konjunktivu plusquamperfekta *precessissent*, slovesný tvar *stafta* odpovídá latinskému přezentnímu participiu *stantibus*.

Slovesa *stvieti sě* a *vznášěti sě* jsou nedokonavá. Slovesný tvar *stásta* by mohl být buď od nedokonavého *státi, stoju*, nebo od dokonavého *státi, stanu*. Latinskému slovesu *stare*, užitému v předloze, by lépe odpovídalo staročeské nedokonavé *státi, stoju*.

Syntaktické zapojení ve větě celku (u všech uvedených sloves je parataktický vztah s imperfektem), latinské slovesné tvary v předloze (konjunktiv imperfekta u *sě stviechu*, imperfektum u *sě vznášiechu*, participium přezentu u *stásta*) a nedokonavost staročeských sloves se nabízejí jako důvody interpretovat tyto tvary spíše jako imperfekta než jako aoristy.

8.2.5 Homonymní tvary aoristu / přezentního participia

Slovesných tvarů, které by mohly být vykládány buď jako aorist, nebo jako participium přezentu aktiva, je v textu celkem pět: *nepočě číti; počě stúpati; propovědě; chtě vzdáti, dáti; závidě*. V kontextu a v souvislosti s latinskou předlohou jsou tyto tvary uvedeny v příkladech 36–39.

Výraz *závidě* (příklad 39) je v textu souřadně spojen s přezentními aktivními participii *žádajě* a *netbajě*. V latinské předloze se v odpovídajících pozicích nacházejí participia přezentu aktiva *invidens, concupiscens* a *despiciens*. Z těchto důvodů pokládáme za rozumné pokládat výraz *závidě* spíše za participium.

- (36) A jakž počě v jeho svaté stópějě stúpati, tak sě jemu nohy shřiely tak, jež nepočě nic zimy číti a ty jisté svatého Václava stópějě, ež po zmrzlém blátě chodě, své svaté nohy obramováše všěckny krvavy. (KarVácl, s. 517)
quod et fecit, et calefacti sunt pedes militis, ita ut nullum frigus deinceps sentiret; vestigia autem pedum gloriosi martiris cruentata fortiter apparebant.
- (37) A když na těch hodech svatý Václav svými rytieři na večeri sedieše, propovědě k nim a řka: (KarVácl, s. 518)
Nam cum in cena recubisset cum conmilitibus suis, aiens dixit:
- (38) Ale svatý Václav chtě dobrovolně obět svú vzdáti buohu a duši svú, točíš tělesenstvie své, dáti pro milého Jezukrista, vezma bratra svého meč, jemu vrátil a řka: (KarVácl, s. 519)
Sanctus autem Wenceslaus, optans voluntarie offerre sacrificium deo et ponere animam suam pro Christo, restituit sibi gladium aiens:

- (39) Ale proti tomu bratr jeho Boleslav jeho svatým činóm závidě, tělesných věcí žádajě, nebeských netbajě, chtieše rád, by kterým činem mohl kněžstvie České země dojíti. (KarVácl, s. 518)

Ipse vero frater suus Boleslaus bonis eius actibus invidens, terrena concupiscens et celestia despiciens, eius principatum desiderans celeriter scelerē se inmiscuit

8.2.6 Homonymní tvar aoristu / prézentu/ prézentního participia

Jedná se o tvar *mně*. Tento tvar odpovídá latinskému konjunktivu imperfekta *putarent* (příklad 40). Rukopisný zápis je *mnye*. Tento slovesný tvar by se jakožto participium nebo aorist vztahoval jenom k substantivu *ciesarš*, jako prézens by měl tvar plurálu (rukopisnou podobu by bylo možno transkribovat též *mnie*) a vztahoval by se ke jmenné frázi *ciesarš s kniežaty*. Vzhledem ke kontextu lze prézentní význam pokládat za nepravděpodobný.

- (40) A když jednoho jitra v ciesařovu radu pozván, a pro velikú práci, jižto, zvlášče buohu sě modle, nesl, rozličně sě trdil, v radu přijěti zapozdil. Tehda ciesař s kniežaty mně, by sě pro svú hrdost přijěti oblenil, to byl tak způsobil, když by svatý Václav v radu přišel, aby ho nikte povstaním nepoctil. (KarVácl, s. 516)

Tardabat quodam mane venire propter labores et fatigas nocturnas, quas fa[314vb]ciebat in vigilijs et oracionibus, ita vt imperator cum principibus putarent eum arroganter pigritare. Et decreuit imperator cum principibus ob hanc causam eum, cum tarde veniret, in consilio non honorare.

8.2.7 Imperfektum

V textu se vyskytuje celkem 19 tvarů imperfekta od 17 různých sloves. Všechna tato slovesa jsou nedokonavá. Tvary v latinské předloze jsou rozmanité. V 8 případech je v latinské předloze imperfektum (příklad 41), ve třech případech konjunktiv imperfekta a ve dvou případech konjunktiv plusquamperfekta. Imperfektem jsou přeloženy také dva výskyty prézentního participia. Čtyřikrát je imperfektum použito v případech, kdy v latinské předloze slovesný tvar není (příklad 42).

- (41) Ale syn jejie, svatý Václav, vieru křesťanskú, jakž jeho byla svatá Ludmila, babka jeho, naučila, tvrdě držieše, navracijě zasě jí rozehnalé křesťany a jim milostivě v jich potřebách pomáhajě. (KarVácl, s. 515)

Filius autem ipsius primogenitus, beatus Wenceslaus, doctrinam et legem christianam, scilicet auie sue, beate Ludmile, firmiter tenebat, revocans christianos dispersos, et eis omnibus pia opera inpendebat.

- (42) A zatiem po toho svatého otcě, řezenského biskupa, jenž těch časuov nad českú zemí biskupového dostojenstvie moc mějieše, [517] poslal, prosě, aby sě přijěti neoblenil, ale přijěda, kostel svatého Víta posvětil. (KarVácl, s. 516–517)

petens a venerabili Ratysbonensi episcopo, tunc Bohemorum diocesano, vt non pigritaret venire ad consecracionem dicte basilice.

8.2.8 Složené préteritum

Složené préteritum v textu převažuje, vyskytuje se v 69 případech; těchto 69 výskytů je tvořeno 55 různými slovesy.

44 výskytů složeného préterita je od dokonavých sloves (37 různých lexémů), 24 od nedokonavých (17 různých lexémů). V jednom případě jde o sloveso, které může být dokonavé i nedokonavé – *letěti* (srov. Trávníček, 1923, s. 18, 245).

Ze 69 výskytů složeného préterita jde ve 26 případech o ekvivalent latinského perfekta, ve 22 případech v latinské předloze odpovídající sloveso není. V 7 případech je složeným préteritem přeloženo latinské prézentní participium. Ve 4 případech jde o latinský tvar, jenž by mohl být interpretován buď jako perfektum, nebo jako prézens. V menším počtu případů jde o ekvivalenty latinského imperfekta (3 výskyty), participia perfekta (2 výskyty),

konjunktivu imperfekta (2 výskyty), prézentu (1 výskyt), plusquamperfekta (1 výskyt) a konjunktivu plusquamperfekta (1 výskyt).

Mezi 26 složenými préterity, jež překládají latinské perfektum, převažují préterita vytvořená od dokonavých sloves (21 případů; příklad 43). Ve 4 případech jde o nedokonavá slovesa: *choval* (příklad 44), *měl jest, měl, sem viděl*. V jednom případě jde o sloveso, jež může být dokonavé i nedokonavé (*letěti*; příklad 45).

- (43) A ti také ohavní vražedlného Boleslava pomocníci, rozličnú boží ranú všickni jsú hanebně sešli. (KarVácl, s. 520)
Complices vero interfectionis fraticide beati Wenceslai tam rabidis quam pessimis plagis percussi sunt.
- (44) Netolik slovem, ale i rozličným příkladem, neb se tak o jeho svatě milosti píše, ež jest byl přěčistého života, tělesenstvie své bez poskvrny choval a vždy žádajě, kak by pro Jezukrista svú krev prolil. (KarVácl, s. 514)
Virginitatem seu castitatem portauit mente et corpore, martirium sciens pro Christo.
- (45) Proněžto raněnie ten sám zlý Boleslav letěl, nejmajě moci nad sluhú buožím.
Et cum eum percussit, abijt retro et cecidit, non habens potestatem in viro dei. (KarVácl, s. 519)

Ve 4 případech je staročeské složené préteritum ekvivalentem latinského dvojznačného tvaru, který by mohl být interpretován buď jako perfektum, nebo jako prézens. Latinskými takto dvojznačnými slovesy jsou *ait* (příklad 46), *venit* (příklad 47), *restituit* (příklad 48) a *occurrit* (příklad 49). Ve všech případech je možno vzhledem k začlenění do textu (vyprávění o minulých událostech) pokládat tato slovesa za tvary perfekta.

- (46) Tehda svatý Václav ruky svatého Víta na ciesařovi poprosil a inhed jemu ciesař mile dal. Potom svatý Václav s tiem drahým darem do Pražského města přijěv, kostel ve jmě svatého Víta učinil. A zatiem po toho svatého otcě, řězenského biskupa, jenž těch časuov nad českú zemí biskupového dóstojenstvie moc mějieše, [517] poslal, prosě, aby se přijěti neoblenil, ale přijěda, kostel svatého Víta posvětil. Jemužto řězenský biskup odvzkázal a řka: A zda mne, synu milý, potřebuješ? Věz to, ež ten kostel, jehož posvěcenie žádáš, tenť kostel, jakž sem buožím zjěvením viděl, povýšen bude v dóstojenství arcibiskupstvie stolec i hlava duchovnie tvé země. Avšak aby se tvá prosba i vuole naplnila a tvooj kostel byl posvěcen, rádť to chci způsobiti. (KarVácl, s. 516–517)
Tunc pecijt brachium beati Viti martiris, quod imperator sibi dedit. [VI.] Quo allato Pragam edificavit ecclesiam sub titulo ipsius gloriosi martiris, petens a venerabili Ratysbonensi episcopo, tunc Bohemorum diocesano, vt non pigritaret venire ad consecracionem dicte basilice. Cui venerabilis antistes ait: Numquid, filij, indiges dé me? Nam tuam ecclesiam, quam consecrari desideras, in metropolitica vidi erectam et sublimatam coram deo. Sed nutu tuo ad consecrandam ipsam libenter mittam.
- (47) A když jednoho jitra v ciesařovu radu pozván, a pro velikú práci, jižto, zvlášče buohu se modle, nesl, rozličně se trdil, v radu přijěti zapozdil. Tehda ciesař s kniežaty mně, by se pro svú hrdost přijěti oblenil, to byl tak způsobil, když by svatý Václav v radu přišel, aby ho nikte povstaním nepoctil.
Avšak jakž brzo svatý Václav v radu přišel, uzřěv ciesař, ano jeho světi anděli vedú a kříž zlatý jemu se na čele stkví. Inhed před ním se všěmi kniežaty padna, jemu se pokořil, slibujě jemu, což by na něm poprosil, neb kázal, na tom by byl uslyšán. (KarVácl, s. 516)
Tardabat quodam mane venire propter labores et fatigas nocturnas, quas fa [314vb] ciebat in vigilijs et oracionibus, ita vt imperator cum principibus putarent eum arroganter pigritare. Et decreuit imperator cum principibus ob hanc causam eum, cum tarde veniret, in consilio non honorare. Postquam autem venit beatus Wenceslaus ad consilium imperatoris et principum, imperator vidit angelos eum ducentes et pedes auream in fronte ipsius maximo splendore nitentem. Tunc imperator procidens ad pedes eius cum principibus veniam pecijt, postea rogans eum, ut iuberet seu peteret, quitquid vellet.

- (48) A když tak svatý Václav nebeské světlosti oděním se ohradiv, potmě jděše, nemilostivý bratr jeho Boleslav s vražedlným úmyslem ze tmy naň vystúpil. A tu hříšná temnost světlosti, bratra, svatého Václava, nemilostivě ranil. Proněžto ranění ten sám zlý Boleslav letěl, nejmajě moci nad sluhú buožím. Ale svatý Václav chtě dobrovolně obět svú vzdáti buohu a duši svú, točíš tělesenství své, dáti pro milého Jezukrista, vezma bratra svého meč, jemu vrátil a řka: Vóle tvá buď v tvú rukú! Pro to se zlý Boleslav nic neobměkčil, ale svými nemilostivými lidmi opět se naň obořiv, svého bratra, svatého Václava, zabil. A ta svatá dušě slavně do nebes s svatými anděly vnesena. Potom ta svatá krev, ješto byla na stěnu střělila, jako volajíc na vražedlného bratra, dlúhé časy ižádným řemeslem setřieti nemožena. (KarVácl, s. 519)

Et sic illuminatus et procuratus tamquam iubar matutinum nocturnis insidijs obviatus, de potestate tenebrarum fratrem suum procedentem seuum et impium dulci affatu salutans, velut alter Abel a Cayn vulneratur. [IX.] Et cum eum percussit, abiit retro et cecidit, non habens potestatem in viro dei. Sanctus autem Wenceslaus, optans voluntarie offerre sacrificium deo et ponere animam suam pro Christo, restituit sibi gladium aieus: Voluntas tua sit in manibus tuis. Qui accumulans peioribus pessima sicut vrsus insidians de spelunca iterato in eum irruit cum suis complicibus et sicut vippera carnem et sanguinem suum lacerare desiderans in proprium germanum gladium extendit cum suis complicibus, ita ut morte eum affligerent, animam deo, corpus terre relinquentes. Cuius [315vb] sanguis fratricidium ante deum proclamans abstergeri nulla humana arte vnquam potuit.

- (49) Těch časův kúřimské kniežě vida buožieho sluhy velikú pokoru a jeho na svéj mysli potupenie nesa, jal se kněžství České země rozličně překážati i veliké násilí činiti tak, ež musil svatý Václav s velikú vojskú proti němu táhnúti, nedada své země více hubiti. Jehožto zástup kniežě kúřimské potupiv, s svým zástupem proti němu také na pole vyjěl a s ním se k boji zamluvil. Jemužto svatý Václav po poslu vzkázal a řka: Když žádáš nad mým kněžstvím vévoditi, cotě toho potřeba, aby ti u boji zbiti byli, nad nimižto chceš panovati? Jáť tvých lidí krve prolitie nežádaji, jest-liť se mnú boj líb, nade mnú nad samiem svítěžě, panujž nade všemi mými. Pakliť já tě přemohu, ale ať tvoji pod mú moc slušějí. Tomu poselství kniežě kúřimské vesele povolil. (KarVácl, s. 515)

Interea dux Gurimensis humilitatem sancti despiciens, terram et ducatum suum cepit opprimere et vastare, ita quod coactus beatus Wenceslaus congregato exercitu obviam in campum sibi occurrit ad defensionem gentis sue. [IV.] Quem dux Gurimensis spreuit cum exercitu suo et occurrens ei sibi bellum indixit. Cui beatus Wenceslaus legaciones misit dicens: Si cupis ducatum meum, cur interficerentur in bello, quibus appetis dominari? ego enim sanguinem tuorum non desidero effundi. Sed si appetis bellum, me vince solum et omnibus meis dominare in pace. Si autem te vincam, similiter tui sint mee dicioni subiecti. Audiens hoc dux Gurimensis letanter sub tali pacto condixit [314va] secum duellum, caucione firmata de predictis ex vtraque parte exercituum.

Ve 22 případech je složené préteritum užito, když v latinské předloze odpovídající sloveso není. (Ze zkoumaných slovesných tvarů v tomto textu nemá odpovídající latinský slovesný tvar celkem 26 sloves, 22 z nich je právě ve tvaru složeného préterita; ve 4 případech jde o staročeské imperfektum.) Převažují slovesa s poměrně obecným významem. Třikrát je použito sloveso *býti*, třikrát sloveso *státi se*, dvakrát sloveso *činiti* a *slúti*.

Slovesa, jimž nelze přiřadit ekvivalent v latinské předloze, se vyskytují zpravidla za těchto okolností: Ve staročeském textu je vyjádřeno větně něco, co má v latinské předloze vyjádření nevětné (příklad 50, 51). Jindy staročeský text oproti latinskému obsahuje navíc obecné vyjádření, např. *jakžto se jest i stalo* (příklad 52). Někdy je jedna latinská věta přeložena dvěma českými (příklad 53). V příkladu 54 je překlad natolik volný, že nelze říci, že by sloveso v české větě odpovídalo určitému latinskému slovesu. Někdy je do staročeského textu vložena celá věta, která nemá ekvivalent v dostupné latinské předloze – v příkladu 55 je věta, která je obecným úvodem k vyprávění o zbožných a milosrdných skutcích svatého Václava. Obecně lze říci, že slovesná vyjádření, která jsou v českém textu oproti latinskému navíc, činí text rozvláčnějším a místy působivějším, ale jejich informační přínos je velmi malý.

- (50) Když tomu všemohúcie milost chtěla buožiť, aby se viera křesťanská spoře vzmožila, Svatopluk, moravský král, od svatého Cyrilla, moravského arcibiskupa, svatý křest jest přijal. (KarVácl, s. 513)
Crescente religione christiana diuina fauente clemencia baptizato Swatopluko, Morauorum rege, a beato Cirillo, ibidem archiepiscopo,
- (51) Zvláště když jednoho času svatý Václav v noci, ano snieh a led veliký, s svým starým sluhú, jenž slul svatý Podivoj, jemužto vše tajemství i náboženství svatého Václava známo bylo, k kuostelu buos jdíeše, tehda ten svatý Podivoj, kakžkoli v uobuvi jda, však veliké zimy trpěti nemóžieše. (KarVácl, s. 517)
Cum quadam vice iret beatus Wenceslaus nocturno tempore nudipes ad ecclesiam hyemali tempore, dum niues et glacies campos et viam occuparent, miles suus secretarius nomine Podywen eum sequebatur, in cuius pedibus frigus inualuit, quamuis esset calciatus, vt tolerare non posset.
- (52) Tomu poselství kniežě kúřimské vesele povolil. By ta smlúva byla s uobú stranú otvrzena tak, jakž by nikte jima pomáhati nesměl, jakžto sě jest i stalo. (KarVácl, s. 515)
Audiens hoc dux Gurimensis letanter sub tali pacto condixit [314va] secum duellum, caucione firmata de predictis ex vtraque parte exercituum.
- (53) V těch časiach to české kniežě Bořivoj měl jest dva syny. Jeden slul Spytigneus a druhý Vratislav. (KarVácl, s. 513)
Deinde prefatus princeps Borziwoy genuit Spitigneum et Wratistaum.
- (54) Tehda svatý Václav smrt svú převěděv, nevinný jako ovčička dobrovolně se vésti přepustil. A to s velikú radostí učinil, neb toho bieše dávno žádal, aby pro svatú vieru svú krev prolil. (KarVácl, s. 518)
Ipse vero mortis sue prescius tamquam ouis ad occisionem permisit se duci. Qui seductus a fratre mundano ducebatur ad celestem palmam martirij, gaudens et gracias deo agens.
- (55) Coj potom svatý Václav pro Jezukrista pokorných a milosrdných skutkuov činil, o tom jest mnoho psáno. (KarVácl, s. 517)

Velká častost užití složeného préterita, když v předloze určitý slovesný tvar není, signalizuje nepříznakovost tohoto tvaru.

8.2.9 Homonymní tvar složeného préterita / s-ového participia

Slovesný tvar *nalez* je možno pokládat buď za složené préteritum (s vynechaným *-l* v *l*-ovém participiu a s vynechaným pomocným slovesem), nebo za *s*-ové participium (příklad 81). V latinské předloze je tvar perfekta.

- (81) A tak se jest stalo, ež po tom vidění svatý Václav celé tělo svaté Ludmily v Tetíně nalez, do Prahy přinesl a v klášteřě svatého Jiříe, tu ještě i dnes hřbí, poctivě položil. (KarVácl, s. 519)
cuius corpus, prout revelatum sibi fuerat, repperit incorruptum. Quod ipse cum magna devocione honorifice transtulit in ecclesiam beati Georgij castri Pragensis.

8.3 Jmé o svatém Pavle

8.3.1 Písařské chyby

Dvě slovesa jsou zapsána s písařskou chybou. Jedním z nich je sloveso *sáziechu*, jež je zapsáno *zazyechu*. Podle Patery (1889, s. 441) se *s* v tomto rukopise píše nejčastěji *f*, na konci slov *s*, někdy též *ff*. Hláška *z* se píše skoro vždy písmenem *z*, jednou písmenem *s*, dvakrát jako *zf* (Patera, 1889, s. 441). Předpokládáme, že chybně zapsaná hláška výběr slovesného tvaru neovlivnila, proto toto sloveso do analýzy zařazujeme.

Druhým chybně zapsaným slovesem je sloveso *vzvřiechu* (další možnost transkripce by byla *vzvřechu*), jež je zapsáno jako *wzrzyechu* – v zápisu tedy chybí písmeno. Tato grafická podoba by mohla být bez emendace transkribována jako *vzřiechu/vzřechu*, v dané

věte by to však nedávalo smysl (příklad 56). Za zmínku stojí, že též v latinské předloze uváděné Paterou (1889, s. 452) je v tomto slovese pravděpodobně chyba, je uvedeno *exastabant* místo *exstabant*. Vzhledem k tomu, že písácká chyba, která se nachází v českém textu, zasahuje význam slova a že interpretace emendované a neemendované grafické podoby se liší i videm (*vzřieti* je dokonavé, zatímco *vzvřieti* nedokonavé), pokládáme za vhodné toto sloveso z další analýzy vyloučit.

- (56) A tu bieše řeka ohněná vrúcie, její klokoče vz<v>řiechu až do nebe, a ta slóve Cochitus. (Gal, fol. 18a)
et erat ibi flumen igneum fluens et fluctus illius exstabant et nomen eius Cochitus.

8.3.2 Aktivní tvary aoristu, imperfekta a složeného préterita

V textu se vyskytuje celkem 101 aktivních sloves ve tvaru aoristu, imperfekta nebo složeného préterita; některé tvary jsou homonymní a jednou z jejich možných interpretací je aorist či imperfektum. Těchto 101 slovesných tvarů je tvořeno od 51 různých lexémů.

Tabulka 22 ukazuje počet aktivních tvarů v aoristu, imperfektu a složeném préteritu. Do tabulky jsou zahrnuty též homonymní tvary. Z tabulky je patrné, že nejčastěji se vyskytujícím zkoumaným tvarem je složené préteritum. Převaha složeného préterita však není zdaleka tak velká jako v textech BiblDražď+Pror a KarVácl – složené préteritum tvoří v textu Gal pouze 37,6 % zkoumaných tvarů.

Sloves. tvar	Počet	Procentuální zastoupení
A	29	28,7 %
A, I	15	14,9 %
A, PRES	4	4,0 %
A, PRES; A	1	1,0 %
A, PTC PRES	3	3,0 %
I	11	10,9 %
P	38	37,6 %

Tabulka 22: Počty tvarů aoristu, imperfekta a složeného préterita (včetně homonymních tvarů) a jejich procentuální zastoupení

V tabulce 23 jsou uvedeny počty různých slovesných lexémů, které se vyskytují ve tvaru aoristu, imperfekta a složeného préterita (včetně homonymních tvarů). Porovnáním údajů v tabulkách 22 a 23 zjistíme, že největší rozdíl je v údajích o množství aoristových tvarů: celkový počet 29 aoristových tvarů je tvořen pouze 10 různými lexémy.

Sloves. tvar	Počet	Procentuální zastoupení
A	10	17,5 %
A, I	8	14,0 %
A, PRES	4	7,0 %
A, PRES; A	1	1,8 %
A, PTC PRES	2	3,5 %
I	6	10,5 %
P	26	45,6 %

Tabulka 23: Počty různých slovesných lexémů vyskytujících se v aoristu, imperfektu a složeném préteritu (včetně homonymních tvarů) a jejich procentuální zastoupení

V tabulce 24 vidíme počty tvarů aoristu, imperfekta a složeného préterita rozdělené podle vidu, uvedeny jsou též procentuální hodnoty (základem pro jejich výpočet je celkový počet tvarů daného druhu v textu). Tvary imperfekta jsou tvořeny výhradně od nedokonavých sloves. U tvarů aoristu jsou přibližně dvě pětiny tvarů tvořeny od dokonavých sloves,

zbývající tři pětiny od sloves nedokonavých. U složeného préterita je poměr tvarů tvořených od dokonavých a nedokonavých sloves velice podobný jako u tvarů aoristu.

	D		N	
	Počet	Procenta	Počet	Procenta
A	12	41,4 %	17	58,6 %
A, I	3	20,0 %	12	80,0 %
A, PRES	2	50,0 %	2	50,0 %
A, PRES; A	1	100,0 %	0	0,0 %
A, PTC PRES	3	100,0 %	0	0,0 %
I	0	0,0 %	11	100,0 %
P	16	42,1 %	22	57,9 %

Tabulka 24: Počty tvarů aoristu, imperfekta a složeného préterita (včetně homonymních tvarů) rozdělené podle vidu a jejich procentuální zastoupení

Tabulka 25 obsahuje tytéž údaje jako tabulka 24, pouze s tím rozdílem, že každý lexém je v každém slovesném tvaru počítán pouze jednou (a základem pro výpočet procentuálních poměrů je tedy celkový počet různých lexémů vyskytujících se v textu v daném tvaru).

	D		N	
	Počet	Procenta	Počet	Procenta
A	9	90,0 %	1	10,0 %
A, I	1	12,5 %	7	87,5 %
A, PRES	2	50,0 %	2	50,0 %
A, PRES; A	1	100,0 %	0	0,0 %
A, PTC PRES	2	100,0 %	0	0,0 %
I	0	0,0 %	6	100,0 %
P	13	50,0 %	13	50,0 %

Tabulka 25: Počty tvarů aoristu, imperfekta a složeného préterita (včetně homonymních tvarů) rozdělené podle vidu a procentuální zastoupení sloves jednotlivých vidů – každý lexém je v každém čase počítán jen jednou

Z porovnání tabulek 24 a 25 je zřejmé, že všech 17 tvarů aoristu tvořených od nedokonavých sloves je utvořeno pouze od jednoho slovesa; jedná se o sloveso *vecěti*. 11 tvarů imperfekta je utvořeno pouze od 6 různých sloves. Počet dokonavých a nedokonavých lexémů vyskytujících se v textu ve tvaru složeného préterita je vyrovnaný – jde o 13 dokonavých a 13 nedokonavých sloves.

Tabulka 26 ukazuje, kterým slovesným tvarům v latinské předloze odpovídají jednotlivé staročeské slovesné tvary. Předlohu části textu nemáme k dispozici, je však nutné její existenci předpokládat. Tvary, jež se nacházejí v této části textu, mají tvar v latinské předloze označen *n*. Neznámý latinský tvar je v 61 případech – tj. u více než poloviny zkoumaných sloves. Základem při výpočtu procentuálních údajů uváděných v této tabulce byl celkový počet daných tvarů vyskytujících se v textu – tedy např. 7 tvarů staročeského aoristu, které jsou překladem latinského perfekta, tvoří 24,1 % všech tvarů aoristu vyskytujících se v textu.

Čas→	A		A, I		A, PRES		A, PRES; A		A, PTC PRES		I		P	
L_Čas↓	Poč.	%	Poč.	%	Poč.	%	Poč.	%	Poč.	%	Poč.	%	Poč.	%
CONJ PF, FUTP	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	1	2,6 %
I	0	0,0 %	6	40,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	3	27,3 %	0	0,0 %
PF	7	24,1 %	0	0,0 %	1	25,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	1	9,1 %	11	28,9 %
PF, PRES	1	3,4 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	1	2,6 %
PLPF	0	0,0 %	1	6,7 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %
PRES	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %
PTC PF	0	0,0 %	1	6,7 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	1	2,6 %
PTC PRES	0	0,0 %	0	0,0 %	1	25,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	1	9,1 %	0	0,0 %
0	0	0,0 %	1	6,7 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	2	5,3 %
n	21	72,4 %	6	40,0 %	2	50,0 %	1	100,0 %	3	100,0 %	6	54,5 %	22	57,9 %

Tabulka 26: Ekvivalenty zkoumaných staročeských tvarů v latinské předloze – počty a procentuální údaje

Podíl případů, u nichž neznáme podobu latinské předlohy, je u všech staročeských tvarů vyskytujících se v textu poměrně výrazný. U tvarů homonymních mezi aoristem a imperfektem je to 40,0 % výskytů, u ostatních tvarů více než polovina výskytů.

Většina tvarů aoristu, u nichž známe podobu latinské předlohy, je překladem latinského perfekta. Ekvivalenty latinského perfekta převažují také mezi tvary staročeského složeného préterita, u nichž známe podobu latinské předlohy. Dvě třetiny staročeských tvarů, jež by mohly být pokládány buď za aorist, nebo za imperfektum a u nichž známe latinskou předlohu, jsou překladem latinského imperfekta.

Ostatní tvary jsou zastoupeny velmi málo nebo známe latinskou předlohu pouze u malého počtu jejich výskytů.

8.3.3 Aorist

V textu se vyskytuje 29 tvarů aoristu od 10 různých sloves. Z těchto 29 tvarů je 12 dokonavých a 17 nedokonavých. 12 dokonavých tvarů je vytvořeno od 9 různých sloves (ve čtyřech případech jde o tvar *zaplaka*). Nedokonavé tvary jsou všechny stejné – jde o tvar *vece*.

21 tvarů aoristu se nachází v části textu, k níž nemáme latinskou předlohu k dispozici. U tvarů aoristu tvořených od dokonavých sloves máme k dispozici latinskou předlohu pouze ve dvou případech, v obou těchto případech je v latinské předloze perfektní (příklad 57).

U nedokonavého *vece* máme k dispozici latinskou předlohu v šesti případech. V této předloze je ve čtyřech případech *dixit* (příklad 58), jednou *respondit* a jednou *ait*.

(57) Tehdy počechu se veseliti a volati ti, ješto biechu u pekle, a řkúce: (Gal, fol. 20b)
Et letate sunt omnes anime in penis et clamabant una voce dicentes:

(58) Vece jim hospodin: „Proč prosíte ote mne odpočinutie, a vy ste nic dobrého neučinily? (Gal, fol. 20a)
Mox dixit Christus: Cur postulatis a me veniam, cum nichil boni feceritis;

8.3.4 Imperfektum

V textu je 11 tvarů imperfekta vytvořených od 6 různých nedokonavých sloves. Tato imperfekta ve třech případech odpovídají latinským imperfektům (ve všech třech případech jde o tvary staročeského *býti* a latinského *esse*; viz příklad 59), v jednom případě latinskému perfektnímu participiu (příklad 59). U 6 tvarů staročeského imperfekta nemáme k dispozici tvar v latinské předloze.

- (59) A bieše tu jeden črv, ten mnoho hlav mějieše, tisíc očí a tisíc zubův, v každé hlavě mnoho očí a mnoho zubův jako ostrých mečův. (Gal, fol. 18b)
Et erat ibi igneus draco, habens in collo mille capita et mille colla et in uno quoque capite dentes et oculi quasi gladii

8.3.5 Homonymní tvary aoristu/imperfekta

Jde o 15 tvarů od 8 různých sloves. Tyto tvary jsou homonymní v grafické podobě, v níž se neznačí kvantita. Jde o tvary 3. osoby plurálu těchto sloves: *býti*; *dráti*; *sázěti*; *státi*, *stoju*; *trpěti*; *visěti*; *volati*; *vzvolati*. Sloveso *vzvolati* je dokonavé, ostatní slovesa jsou nedokonavá. Tabulka 27 ukazuje počty těchto graficky dvojznačných tvarů od jednotlivých sloves. Sloveso *sáziechu* je zapsáno s písáskou chybou, ale rozhodli jsme se jej do analýzy zařadit (viz oddíl 8.3.1).

Sloveso	Infinitiv	Vid	Počet výskytů	Fol.	Grafická podoba
biechu	býti	N	5	18b, 19a (2 výskyty), 20b (2 výskyty)	byechu
vzvolachu	vzvolati	D	3	20a (2 výskyty), 20b	wzwolachu
voláchu	volati	N	2	19a, 19b	wolachu
dráchu	dráti	N	1	19b	drachu
sáziechu	sázěti	N	1	18b	zazyechu
stáchu	státi, stoju	N	1	18b	ftachu
tripiechu	trpěti	N	1	18b	trypyechu
visiechu	visěti	N	1	18b	wyflyechu

Tabulka 27: Slovesné tvary interpretovatelné buď jako aorist, nebo jako imperfektum

V latinské předloze těmto tvarům odpovídá v šesti případech imperfektum, v jednom případě plusquamperfektum a v jednom případě participium perfekta. V jednom případě v latinském textu odpovídající sloveso není, v 6 případech se tyto slovesné tvary nacházejí v části textu, k níž nemáme k dispozici latinskou předlohu. Sloveso *být* není ani v jednom případě sponové.

Tvary slovesa *býti* jsou ve větách užity k vyjádření lokace – na kterém místě se někdo nachází. V latinské předloze je v jednom případě použita neslovesná formulace (příklad 60), v jednom případě je užito participium perfekta pasiva (příklad 61). Pro ostatní případy nemáme latinskou předlohu k dispozici.

- (60) Tehdy počechu se veseliti a volati ti, ješto biechu u pekle, a řkúce: (Gal, fol. 20b)
Et letate sunt omnes anime in penis et clamabant una voce dicentes:
- (61) Potom viděl svatý Pavel před vraty pekelnými dřevie ohněné a na tom biechu hřešníci, někteří za nohy, někteří za ruce, někteří za jazyk, někteří za ramena, někteří za hrdlo visiechu. (Gal, fol. 18b)
Vidit autem sanctus Paulus ante portas inferni peccatores suspensos in arboribus, et in eis alii pedibus, alii manibus, alii lingua, alii brachiis, alii capillis, alii collo suspensi erant.

Tvary *vzvolachu* se vždy nacházejí ve větě uvozující přímou řeč. V latinské předloze je ve všech třech případech imperfektum *clamabant* (příklad 62).

- (62) Tehdy vše duše vzvolachu řkúce: „Ach, smiluj se nad námi, nebo jest nám probytečno přístie tvé!“ (Gal, fol. 20a)
Et iterum clamabant anime mortuorum: Miserere nobis, Domine, miserere nobis, prosit nobis adventus tuus, Domine.

Taktéž *voláchu* se vyskytuje ve větách uvozujících přímou řeč (příklad 63). Latinskou předlohu nemáme k dispozici.

- (63) Svatý Michal a svatý [Pavel] vezřesta vzhóru i uzřesta, ande sedm d'áblóv nesú hřiešnú duši s velikým pláčem a všickni anděli voláchu řkúce: „Vé, vé, vé, hubená duše, ežs činila zlé na zemi!“ (Gal, fol. 19b)

Tvarům *tripiechu* a *sáziechu* odpovídá v latinské předloze tentýž slovesný tvar – imperfektum *puniebantur* (příklad 64); předloha je zde přeložena volně.

- (64) Potom viděl svatý Pavel v jiném miestě oheň hořiece čtyřmi prameny a v tom ohni mnoho dús. Ty rozličné muky tripiechu, jedny horkost, druhé zimu, třetie oheň, čtvrté v horúci pec sáziechu. (Gal 18b)
Et iterum vidit igneam fornacem per quatuor flammas divisam coloribus duobus, et multi puniebantur in ea: Primi fame, alii siti, alii igne, alii frigore, alii vermibus, alii fetore, alii fumo.

Tvar *visiechu* odpovídá latinskému pasivnímu plusquamperfektu (příklad 65).

- (65) Potom viděl svatý Pavel před vraty pekelnými dřievie ohněné a na tom biechu hřiešníci, někteří za nohy, někteří za ruce, někteří za jazyk, někteří za ramena, někteří za hrdlo visiechu. (Gal 18b)
Vidit autem sanctus Paulus ante portas inferni peccatores suspensos in arboribus, et in eis alii pedibus, alii manibus, alii lingua, alii brachiis, alii capillis, alii collo suspensi erant.

U tvarů *dráchu* (příklad 66), *stáchu* (příklad 67) nemáme k dispozici latinskou předlohu.

- (66) A opět v jiném miestě viděl ženy, ješto mějiechu rúcho z smoly a z síry, a hadové a červie dráchu je svými paznohty. (Gal, fol. 19b)
- (67) Ti, ješto do pása stáchu, to sú smilníci, cizoložníci, a ti, ješto němé hřiechy plodie, a také ti, ješto sú hřešili tělem božím a jeho krví, a ti, ješto se nezpoviedali až do smrti. (Gal, fol. 18b)

8.3.6 Homonymní tvary aoristu/prézentu

V textu jsou celkem 4 dvojznačné tvary, jež by mohly být pokládány buď za aorist, nebo za prézens. Ve dvou případech by šlo o asigmatický aorist: *nesú*, *ponesú*. Ve dvou případech by šlo o aorist sigmatický (*čini*, *smúti se*), dvojznačnost je v těchto případech způsobena grafickou podobou, v níž se neoznačuje kvantita – *czyny* (Gal, fol. 20a), *fmuty fye* (Gal, fol. 19a).

Tvar *nesú* (příklad 68) je souřadně spojen se slovesem ve tvaru imperfekta či aoristu (tvar dvojznačný v důsledku neznačení kvantity). Latinskou předlohu nemáme k dispozici. Tvaru *ponesú* v latinské předloze odpovídá participium *portantes*, ve větě je však přítomno také perfektum *deduxerunt* (příklad 69). Tvar *čini* odpovídá latinskému perfektu (*fecit*) – viz příklad 70. U tvaru *smúti se* nemáme k dispozici latinskou předlohu; toto sloveso je souřadně spojené s aoristem *zaplaka* (příklad 71).

- (68) Svatý Michal a svatý [Pavel] vezřesta vzhóru i uzřesta, ande sedm d'áblóv nesú hřiešnú duši s velikým pláčem a všickni anděli voláchu řkúce: (Gal, fol. 19b)
- (69) Potom anjeli boží ponesú duši pravú do nebes, zpievajíce a veseléce se a řkúce: (Gal, fol. 20a)
Postea cito angeli deduxerunt animam unius iusti, portantes eam ad celum, et audita est vox millia millium angelorum et dicentium:
- (70) Anjel vece: „Věřiš-li, Pavle, že kak člověk čini, takúž odplatu vezme?“ (Gal, fol. 20a)
Et dixit angelus: Credis, Paule, sicut homo fecit, sic accipiet?
- (71) Když to uže svatý Pavel, smúti se a zaplaka. (Gal, fol. 19a)

K homonymním tvarům aoristu/prézentu je možno přiřadit také tvar *uvrhu* (příklad 72). Může to být asigmatický aorist či prézens od slovesa *uvrci*, nebo aorist od slovesa *uvrhnutí*. Latinská předloha není k dispozici.

- (72) Svatý Michal a svatý [Pavel] vezřesta vzhóru i uzřesta, ande sedm ďáblóv nesú hříšnú duši s velikým pláčem a všickni anděli voláchu řkúce: „Vé, vé, vé, hubená duše, ežs činila zlé na zemi!“ Potom vzemše ji ďábli, uvrhú ji u věčnú tmú, kdežto jest pláč a skřípění zubóm. (Gal, fol. 20a)

8.3.7 Homonymní tvary aoristu / přítentního participia

V textu se vyskytují 3 slovesné tvary, jež by mohly být pokládány buď za aorist, nebo za participium přítentu. Jde o tvar *odpovědě* (příklad 73) a dva výskyty tvaru *uzře* (příklady 74, 75). Ani v jednom z těchto tří případů nemáme k dispozici latinskou předlohu.

- (73) I zaplaka svatý Pavel a vzdechna otázka anděla řka: „Kteří sú to, ješto do kolenú brodie?“ An jemu odpovědě řka: „Tu jsú rozliční násilníci a škodní pochlebníci a šepťáci a lestní řečníci a také lestní páni. (Gal, fol. 18b)
- (74) I vece svatý Pavel: „Kak je tato jáma hluboká?“ [Anjel jemu odpovědě:] „Propast jest, nebo nikte jejie hlubokosti vypraviti [nemóž].“ Když to uzře svatý Pavel, smúti se a zaplaka. Anjel jemu vece: „Proč pláčeš? Tito sú, ješto je buoh vykúpil svú svatú krví a dal každému svobodnú vůli a čas pokánie.“ (Gal, fol. 19a)
- (75) Potom uzře v jiném miéště zed ohněm horúci a v ní biechu ženy, ještě jediechu své jazyky. (Gal, fol. 19a)

8.3.8 Složené préteritum

V textu se vyskytuje celkem 38 tvarů složeného préterita od 26 různých sloves.

16 tvarů složeného préterita je od dokonavých sloves, 22 tvarů je od nedokonavých sloves. Počítáme-li každý lexém jen jednou, je výsledek zcela vyrovnaný: 13 dokonavých a 13 nedokonavých sloves.

U více než poloviny tvarů složeného préterita (v 22 případech) nemáme latinskou předlohu k dispozici. Z ostatních tvarů je 11 výskytů složeného préterita ekvivalentem latinského perfekta (příklady 76, 77). V jednom případě české složené préteritum odpovídá latinskému participiu perfekta deponentního slovesa (příklad 79). Ve dvou případech je v latině neslovesná formulace.

V jednom případě je v latinském textu tvar, jenž je buď perfektem, nebo přítentem (příklad 78). V tomto kontextu považujeme za pravděpodobnější, že se jedná o latinské perfektem.

V jednom případě je složené préteritum překladem latinského homonymního tvaru, jež lze pokládat buď za konjunktiv perfekta, nebo za futurum exactum (80). Význam futura exacta lze však v tomto kontextu s velkou pravděpodobností vyloučit.

- (76) To sú ty, ješto sú pokánie neplnily na tomto světě: (Gal, fol. 18b)
In ipsam fornacem mittuntur anime, que non egerunt penitentiam in hoc mundo.
- (77) Hospodin vece: „Co ste dobrého učinily?“ (Gal, fol. 20b)
Et iterum dixit Christus: Quod fecistis?
- (78) Tieže jeden mistr, kto j' najprvé vyprosil na boze, aby duše odpočinutie měly u pekle. Odpovědá a řka: Svatý Pavel a svatý Michal archanjel, kdyžto jsta přišla do pekla. Nebo chtěl buoh, aby svatý Pavel viděl muky pekelné, aby tiem více miloval radost nebeskú a rozkoš rajskú, ješto mu jest ukázána. (Gal, fol. 18a)

Interrogandum est, quis primum rogavit, ut anime haberent requiem in inferno in die dominica? Sanctus Paulus et Michael, rex angelorum, quando venit ad infernum, quia Deus voluit, ut videret Paulus penas inferni.

- (79) Vy ste byli zloději, lakomí, pyšní, závistiví, lžové, smilníci, a svú vůli ste měli v své žádosti. vos fures et latrones, raptores, avari, semper invidi, mendaces, cupidi, in terrenis actibus delectati. (Gal, fol. 20a)
- (80) Vece jim hospodin: „Proč prosíte ote mne odpočinutie, a vy ste nic dobrého neučinily? (Gal, fol. 20a)
Mox dixit Christus: Cur postulatis a me veniam, cum nichil boni feceritis;

8.4 O svatém Jeronýmovi knihy troje

8.4.1 Písařské chyby

Celkem 4 slovesa jsou zapsána s písařskými chybami. Jde o tyto slovesné tvary:

Sloveso *rozlícili sú* je zapsáno *rozlyczly fu* (Jeron, fol. 57a1) – s vynechaným písmenem. Sloveso *jest nevzpomanul* je zapsáno naopak s přebytečným písmenem – *ieft nezvzpomanul* (Jeron, fol. 67b1). Sloveso *sě strachováše* je zapsáno *fye sefrachowaffe* (Jeron, fol. 67b1).

Sloveso *třásl se jest* je zapsáno *traffl sie iest* (Jeron, fol. 66b2). Patera (1903, s. 128) to pokládá za písařskou chybu. Hláška *ř* se v tomto rukopise jinak označuje spřežkami *rz*, *rf*, u dialektických výrazů písmenem *r* (Patera, 1903, s. XI).

Všechna uvedená slovesa do analýzy zahrnujeme, neboť nepředpokládáme, že by tyto písařské chyby ovlivnily výběr slovesného tvaru.

8.4.2 Aktivní tvary aoristu, imperfekta a složeného préterita

V textu se vyskytuje celkem 227 aktivních sloves ve tvaru aoristu, imperfekta nebo složeného préterita (včetně homonymních tvarů). Těchto 227 slovesných tvarů je tvořeno 134 různými lexémy.

Tabulka 28 ukazuje počet aktivních slovesných tvarů aoristu, imperfekta a složeného préterita a jejich procentuální zastoupení mezi zkoumanými tvary. Do tabulky jsou zahrnuty též homonymní tvary, u nichž je jednou z možných interpretací aorist, imperfektum nebo složené préteritum. Z tabulky je patrné, že necelou polovinu tvarů zkoumaných minulých časů tvoří tvary složeného préterita, zhruba pětina je tvořena tvary imperfekta, 12,3 % tvoří tvary aoristu a přibližně desetinu zkoumaných tvarů tvoří tvary jednoduchého minulého času, u něhož nelze s jistotou rozhodnout, zda jde o aorist, či o imperfektum. Ostatní homonymní tvary jsou v textu zastoupeny poměrně málo (nejvíce jsou zastoupeny homonymní tvary aoristu / přítomného participia, které tvoří 3,5 % zkoumaných tvarů).

Sloves. tvar	Počet	Procentuální zastoupení
A	28	12,3 %
A, I	23	10,1 %
A, I; I	2	0,9 %
A, PRES	7	3,1 %
A, PRES, PTC PRES	1	0,4 %
A, PTC PRES	8	3,5 %
I	45	19,8 %
P	110	48,5 %
P, PTC P	3	1,3 %

Tabulka 28: Počty tvarů aoristu, imperfekta a složeného préterita (včetně homonymních tvarů) a jejich procentuální zastoupení

V tabulce 29 jsou uvedeny počty různých slovesných lexémů, které se vyskytují ve tvaru aoristu, imperfekta a složeného préterita (včetně homonymních tvarů), je uvedeno též procentuální zastoupení těchto tvarů. (Základem pro výpočet procentuálních údajů byl celkový počet různých lexému vyskytujících se ve zkoumaném textu v daném tvaru.)

Sloves. tvar	Počet	Procentuální zastoupení
A	18	11,5 %
A, I	20	12,7 %
A, I; I	2	1,3 %
A, PRES	7	4,5 %
A, PRES, PTC PRES	1	0,6 %
A, PTC PRES	5	3,2 %
I	31	19,7 %
P	70	44,6 %
P, PTC P	3	1,9 %

Tabulka 29: Počty různých slovesných lexémů vyskytujících se v aoristu, imperfektu a složeném préteritu (včetně homonymních tvarů) a jejich procentuální zastoupení

Procentuální údaje v tabulkách 28 a 29 se u žádného ze zkoumaných slovesných tvarů výrazně neliší.

V tabulce 30 vidíme počty tvarů aoristu, imperfekta a složeného préterita (včetně homonymních tvarů) rozdělené podle vidu. V tabulce jsou uvedeny též procentuální poměry – zastoupení sloves různých vidů mezi výskyty daného slovesného tvaru.

Mezi tvary imperfekta mají výraznou převahu (95,6 %) slovesa nedokonavá. U tvarů složeného perfekta je podíl sloves dokonavých a nedokonavých téměř vyrovnaný (54,5 % tvarů je od dokonavých sloves, 44,5 % tvarů je od sloves nedokonavých). Více než tři čtvrtiny tvarů aoristu jsou tvořeny od dokonavých sloves.

Sloupec nadepsaný D, N se týká sloves *řeci* a *sieci, sahu*, u nichž jsou ve slovnících uváděny oba vidy.³⁴ Sloupec nadepsaný N; D se vztahuje ke slovesným tvarům *rozpraviachu* a *střielěše*. Tvar *rozpraviachu* může být buď homonymním tvarem aoristu/imperfekta od nedokonavého slovesa *rozprávěti*, nebo imperfektem od dokonavého slovesa *rozpraviti*. Slovesný tvar *střielěše* je imperfektem buď od nedokonavého slovesa *střieleti*, nebo od dokonavého *střěliti*.

³⁴ Ke slovesu *řeci* srov. Trávníček (1923, s. 240). U slovesa *sieci, sahu* jsou v Malém staročeském slovníku (Bělič et al., 1979, s. 447) uváděny oba vidy, Trávníček (1923, s. 236) toto sloveso pokládá za nedokonavé.

Slovesný tvar	D		D, N		N		N; D	
	Počet	Procenta	Počet	Procenta	Počet	Procenta	Počet	Procenta
A	22	78,6 %	0	0,0 %	6	21,4 %	0	0,0 %
A, I	7	30,4 %	0	0,0 %	16	69,6 %	0	0,0 %
A, I; I	0	0,0 %	0	0,0 %	1	50,0 %	1	50,0 %
A, PRES	6	85,7 %	0	0,0 %	1	14,3 %	0	0,0 %
A, PRES, PTC PRES	0	0,0 %	0	0,0 %	1	100,0 %	0	0,0 %
A, PTC PRES	1	12,5 %	0	0,0 %	7	87,5 %	0	0,0 %
I	1	2,2 %	0	0,0 %	43	95,6 %	1	2,2 %
P	60	54,5 %	1	0,9 %	49	44,5 %	0	0,0 %
P, PTC P	2	66,7 %	1	33,3 %	0	0,0 %	0	0,0 %

Tabulka 30: Počty tvarů aoristu, imperfekta a složeného préterita (včetně homonymních tvarů) rozdělené podle vidu a jejich procentuální zastoupení

Tabulka 31 obsahuje tytéž údaje jako tabulka 30, pouze s tím rozdílem, že každý lexém je v každém čase počítán pouze jednou.

Slovesný tvar	D		D, N		N		N; D	
	Počet	Procenta	Počet	Procenta	Počet	Procenta	Počet	Procenta
A	15	83,3 %	0	0,0 %	3	16,7 %	0	0,0 %
A, I	7	35,0 %	0	0,0 %	13	65,0 %	0	0,0 %
A, I; I	0	0,0 %	0	0,0 %	1	50,0 %	1	50,0 %
A, PRES	6	85,7 %	0	0,0 %	1	14,3 %	0	0,0 %
A, PRES, PTC PRES	0	0,0 %	0	0,0 %	1	100,0 %	0	0,0 %
A, PTC PRES	1	20,0 %	0	0,0 %	4	80,0 %	0	0,0 %
I	1	3,2 %	0	0,0 %	29	93,5 %	1	3,2 %
P	43	61,4 %	1	1,4 %	26	37,1 %	0	0,0 %
P, PTC P	2	66,7 %	1	33,3 %	0	0,0 %	0	0,0 %

Tabulka 31: Počty tvarů aoristu, imperfekta a složeného préterita (včetně homonymních tvarů) rozdělené podle vidu a procentuální zastoupení sloves jednotlivých vidů – každý lexém je v každém čase počítán jen jednou

Mezi údaji v tabulkách 30 a 31 nejsou výraznější rozdíly. U tvarů složeného préterita i aoristu je převaha dokonavých sloves výraznější, počítáme-li každý lexém v uvedených časech jen jednou.

Tabulka 32 ukazuje, kterým slovesným tvarům v latinské předloze odpovídají jednotlivé staročeské slovesné tvary.

Čas→	A		A, I		A, I; I		A, PRES		A, PRES, PTC PRES	
L Čas↓	Poč.	%	Poč.	%	Poč.	%	Poč.	%	Poč.	%
CONJ I	0	0,0 %	1	4,3 %	0	0,0 %	1	14,3 %	0	0,0 %
CONJ PLPF	1	3,6 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %
CONJ PRES	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %
I	1	3,6 %	1	4,3 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %
INF PF	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %
INF PRES	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %
PF	5	17,9 %	3	13,0 %	0	0,0 %	1	14,3 %	0	0,0 %
PF, PRES	3	10,7 %	0	0,0 %	0	0,0 %	1	14,3 %	0	0,0 %
PLPF	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %
PRES	13	46,4 %	14	60,9 %	1	50,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %
PTC PF	2	7,1 %	0	0,0 %	0	0,0 %	1	14,3 %	0	0,0 %
PTC PRES	1	3,6 %	3	13,0 %	0	0,0 %	3	42,9 %	0	0,0 %
0	2	7,1 %	1	4,3 %	1	50,0 %	0	0,0 %	1	100,0 %
Čas→	A, PTC PRES		I		P		P, PTC P			
L Čas↓	Poč.	%	Poč.	%	Poč.	%	Poč.	%		
CONJ I	0	0,0 %	1	2,2 %	1	0,9 %	0	0,0 %		
CONJ PLPF	1	12,5 %	0	0,0 %	1	0,9 %	0	0,0 %		
CONJ PRES	0	0,0 %	1	2,2 %	0	0,0 %	0	0,0 %		
I	1	12,5 %	13	28,9 %	4	3,6 %	0	0,0 %		
INF PF	0	0,0 %	0	0,0 %	3	2,7 %	0	0,0 %		
INF PRES	0	0,0 %	1	2,2 %	0	0,0 %	0	0,0 %		
PF	0	0,0 %	3	6,7 %	34	30,9 %	0	0,0 %		
PF, PRES	0	0,0 %	0	0,0 %	3	2,7 %	0	0,0 %		
PLPF	0	0,0 %	1	2,2 %	7	6,4 %	0	0,0 %		
PRES	0	0,0 %	14	31,1 %	25	22,7 %	0	0,0 %		
PTC PF	0	0,0 %	2	4,4 %	8	7,3 %	1	33,3 %		
PTC PRES	3	37,5 %	4	8,9 %	10	9,1 %	1	33,3 %		
0	3	37,5 %	5	11,1 %	14	12,7 %	1	33,3 %		

Tabulka 32: Ekvivalenty zkoumaných staročeských tvarů v latinské předloze – počty a procentuální údaje

V latinské předloze tohoto textu je výrazná úloha historického přezentu. Historický přezens je nejčastějším latinským ekvivalentem tvarů aoristu, tvarů homonymních mezi aoristem a imperfektem a tvarů imperfekta. U homonymních tvarů aoristu/imperfekta tvoří tvary, jež jsou překladem latinského přezentu, dokonce 60,9 %.

Mezi tvary aoristu tvoří ekvivalenty latinského přezentu 46,4 % všech tvarů; 17,9 % tvarů aoristu je překladem latinského perfekta, 10,7 % tvarů je překladem latinských tvarů, jež by mohly být pokládány buď za perfektní, nebo za přezens. Podíl ostatních latinských kategorií je menší.

Mezi tvary imperfekta tvoří tvary, jež jsou překladem latinského imperfekta, pouze 28,9 %. 31,1 % tvarů imperfekta je překladem latinského přezentu. 11,1 % tvarů staročeského imperfekta nemá v latinské předloze odpovídající slovesný tvar.

Mezi tvary složeného préterita mají největší podíl ekvivalenty latinského perfekta (30,9 %) a latinského přezentu (22,7 %) a tvary, které nemají v latinském textu odpovídající sloveso (12,7 %).

8.4.3 Aorist

Ve zkoumaném textu se vyskytuje celkem 28 tvarů aoristu od 18 různých sloves. Z 28 aoristových tvarů je 22 tvarů od dokonavých sloves (od 15 různých sloves) a 6 tvarů od

nedokonavých sloves (od 3 různých sloves). Počet tvarů aoristu od jednotlivých sloves ukazuje tabulka 33.

Infinitiv	Vid	Počet výskytů	Fol.
přijíti	D	4	56b2, 57a2, 67b1, 68b1
jíti	N	3	56b1, 56b2 (dva výskyty)
jieti	D	2	56b1, 56b2
jieti sě	D	2	67b2, 68a1, 69a1
odjíti	D	2	68b1, 68b2
vecěti	N	2	56b2, 57a1
býti	N	1	68b1
nalézti	D	1	69a1
otázati	D	1	69a1
poběžěti	D	1	69a1
pojíti	D	1	56b2
přebyti	D	1	67b1
přečinúti	D	1	68b1
převésti	D	1	57a1
přiběžěti	D	1	56a2
státi sě	D	1	67a1
vjíti	D	1	56a1
vyjíti	D	1	67b1

Tabulka 33: Počet tvarů aoristu od jednotlivých sloves

Téměř polovina tvarů aoristu (celkem 13 tvarů) odpovídá latinskému přítentiu (příklad 82). 5 tvarů aoristu je překladem latinského perfektu (příklad 83).

- (82) Když lotrové přiběžechu, aby jě zamordovali, blízko již jsúce, ta dva, jenž jedinká spatřili biechu, bez počta inhed přemnoho viděli sú jich s nimi, mezi nimižto muž jeden napřed jdíeše, takým světlem sa obklíčen, že na něho patřiti lzě nebíše. (Jeron, fol. 56a2)

Accelerant latrones, ut transeuntes mactent: sed dum prope fiunt, quos prius solum duos cernebant, paulominus innumerabiles esse vident, inter quos vir praeibat tanto lumine circumfusis, ut intuendi in eum aliquid fas non esset.

- (83) S tiem tak pak k jiným lotróm jě převedechu. (Jeron, fol. 57a1)
illos ad latrones alios perduxerunt.

Nedokonavá slovesa, od nichž je tvořen aorist, jsou *býti* (příklad 84), *jíti* (příklad 85) a *vecěti* (příklady 86, 87). Ve všech případech jde o slovesa se značně obecným významem a vysokou frekvencí užití.

- (84) Z jitra pak když by, ten m[68b2]nich to všecko, což viděl a slyšal od slavného Jeronýma, mnichu druhému onomu jest rozpravil a rozlíčil, ale mnich ten mluvieše, by tomu nerozuměl, což on mluvil, jal sě jest mnohými rotiti kletvami sic i onak a řka: Pro mdlobu hlavy tvé tyto jisté věci že snad jsú sě tobě kolotaly. (Jeron, fol. 68b1–68b2)

Mane autem facto quae viderat monachus, alteri monacho enarravit. At ille se quid hic dicat non intelligere, pluribus detestans sacramentis, coepit dicere propter cerebri vacuitatem haec somnia evenisse.

- (85) Zatiem pak k sobě sě navrátivše, i jidechu tajně po nich, žádajíce, co by sě potom přihodilo. (Jeron, fol. 56b1)

Tandem in se redeuntes, eos latenter sequuntur, cupientes quid deinceps accidat edoceri.

- (86) K tomu lotrové vecechu: A kteří ono mužie biechu s vámi, jenžto až do tohoto miesta s vámi jidechu? (Jeron, fol. 56b2)

Ad haec latronum princeps: Qui, inquit, fuerunt viri, qui hucusque vobiscum tantummodo veniebant.

- (87) Jimžto tato človeky vecęsta: Pro nižádnú jinú věc, jedinké že v stráž slavného Jeronýma smy sę poručili, neviemy toho sę přihodivše. (Jeron, fol. 57a1)
 Quibus illi, non ob aliam causam, nisi quia gloriosi Hieronymi custodiae se dederunt, hoc evenisse, [0304] se nescire dicunt.

8.4.4 Homonymní tvary aoristu/imperfekta, tvary rozpraviechu a želéchu

V textu se vyskytuje celkem 23 různých tvarů, jež by bylo možno interpretovat buď jako aorist, nebo jako imperfektum. Jsou to tvary 20 různých sloves. Všechny tyto tvary jsou tvary 3. osoby plurálu a jeví se jako dvojnásobné kvůli tomu, že se v jejich zápise neznají kvantita. Tyto tvary, jejich grafické podoby, latinské ekvivalenty i lokace v textu jsou uvedeny v tabulce 34. 7 z těchto tvarů je od dokonavých sloves, 16 tvarů je od nedokonavých sloves.

Tyto tvary nejčastěji – ve 14 případech – odpovídají latinskému přítomnému participiu (příklad 88). 3 tvary odpovídají latinskému přítomnému participiu (příklad 89) a 3 tvary latinskému perfektu (příklad 90). Jeden tvar odpovídá latinskému imperfektu, jeden tvar konjunktivu imperfekta a jeden tvar nemá v latinské předloze slovesný tvar, jemuž by odpovídal.

Mezi těmito tvary se vyskytuje jedno zvrtné pasivum – tvar *křtíchu sę* (Jeron, fol. 57a2).

Sloveso	Vid	Grafická podoba	Fol.	L_čas
otázachu	D	otazachu	56b2	PRES
pověděchu	D	powiediechu	56b2	PRES
mluviti nepřestachu	D	neprzięftachu	57a1	PTC PRES
sę přiblížichu	D	prziblyzychu	56b1	PF
slíbichu	D	flybichu	57a1	PRES
uzřiechu	D	vzrzyechu	69a1	PRES
vzdachu	D	wzdachu	57a2	PRES
biechu	N	biechu	56a2	CONJ I
biechu	N	biechu	57a2	I
biechu	N	biechu	56b2	PF
čakáchu	N	czakachu	57a1	PTC PRES
křtíchu sę	N	krztychu	57a2	PRES
lekáchu sę	N	lekachu fye	56b1	PRES
nelitováchu vážití	N	nelytowachu	67a1	0
řítichu sę	N	rzytychu	57a2	PRES
strachováchu sę	N	řtrachovachu	69a1	PRES
třepetáchu	N	trzepetachu	56b1	PRES
nevědiechu	N	newiediechu	56a2	PRES
nevědiechu	N	newiedyechu	67b1	PRES
nevidiechu	N	newidiechu	56b1	PF
voláchu	N	wolachu	57a2	PTC PRES
zhynováchu	N	zhynowachu	67b2	PRES
ztroskotáváchu sę	N	ztrófkotawachu	67b2	PRES

Tabulka 34: Graficky dvojnásobná slovesa interpretovatelná jako aorist, nebo jako imperfektum

- (88) Pro něžto lotrové otázachu jich, kto by byli, odkovad li by šli, kam li by chtěli. (Jeron, fol.56b2)
 Interim interrogant latrones qui sint: unde veniant: et quo pergant.
- (89) Protož toto jest tak divné, jednak jako ono, když k lotróm v prvospie ku oním, jenžto jich čakáchu, přišli jsú, tyto všechny věci, co sę jim přihodilo, rozlíčili sú jim i prosili jich snažně a pokorně, aby zlost svú mimo sę pustiece, jenžto sú dřieve činili, k hrobu svatého Jeronýma s nimi sę brali. (Jeron, fol. 57a1)

Sed quod dico non minus patet ad contuendum. Hora prima noctis ad latrones expectantes deveniunt, post hoc quid acciderat declarant: eosdem suppliciter exorantes, ut his flagitiis solitis jam expulsis, ad gloriosum visitandum cadaver Hieronymi secum irent.

- (90) A když sě přiblížichu, jako i dřívě, takéž i nyní viděli jsú, a tím více vstrašivše sě, vidúce, že sů sě nadarmo vrátili, chřebty jsú obrátili. (Jeron, fol. 56b1)
At ubi appropinquarunt, uti prius viderant, nunc viderunt. Magis ac magis stupefacti latrones, cernentes in vacuum se redisse, terga verterunt:

S homonymními tvary aoristu/imperfekta zmíněnými v tomto oddíle úzce souvisejí tvary *rozpraviachu* (psáno *rozprawiechu*; Jeron, fol. 56b1) a *želéchu* (psáno *zelechu*; Jeron, fol. 69a1). O tvaru *rozpraviachu* (příklad 91) jsme se již zmínili výše – tento tvar by mohl být buď od slovesa *rozprávěti*, a pak to může být buď aorist, nebo imperfektum, nebo od slovesa *rozpraviti*, a pak to je imperfektum. Slovesný tvar *želéchu* (příklad 92) by mohl být buď od slovesa *žěleti*, a pak to může být buď aorist, nebo imperfektum, nebo od slovesa *žělit*, a pak se jedná o imperfektum. Tvaru *želéchu* v latinské předloze odpovídá sloveso ve tvaru *prézentu*, tvar *rozpraviachu* nemá v latinské předloze sloveso, jemuž by odpovídal.

- (91) A když tu věc uslyšě, co oni rozpraviachu, mně, by oni blázni a nemúdrí byli, dvanáct jiných lotrův přivolav, s těmito proti oněm lidem poslal jest. (Jeron, fol. 56b1)
Sed cum rem gestam audisset, eos insipientes et fatuos existimans, duodecim aliis latronibus convocatis, cum eisdem versus homines transeuntes meat.
- (92) K tomu uzřiechu to všickni, kteříž přiběhli k tomu biechu i želéchu toho násilně, horlivě. (Jeron, fol. 69a1)
cernunt haec cuncti qui cucurrerant, et condolent.

8.4.5 Homonymní tvary aoristu/prézentu

V databázi je zahrnuto 7 homonymních tvarů aoristu/prézentu, v pěti případech je tato dvojznačnost způsobena grafickou podobou. Tyto homonymní tvary přehledně ukazuje tabulka 35. Grafická podoba je uváděna pouze u tvarů, u nichž způsobuje dvojznačnost (kdyby se v těchto slovech označovala kvantita, nebyly by dvojznačné). Příklady jsou uvedeny pod čísly 93 a 94.

Sloveso	Vid	Grafická podoba	Fol.	L_čas
uda sě česati	D	vda	67a2	CONJ I
zjěvi sě	D	zgyewy	68b1	PF
popade	D		56a2	PF, PRES
dokona	D	dokona	69b1	PTC PF
opatři	D	opatrzy	56a2	PTC PRES
připade	D		67a1	PTC PRES
odpočíva	N	odpoczywa	68b1	PTC PRES

Tabulka 35: Tvary homonymní mezi aoristem a prézentem

- (93) Když pak tyto opatři, ani jdú, kázal třem lotrům, aby jě zamordovali. (Jeron, fol. 56a2)
Is itaque princeps hos transeuntes intuens tribus convocatis latronibus, ut ad eos interficiendum accederent, imperavit.
- (94) Pro něžto ty lotry strach veliký popade i dívánie, tak že co by jiného mohli učiniti, nevědiechu, jedno aby k jiným lotrům vrátili sě. (Jeron, fol. 56a2)
Apprehendit timor, stupor et admiratio hos latrones: quid aliud possint facere nesciunt, nisi ad latrones alios remeare.

8.4.6 Homonymní tvary aoristu / prézentního participia

V textu se vyskytuje 8 tvarů, jež by mohly být interpretovány buď jako aorist, nebo jako *prézentní participium*. Ve 4 případech se jedná o tvar *chtě*. Další tvary jsou *hledě*, *mně*,

uslyšě a *závidě*. Tvary *chtě* ve třech případech nemají v latinském textu ekvivalent, jemuž by odpovídaly (příklad 95). Jeden tvar *chtě* odpovídá latinskému imperfektu. Tvary *mně* a *závidě* odpovídají latinskému přítentnímu participiu. Tvar *uslyšě* odpovídá latinskému konjunktivu plusquamperfekta (příklad 96).

- (95) Chtě čistotu svú zachovati, bojě sě, aby viděním ženským úmysla svého nenaprznil, nie tak sě toho strachováše, že na to vzpomana, třásl sě jest. (Jeron, fol. 66b2)
Hic amore castitatis timens, ne cor aequaliter violaret, mulierum visus ineffabiliter abhorrebat, ita ut earum memoriam formidaret.
- (96) A když tu věc uslyšě, co oni rozpraviechu, mně, by oni blázni a nemúdrí byli, dvanáct jiných lotrův přivolav, s těmito proti oněm lidem poslal jest. (Jeron, fol. 56b1)
Sed cum rem gestam audisset, eos insipientes et fatuos existimans, duodecim aliis latronibus convocatis, cum eisdem versus homines transeuntes meat.

8.4.7 Homonymní tvar aoristu / přezentu / přítentního participia

Tvar *slušě* (grafická podoba je *sluffy^e* – Jeron, fol. 56a1) lze pokládat buď za aorist, nebo za přezens (transkribováno *slušie*), nebo za participium přezentu. Kontext a latinská předloha jsou patrné z příkladu 97.

- (97) Mužě dva, dobřě urozená, v zboží dosti bohatá, ale v křesťanské vieře nesvědómá, všakž jako na ten obyčej pohanský slušě, dosti dobrá, divy slavného Jeronýma slyšiece, z Alexandrie z města, mnoho shromáždívše sbožie, na pút k jeho hrobu vzdvihli sú sě, chtiec jeho svatosti navštieviti. (Jeron, fol. 56a1)
Duo viri nobilissimi, et rebus transitoriis locupletes, licet Catholicae fidei veritatis inscii, tamen ut in gentili ritu geniti satis boni, gloriosi Hieronymi mirabilia audientes, ex civitate Alexandrina, multis adunatis opibus devotione ejusdem fervidi, coeperunt iter, ut ejusdem gloriosi Hieronymi reliquias visitarent.

8.4.8 Imperfektum

Ve zkoumaném textu je 45 tvarů imperfekta od 31 různých sloves. 43 tvarů je od nedokonavých sloves, 1 tvar je od dokonavého slovesa *pozdraviti* (příklad 98). Tvar *střielěše* by mohl být buď od nedokonavého *střieleti*, nebo od dokonavého *střeliti* (příklad 99).

Tvar imperfekta od dokonavého slovesa *pozdraviechu* by mohl znamenat několikanásobný děj – zdravili navzájem jeden druhého, bylo jich více, aktů pozdravu bylo více.

- (98) A když k lotróm přijidechu ti lidie, lotrové jedinké dva vidúce, smělost vzemše, všickni spolu v střieci sobě chutně jidechu a tak v hromadu sě sšedše, pozdraviechu vespolek sebe. (Jeron, fol. 56b2)
At ubi ad latrones veniendi iter carpunt, eosdem ipsi latrones solum duos cernunt. Quo vigore latrones adepti, transeuntibus et ipsi protinus obviaverunt. Qui omnes invicem juncti, se simul salutarunt.
- (99) Tak od božie spravedlnosti bieše sě vzblúdil, že sám sobě nerozumieše; nebo ustavičně novými střělami smilné žádosti diábel jeho střielěše. (Jeron, fol. 67b2)
Percutitur alienus sui, et a veritatis cognitione devius, continua a diabolo, cujus jugo gravissimo imbecille collum submisit, libidinis novae telis.

Ve 14 případech staročeské imperfektum odpovídá latinskému přezentu (příklad 100), ve 13 případech latinskému imperfektu (příklad 101). Čtyři staročeská imperfekta jsou překladem latinského přítentního participia, 3 staročeská imperfekta odpovídají latinským imperfektům. Dvě imperfekta odpovídají latinským participiím perfekta. Po jednom imperfektu odpovídá latinskému konjunktivu imperfekta, konjunktivu přezentu, přítentnímu infinitivu a plusquamperfektu. 5 tvarů nemá v latinské předloze odpovídající sloveso.

- (100) Tato rada líbieše se mnichu tomuto, pro něž vším snaženstvím jal se snažiti, aby ten skutek spěšněji mohl skonati a tu radu dokonati. (Jeron, fol. 68a1)
Placet insanae mentis imperitiae consilium erogatum, studetque ipsum toto posse quam potest brevius effectui mancipare.
- (101) Nebo zajisté mějieše mnich ten bludný a bláznivý a mocí diábelskou obvázaný v celle své výborný obraz slavného Jeronýma na dscě, před nímžto na každý den dávným obyčejem poklekna na svú kolenú, jemu se rozličně poručováše. (Jeron, fol. 68a2)
Retinebat siquidem in cellula monachus ille devius et errans et diabolico dominio mancipatus, imaginem gloriosi Hieronymi tabula insignitam, cui diebus singulis, antiqua consuetudine flectens genua, se eidem pluries commendabat.

8.4.9 Složené préteritum

Ve zkoumaném textu se vyskytuje 110 tvarů složeného préterita od 70 různých sloves.

60 slovesných tvarů je od dokonavých sloves (od 43 různých sloves), 49 tvarů je tvořeno od nedokonavých sloves (od 26 různých sloves). Jeden tvar je od slovesa *sieci, sahu*, které může být dokonavé i nedokonavé.³⁵

34 tvarů složeného préterita (tj. 30,9 % všech tvarů složeného préterita) je překladem latinského perfekta (příklad 102), 25 tvarů je překladem latinského prézentu (příklad 103). 10 tvarů odpovídá latinskému participiu prézentu, 8 tvarů latinskému participiu perfekta. 7 tvarů odpovídá latinskému plusquamperfektu, 4 tvary latinskému imperfektu, 3 tvary latinskému infinitivu prézentu. 3 tvary jsou překladem latinských tvarů, jež by mohly být buď prézentem, nebo perfektem. Jeden tvar odpovídá latinskému konjunktivu imperfekta, jeden tvar latinskému konjunktivu plusquamperfekta. 14 tvarů staročeského složeného préterita nemá v latinské předloze odpovídající slovesný tvar (příklad 104).

- (102) Potom pak v svém klášteři za dvě léta v takého pokání a trpení ukrutností se nuzil a mučil, že člověčí srdce toho vymyslet nemohlo by, a když se čas dvou letů dokoná, nedávno s tohoto světa šťastně jest umřel. (Jeron, fol. 69b1)
 Deinde vero in suo monasterio per annos duos in tanta se abstinentiae asperitate afflixit, ut foret cor hominum insufficiens cogitare, et completo annorum duorum spatio ante dies modicos, ex hoc saeculo feliciter expiravit.
- (103) V klášteři jsa, je se tu žiti, a de srdce od milování sestřiny neodstúpilo. (Jeron, fol. 67b2)
 Coepit itaque in monasterio corpus degere monachi, cor vero a sorore aliquo modo non recedit.
- (104) S tím úmyslem v puol noci, ano se všecko ztajilo, podle rozkázání diáblova přišel k vratům klášterním, klíč nesa, je se chvátati k tomu účinku; ale k vratům se přiblíživ, celú tu noc běhal sém tamo, nevěda, kde sú vrata. (Jeron, fol. 68a1)
 Sequenti igitur advenienti noctis medio, sub silentio ad fores coenobii claves gerens manibus properat: sed ad ostia veniens, per totam illam noctem huc illucque discurrens, quo sint in loco posita non invenit.

Tři tvary staročeského složeného préterita jsou překladem latinských tvarů, jež by mohly být interpretovány buď jako perfektem, nebo jako prézens (příklad 105).

- (105) Protož abych v slova dále nezahabal, přes celý měsíc na každú noc též jemu vzdy přihodilo se, jako oné první noci. (Jeron, fol. 68b1)
 Ne igitur inhaeream verbis: per unum fere mensem, singulis noctibus continue [0319] hoc evenit.

³⁵ U slovesa *sieci, sahu* jsou v Malém staročeském slovníku (Bělič et al., 1979, s. 447) uváděny oba vidy, Trávníček (1923, s. 236) toto sloveso pokládá za nedokonavé.

8.4.10 Homonymní tvary složeného préterita / s-ového participia

V textu se vyskytují tři tvary, jež by mohly být interpretovány buď jako složené préteritum s l-ovým participiem s vynechaným *-l*, nebo jako participium préterita aktiva (s-ové). Jedná se o tvary *řek* (příklad 106), *svlek sě* (příklad 107) a *zažeh sě* (příklad 108). Slovesný tvar *řek* nemá v latinském textu odpovídající ekvivalent. Tvar *svlek sě* má v latinské předloze participium perfekta pasiva, předlohou tvaru *zažeh sě* je latinské participium prézentu.

- (106) A to řek, inhed od něho odjide. (Jeron, fol. 68b1)
discessitque protinus ab eodem.
- (107) Tehdy pak ten jistý mnich svlek sě, k boku pravému sestry své přilehl jest. (Jeron, fol. 69a1)
Tunc idem exiens, exspoliatis vestibus, sororis se dextero lateri applicavit.
- (108) Tento mnich z kláštera velmi nerad vyjde, ale mrzkým smilstvem sestry své zažeh sě, nic jiného nemysle, než nestydlivým vždy na ni hleděním jednak nikdy na klášter jest nevzpomanul. (Jeron, fol. 67b1)
A monasterio invite monachus egreditur, sed ardore libidinis tam nefandae cor inflammante, nil aliud quam sororis hoc nescientis scelus faciem improbis oculorum visibus videre cogitans, pene nunquam fuisse se in monasterio recordatur.

8.5 Porovnání zkoumaných textů

8.5.1 Zastoupení jednotlivých časů

Z tabulky 36 je patrné, které ze zkoumaných slovesných tvarů se vyskytují v jednotlivých textech (šedě vybarvené pole znamená, že se daný tvar v daném textu vyskytuje nejméně jednou). Ve sloupci nadepsaném *Čas* jsou uvedeny všechny zkoumané slovesné tvary, které se vyskytují alespoň v jednom z textů. Aorist, imperfektum, složené préteritum, dvojznačné tvary aoristu/imperfekta a dvojznačné tvary aoristu / participia prézentu aktiva se vyskytují ve všech zkoumaných textech.

Slovesný tvar	BibiDrážď+Pror	KarVácl	Gal	Jeron
A				
A, I				
A, I; I				
A, PRES				
A, PRES, PTC PRES				
A, PRES; A				
A, PTC PRES				
I				
P				
P, PTC P				
P, PTC P + PRES				

Tabulka 36: Výskyt zkoumaných slovesných tvarů v jednotlivých textech

Tabulka 37 uvádí počty zkoumaných slovesných tvarů v jednotlivých textech. Z této tabulky je zřejmé, že homonymní tvary kromě dvojznačných tvarů aoristu/imperfekta jsou ve zkoumaných textech naprosto okrajové. (V KarVácl jsou okrajové i homonymní tvary aoristu/imperfekta.) Proto v tomto oddíle bude věnována pozornost zejména tvarům aoristu, imperfekta, složeného préterita a dvojznačným tvarům aoristu/imperfekta.

Slovesný tvar	BiblDrážď+Pror	KarVácl	Gal	Jeron
A	17	3	29	28
A, I	13	3	15	23
A, I; I	0	0	0	2
A, PRES	2	0	4	7
A, PRES, PTC PRES	0	1	0	1
A, PRES; A	0	0	1	0
A, PTC PRES	4	5	3	8
I	32	19	11	45
P	305	69	38	110
P, PTC P	0	1	0	3
P, PTC P + PRES	1	0	0	0

Tabulka 37: Počty zkoumaných slovesných tvarů v jednotlivých textech

Tabulka 38 ukazuje procentuální zastoupení jednotlivých slovesných tvarů ve zkoumaných textech. (Procenta jsou uváděna vzhledem k celkovému počtu zkoumaných slovesných tvarů vyskytujících se v daném textu.)

Slovesný tvar	BiblDrážď+Pror	KarVácl	Gal	Jeron
A	4,5 %	3,0 %	28,7 %	12,3 %
A, I	3,5 %	3,0 %	14,9 %	10,1 %
A, I; I	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,9 %
A, PRES	0,5 %	0,0 %	4,0 %	3,1 %
A, PRES, PTC PRES	0,0 %	1,0 %	0,0 %	0,4 %
A, PRES; A	0,0 %	0,0 %	1,0 %	0,0 %
A, PTC PRES	1,1 %	5,0 %	3,0 %	3,5 %
I	8,6 %	18,8 %	10,9 %	19,8 %
P	81,6 %	68,3 %	37,6 %	48,5 %
P, PTC P	0,0 %	1,0 %	0,0 %	1,3 %
P, PTC P + PRES	0,3 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %

Tabulka 38: Procentuální zastoupení zkoumaných slovesných tvarů v jednotlivých textech

V každém ze čtyř zkoumaných textů je nejvíce zastoupeným tvarem složené préteritum. Nejvýraznější převahu má složené préteritum v textu BiblDrážď+Pror, kde tvoří 81,6 % zkoumaných tvarů. V textu KarVácl je podíl složeného préterita 68,3 %, v textu Jeron tvoří téměř polovinu. Nejnižší podíl má složené préteritum v textu Gal, kde dosahuje 37,6 %. I v textu Gal se však složené préteritum vyskytuje ze všech zkoumaných slovesných tvarů nejčastěji.

V zastoupení tvarů aoristu jsou mezi jednotlivými texty velké rozdíly. Největší podíl má aorist v textu Gal, kde tvoří 28,7 % zkoumaných tvarů. Nejméně je zastoupen v textu KarVácl, kde tvoří pouze 3,0 %. V textu BiblDrážď+Pror tvoří aorist 4,5 %, v textu Jeron 12,3 %.

V podílu imperfekta jsou rozdíly mezi jednotlivými texty naopak relativně malé. Nejnižší podíl imperfekta má BiblDrážď+Pror (8,6 %), nejvyšší podíl imperfekta má Jeron (19,8 %).

Podíl tvarů, u nichž je možná aoristová i imperfektní interpretace, je nejvyšší v textu Gal (14,9 %). Naopak nejnižší je v KarVácl (3,0 %).

Podíl ostatních homonymních tvarů, u nichž jednou z možných interpretací je aorist nebo složené préteritum, je ve všech textech poměrně nízký. Nejvyšší je v textu Jeron, kde tvoří 9,3 %. V textu BiblDrážď+Pror je zastoupení těchto tvarů naopak nejnižší – pouze 1,9 %. V textu KarVácl tyto homonymní tvary tvoří 6,9 %, v textu Gal 7,9 %.

Tabulka 39 uvádí počty různých lexémů vyskytujících se ve zkoumaných textech v jednotlivých uvedených tvarech. Tabulka 40 uvádí tytéž údaje v procentech (základem pro výpočet procent je součet počtů různých lexémů vyskytujících se ve zkoumaném textu v jednotlivých tvarech).

Slovesný tvar	BiblDrážď+Pror	KarVácl	Gal	Jeron
A	4	2	10	18
A, I	9	3	8	20
A, I; I	0	0	0	2
A, PRES	2	0	4	7
A, PRES, PTC PRES	0	1	0	1
A, PRES; A	0	0	1	0
A, PTC PRES	3	4	2	5
I	25	17	6	31
P	149	55	26	70
P, PTC P	0	1	0	3
P, PTC P + PRES	1	0	0	0

Tabulka 39: Počty zkoumaných slovesných tvarů v jednotlivých textech – každý lexém je v každém čase počítán jen jednou

Slovesný tvar	BiblDrážď+Pror	KarVácl	Gal	Jeron
A	2,1 %	2,4 %	17,5 %	11,5 %
A, I	4,7 %	3,6 %	14,0 %	12,7 %
A, I; I	0,0 %	0,0 %	0,0 %	1,3 %
A, PRES	1,0 %	0,0 %	7,0 %	4,5 %
A, PRES, PTC PRES	0,0 %	1,2 %	0,0 %	0,6 %
A, PRES; A	0,0 %	0,0 %	1,8 %	0,0 %
A, PTC PRES	1,6 %	4,8 %	3,5 %	3,2 %
I	13,0 %	20,5 %	10,5 %	19,7 %
P	77,2 %	66,3 %	45,6 %	44,6 %
P, PTC P	0,0 %	1,2 %	0,0 %	1,9 %
P, PTC P + PRES	0,5 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %

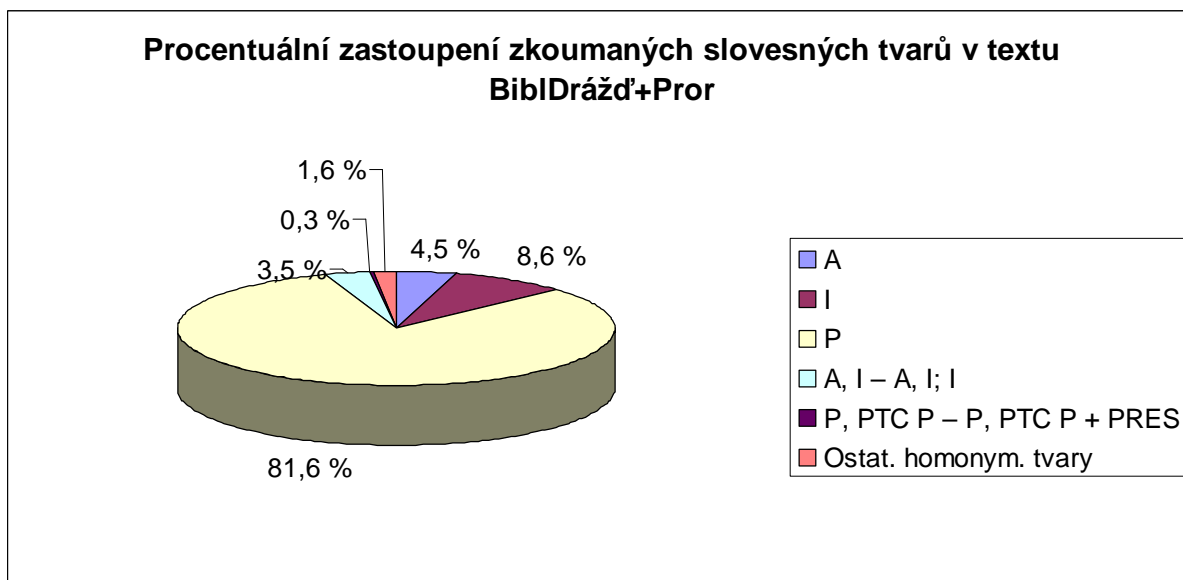
Tabulka 40: Procentuální zastoupení zkoumaných slovesných tvarů v jednotlivých textech – každý lexém je v každém čase počítán jen jednou

Když vycházíme z počtu různých lexémů, je složené préteritum také nejčastěji se vyskytujícím časem (ze zkoumaných časů). V textech BiblDrážď+Pror, KarVácl a Jeron jsou procentuální údaje získané počítáním lexémů nižší než údaje získané počítáním všech slovesných tvarů. V textu Gal je údaj získaný počítáním lexémů naopak vyšší.

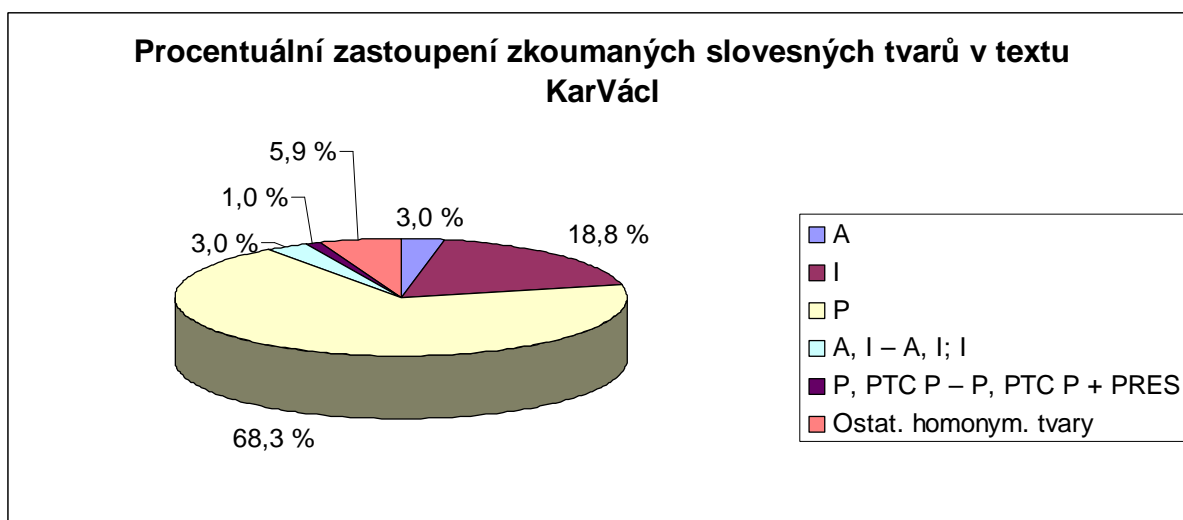
V údajích vztahujících se k aoristu se Gal také od ostatních textů liší, ale poněkud jiným způsobem. U všech textů jsou procentuální údaje získané počítáním lexémů nižší než údaje získané počítáním všech slovesných tvarů. Tyto rozdíly mezi procentuální hodnotou získanou počítáním všech slovesných tvarů a počítáním lexémů jsou u textů BiblDrážď+Pror, KarVácl a Jeron poměrně malé, nejvyšší je rozdíl v BiblDrážď+Pror, který dosahuje 2,5 %. V textu Gal je taktéž podíl získaný počítáním lexémů nižší než podíl získaný počítáním všech slovesných tvarů, rozdíl mezi těmito dvěma hodnotami je však mnohem větší než v ostatních zkoumaných textech – hodnota získaná počítáním lexémů je o 11,2 % nižší. Na tomto velkém rozdílu má rozhodující podíl velký výskyt slovesa *vece* (viz oddíl 8.3.3).

Údaje o podílu imperfekta získané počítáním lexémů jsou u textů Gal a Jeron nižší než údaje získané počítáním všech slovesných tvarů, u ostatních textů je procentuální zastoupení získané počítáním lexémů naopak vyšší. Rozdíly však nejsou u žádného z textů příliš výrazné; u BiblDrážď+Pror je tento rozdíl 4,4 %, u ostatních textů méně než dvě procenta.

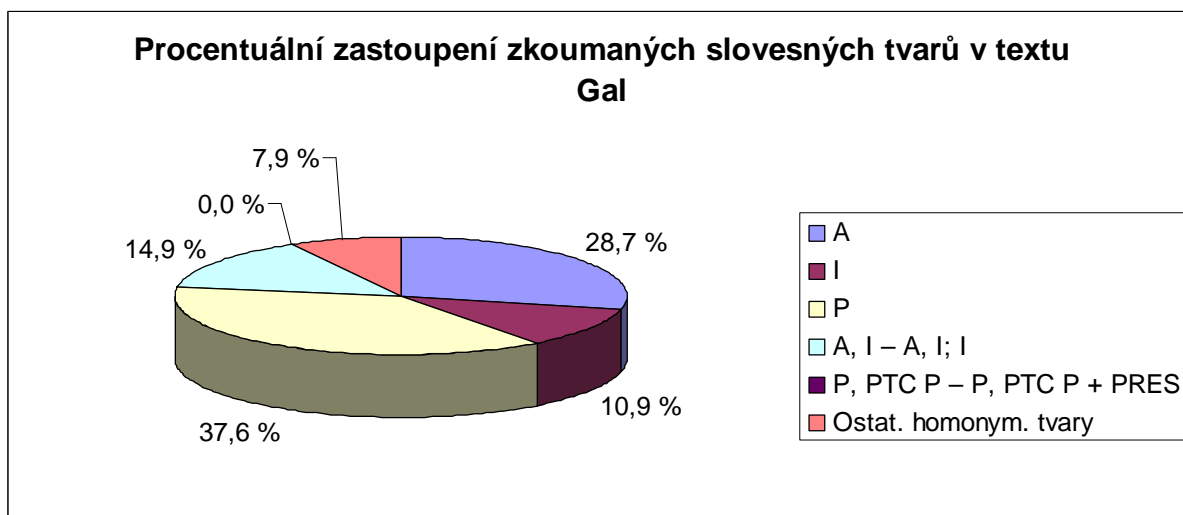
Grafy 1–4 přehledně znázorňují podíl složeného préterita, aoristu, imperfekta, homonymních tvarů aoristu/imperfekta (k nim jsou přiřčeny i tvary A, I; I, jež jsou v tabulkách uváděny zvlášť), ostatních homonymních tvarů, u nichž je jednou z možností interpretace aorist (tj. A, PRES – A, PRES, PTC PRES – A, PRES; A – A, PTC P – A, PTC PRES), a homonymních tvarů, u nichž je jednou z možností interpretace složené préteritum (P, PTC P – P, PTC P + PRES). Údaje všech čtyř grafů jsou shrnuty v tabulce 41.

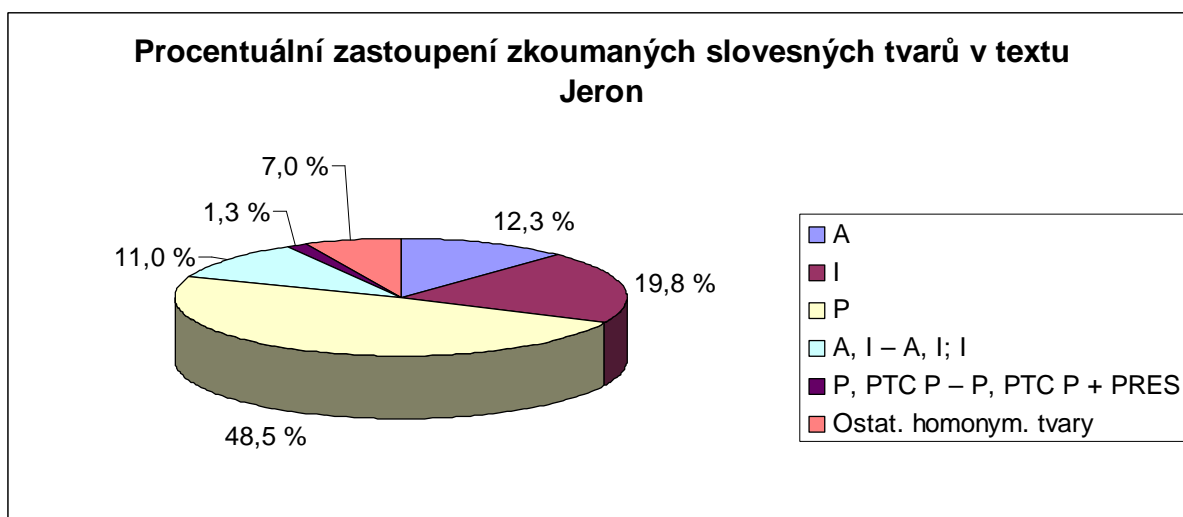
Graf 1: Procentuální zastoupení zkoumaných slovesných tvarů v textu BibiDrážď+Pror

Graf 2: Procentuální zastoupení zkoumaných slovesných tvarů v textu KarVácl

Graf 3: Procentuální zastoupení zkoumaných slovesných tvarů v textu Gal

Graf 4: Procentuální zastoupení zkoumaných slovesných tvarů v textu Jeron

Čas	BiblDrážď+Pror	KarVácl	Gal	Jeron
A	4,5 %	3,0 %	28,7 %	12,3 %
I	8,6 %	18,8 %	10,9 %	19,8 %
P	81,6 %	68,3 %	37,6 %	48,5 %
A, I – A, I; I	3,5 %	3,0 %	14,9 %	11,0 %
P, PTC P – P, PTC P + PRES	0,3 %	1,0 %	0,0 %	1,3 %
Ostat. homonym. tvary	1,6 %	5,9 %	7,9 %	7,0 %

Tabulka 41: Shrnutí údajů v grafech – procentuální zastoupení zkoumaných slovesných tvarů v jednotlivých textech

8.5.2 Vidová charakteristika sloves v různých časech

Tabulka 42 shrnuje vidové rozdělení sloves v jednotlivých slovesných tvarech.

	A	A, I	A, I; I	A, PRES	A, PRES, PTC PRES	A, PRES; A	A, PTC PRES	I	P	P, PTCP	P, PTC P + PRES
BibiDrážď+Pror											
Celkem	17	13	0	2	0	0	4	32	305	0	1
D	2	3	0	1	0	0	3	0	214	0	1
D, N	2	0	0	0	0	0	0	0	6	0	0
N	13	10	0	1	0	0	1	32	85	0	0
N; D											
KarVácl											
Celkem	3	3	0	0	1	0	5	19	69	1	0
D	1	0	0	0	0	0	3	0	44	1	0
D, N	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
N	2	2	0	0	1	0	2	19	24	0	0
N; D	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Gal											
Celkem	29	15	0	4	0	1	3	11	38	0	0
D	12	3	0	2	0	1	3	0	16	0	0
D, N											
N	17	12	0	2	0	0	0	11	22	0	0
N; D											
Jeron											
Celkem	28	23	2	7	1	0	8	45	110	3	0
D	22	7	0	6	0	0	1	1	60	2	0
D, N	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0
N	6	16	1	1	1	0	7	43	49	0	0
N; D	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0

Tabulka 42: Počty tvarů aoristu, imperfekta a složeného préterita rozdělené podle vidu

Tabulka 43 uvádí tytéž údaje v procentech – kolik procent určitých slovesných tvarů je tvořeno od sloves určitého vidu. Je-li pole v tabulce prázdné, znamená to, že se tento slovesný tvar v daném textu vůbec nevyskytuje.

	A	A, I	A, I; I	A, PRES	A, PRES, PTC PRES	A, PRES; A	A, PTC PRES	I	P	P, PTC P	P, PTC P + PRES
BiblDrážď+Pror											
D	11,8 %	23,1 %		50,0 %			75,0 %	0,0 %	70,2 %		100,0 %
D, N	11,8 %	0,0 %		0,0 %			0,0 %	0,0 %	2,0 %		0,0 %
N	76,5 %	76,9 %		50,0 %			25,0 %	100,0 %	27,9 %		0,0 %
N; D											
KarVácl											
D	33,3 %	0,0 %			0,0 %		60,0 %	0,0 %	63,8 %	100,0 %	
D, N	0,0 %	0,0 %			0,0 %		0,0 %	0,0 %	1,4 %	0,0 %	
N	66,7 %	66,7 %			100,0 %		40,0 %	100,0 %	34,8 %	0,0 %	
N; D	0,0 %	33,3 %			0,0 %		0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %	
Gal											
D	41,4 %	20,0 %		50,0 %		100,0 %	100,0 %	0,0 %	42,1 %		
D, N											
N	58,6 %	80,0 %		50,0 %		0,0 %	0,0 %	100,0 %	57,9 %		
N; D											
Jeron											
D	78,6 %	30,4 %	0,0 %	85,7 %	0,0 %		12,5 %	2,2 %	54,5 %	66,7 %	
D, N	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %		0,0 %	0,0 %	0,9 %	33,3 %	
N	21,4 %	69,6 %	50,0 %	14,3 %	100,0 %		87,5 %	95,6 %	44,5 %	0,0 %	
N; D	0,0 %	0,0 %	50,0 %	0,0 %	0,0 %		0,0 %	2,2 %	0,0 %	0,0 %	

Tabulka 43: Procentuální zastoupení sloves různých vidů mezi tvary aoristu, imperfekta a složeného préterita

Z tabulek 42 a 43 jsou patrné následující tendence:

Imperfektum se ve zkoumaných textech tvoří téměř výhradně od nedokonavých sloves. V BiblDrážď+Pror, KarVácl a Gal jsou všechna imperfekta tvořena od nedokonavých sloves, v Jeron je od nedokonavých sloves tvořeno 95,6 % imperfekt.

Ve zkoumaných textech se vyskytují aoristy tvořené od sloves dokonavých i nedokonavých. V BiblDrážď+Pror a Gal převažují slovesa nedokonavá (to je dáno vysokou frekvencí aoristu slovesa *vecěti*; viz oddíly 8.1.3, 8.3.3), v Jeron převažují slovesa dokonavá. V KarVácl jsou pouze 3 výskyty aoristu, 2 z nich jsou od nedokonavého slovesa a jeden od dokonavého. U aoristu se tedy ve zkoumaných textech neprojevuje tak vyhraněná tendence k tvoření pouze od sloves určitého vidu, jako je tomu u imperfekta.

Tvary složeného préterita jsou též tvořeny od sloves dokonavých i nedokonavých. V BiblDrážď+Pror a v KarVácl výrazně převažují tvary od sloves dokonavých (v KarVácl 63,8 %, v BiblDrážď+Pror 70,2 %). V Jeron je také více tvarů od sloves dokonavých než od sloves nedokonavých, ale rozdíl v zastoupení dokonavých a nedokonavých sloves je mnohem menší (v tomto textu je 54,5 % složených préterit od sloves dokonavých, 44,5 % složených préterit od sloves nedokonavých). V Gal je více tvarů tvořeno od sloves nedokonavých (57,9 %).

U tvarů dvojznačných, jež by mohly být pokládány buď za aorist, nebo za imperfektum, je ve všech zkoumaných textech výrazně vyšší zastoupení tvarů tvořených od nedokonavých sloves. V KarVácl je od nedokonavých sloves tvořeno 66,7 % těchto tvarů, v ostatních textech je toto procento ještě vyšší.

Tabulka 44 uvádí vidové rozdělení sloves v jednotlivých slovesných tvarech, přičemž každý lexém je v každém slovesném tvaru počítán pouze jednou. Tabulka 45 uvádí tytéž údaje v procentech – kolik procent lexémů, od nichž se tvoří daný slovesný tvar, má určitý vid. Je-li pole v tabulce prázdné, znamená to, že se daný slovesný tvar v textu vůbec nevyskytuje.

	A	A, I	A, I; I	A, PRES	A, PRES, PTC PRES	A, PRES; A	A, PTC PRES	I	P	P, PTC P	P, PTC P + PRES
BibiDrážd+Pror											
Celkem	4	9	0	2	0	0	3	25	149	0	1
D	2	1	0	1	0	0	2	0	111	0	1
D, N	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
N	1	8	0	1	0	0	1	25	37	0	0
N; D											
KarVácl											
Celkem	2	3	0	0	1	0	4	17	55	1	0
D	1	0	0	0	0	0	2	0	37	1	0
D, N	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
N	1	2	0	0	1	0	2	17	17	0	0
N; D	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Gal											
Celkem	10	8	0	4	0	1	2	6	26	0	0
D	9	1	0	2	0	1	2	0	13	0	0
D, N											
N	1	7	0	2	0	0	0	6	13	0	0
N; D											
Jeron											
Celkem	18	20	2	7	1	0	5	31	70	3	0
D	15	7	0	6	0	0	1	1	43	2	0
D, N	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0
N	3	13	1	1	1	0	4	29	26	0	0
N; D	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0

Tabulka 44: Počty tvarů aoristu, imperfekta a složeného préterita rozdělené podle vidu – každý lexém je u každého slovesného tvaru počítán pouze jednou

	A	A, I	A, I; I	A, PRES	A, PRES, PTC PRES	A, PRES; A	A, PTC PRES	I	P	P, PTC P	P, PTC P + PRES
BibiDrážď+Pror											
D	50,0 %	11,1 %		50,0 %			66,7 %	0,0 %	74,5 %		100,0 %
D, N	25,0 %	0,0 %		0,0 %			0,0 %	0,0 %	0,7 %		0,0 %
N	25,0 %	88,9 %		50,0 %			33,3 %	100,0 %	24,8 %		0,0 %
N; D											
KarVácl											
D	50,0 %	0,0 %			0,0 %		50,0 %	0,0 %	67,3 %	100,0 %	
D, N	0,0 %	0,0 %			0,0 %		0,0 %	0,0 %	1,8 %	0,0 %	
N	50,0 %	66,7 %			100,0 %		50,0 %	100,0 %	30,9 %	0,0 %	
N; D	0,0 %	33,3 %			0,0 %		0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %	
Gal											
D	90,0 %	12,5 %		50,0 %		100,0 %	100,0 %	0,0 %	50,0 %		
D, N											
N	10,0 %	87,5 %		50,0 %		0,0 %	0,0 %	100,0 %	50,0 %		
N; D											
Jeron											
D	83,3 %	35,0 %	0,0 %	85,7 %	0,0 %		20,0 %	3,2 %	61,4 %	66,7 %	
D, N	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %		0,0 %	0,0 %	1,4 %	33,3 %	
N	16,7 %	65,0 %	50,0 %	14,3 %	100,0 %		80,0 %	93,5 %	37,1 %	0,0 %	
N; D	0,0 %	0,0 %	50,0 %	0,0 %	0,0 %		0,0 %	3,2 %	0,0 %	0,0 %	

Tabulka 45: Procentuální zastoupení sloves různých vidů mezi lexémy, od nichž se tvoří zkoumané slovesné tvary

Výrazné rozdíly mezi procentuálním zastoupením dokonavých a nedokonavých sloves uvedeným v tabulce 43 a tabulce 45 lze pozorovat u tvarů aoristu v textech BibiDrážď+Pror, KarVácl a Gal. V těchto textech je jediným nedokonavým slovesem, od nějž se tvoří aorist, sloveso *vecěti*. Aorist tohoto slovesa se v textu KarVácl vyskytuje dvakrát, v textu BibiDrážď+Pror třináctkrát a v textu Gal dokonce sedmáctkrát. U textu Jeron jsou rozdíly v údajích uvedených v tabulce 43 a 45 malé, zastoupení dokonavých a nedokonavých sloves je v obou případech podobné; v tomto textu se aoristy tvoří od tří nedokonavých sloves.

U ostatních tvarů si procentuální poměry získané počítáním všech tvarů a procentuální poměry získané počítáním lexémů zhruba odpovídají; rozdíly zde jsou, ale nedochází k tomu, že by se poměr zcela obrátil.

8.5.3 Vztah k předloze

Následující tabulka shrnuje, kterým latinským tvarům odpovídají zkoumané staročeské tvary v jednotlivých textech.

BibIDrážd+Pror											
	A	A, I	A, I; I	A, PRES	A, PRES, PTC PRES	A, PRES; A	A, PTC PRES	I	P	P, PTC P	P, PTC P + PRES
Celkem	17	13	0	2	0	0	4	32	305	0	1
CONJ I									6		
CONJ PF									2		
CONJ PF, FUTP											
CONJ PLPF									8		
CONJ PRES											
FUT									1		
I	2	10						31	18		
INF PF											
INF PRES											
PF	3			1					218		1
PF, FUTP									1		
PF, PRES	11								27		
PF, PRES; PRES									1		
PLPF									6		
PRES	1								4		
PTC PF									6		
PTC PRES		3		1			3	1	3		
PTC PRES; PF, PRES									1		
0							1		3		
n											
KarVácl											
	A	A, I	A, I; I	A, PRES	A, PRES, PTC PRES	A, PRES; A	A, PTC PRES	I	P	P, PTC P	P, PTC P + PRES
Celkem	3	3	0	0	1	0	5	19	69	1	0
CONJ I		1			1		1	3	2		
CONJ PF											
CONJ PF, FUTP											
CONJ PLPF								2	1		
CONJ PRES											
FUT											
I		1						8	3		
INF PF											
INF PRES											
PF	2						2		26	1	
PF, FUTP											
PF, PRES	1								4		
PF, PRES; PRES											
PLPF									1		

PRES										1		
PTC PF										2		
PTC PRES		1						2	2	7		
PTC PRES; PF, PRES												
0									4	22		
n												
Gal												
	A	A, I	A, I; I	A, PRES	A, PRES, PTC PRES	A, PRES; A	A, PTC PRES	I	P	P, PTC P	P, PTC P + PRES	
Celkem	29	15	0	4	0	1	3	11	38	0	0	
CONJ I												
CONJ PF												
CONJ PF, FUTP									1			
CONJ PLPF												
CONJ PRES												
FUT												
I		6						3				
INF PF												
INF PRES												
PF	7			1				1	11			
PF, FUTP												
PF, PRES	1								1			
PF, PRES; PRES												
PLPF		1										
PRES												
PTC PF		1								1		
PTC PRES				1				1				
PTC PRES; PF, PRES												
0		1								2		
n	21	6		2		1	3	6	22			
Jeron												
	A	A, I	A, I; I	A, PRES	A, PRES, PTC PRES	A, PRES; A	A, PTC PRES	I	P	P, PTC P	P, PTC P + PRES	
Celkem	28	23	2	7	1	0	8	45	110	3	0	
CONJ I		1		1				1	1			
CONJ PF												
CONJ PF, FUTP												
CONJ PLPF	1						1		1			
CONJ PRES								1				
FUT												
I	1	1					1	13	4			
INF PF									3			
INF PRES								1				

PF	5	3		1			3	34		
PF, FUTP										
PF, PRES	3			1				3		
PF, PRES; PRES										
PLPF							1	7		
PRES	13	14	1				14	25		
PTC PF	2			1			2	8	1	
PTC PRES	1	3		3			3	4	10	1
PTC PRES; PF, PRES										
0	2	1	1		1		3	5	14	1
n										

Tabulka 46: Ekvivalenty zkoumaných staročeských tvarů v latinské předloze

Tabulka 47 obsahuje tytéž údaje v procentech. Jako základ pro výpočet procentuálních hodnot je vždy brán celkový počet výskytů daného tvaru v určitém staročeském textu. Pole tabulky, v nichž by byl údaj 0,0 %, jsou ponechána prázdná.

BibiDrážď+Pror											
	A	A, I	A, I; I	A, PRES	A, PRES, PTC PRES	A, PRES; A	A, PTC PRES	I	P	P, PTC P	P, PTC P + PRES
CONJ I									2,0 %		
CONJ PF									0,7 %		
CONJ PF, FUTP											
CONJ PLPF									2,6 %		
CONJ PRES											
FUT									0,3 %		
I	11,8 %	76,9 %						96,9 %	5,9 %		
INF PF											
INF PRES											
PF	17,6 %			50,0 %					71,5 %		100,0 %
PF, FUTP									0,3 %		
PF, PRES	64,7 %								8,9 %		
PF, PRES; PRES									0,3 %		
PLPF									2,0 %		
PRES	5,9 %								1,3 %		
PTC PF									2,0 %		
PTC PRES		23,1 %		50,0 %			75,0 %	3,1 %	1,0 %		
PTC PRES; PF, PRES									0,3 %		
0							25,0 %		1,0 %		
n											
KarVácl											
	A	A, I	A, I; I	A, PRES	A, PRES, PTC PRES	A, PRES; A	A, PTC PRES	I	P	P, PTC P	P, PTC P + PRES

CONJ I		33,3 %			100,0 %		20,0 %	15,8 %	2,9 %		
CONJ PF											
CONJ PF, FUTP											
CONJ PLPF								10,5 %	1,4 %		
CONJ PRES											
FUT											
I		33,3 %						42,1 %	4,3 %		
INF PF											
INF PRES											
PF	66,7 %						40,0 %		37,7 %	100,0 %	
PF, FUTP											
PF, PRES	33,3 %								5,8 %		
PF, PRES; PRES											
PLPF									1,4 %		
PRES									1,4 %		
PTC PF									2,9 %		
PTC PRES		33,3 %					40,0 %	10,5 %	10,1 %		
PTC PRES; PF, PRES											
0								21,1 %	31,9 %		
n											

Gal

	A	A, I	A, I; I	A, PRES	A, PRES, PTC PRES	A, PRES; A	A, PTC PRES	I	P	P, PTC P	P, PTC P + PRES
CONJ I											
CONJ PF											
CONJ PF, FUTP									2,6 %		
CONJ PLPF											
CONJ PRES											
FUT											
I		40,0 %						27,3 %			
INF PF											
INF PRES											
PF	24,1 %							9,1 %	28,9 %		
PF, FUTP											
PF, PRES	3,4 %								2,6 %		
PF, PRES; PRES											
PLPF		6,7 %									
PRES											
PTC PF		6,7 %							2,6 %		
PTC PRES								9,1 %			
PTC PRES; PF, PRES											
0		6,7 %							5,3 %		
n	72,4 %	40,0 %		100,0 %		100,0 %	100,0 %	54,5 %	57,9 %		

Jeron

	A	A, I	A, I; I	A, PRES	A, PRES, PTC PRES	A, PRES; A	A, PTC PRES	I	P	P, PTC P	P, PTC P + PRES
CONJ I		4,3 %		14,3 %				2,2 %	0,9 %		
CONJ PF											
CONJ PF, FUTP											
CONJ PLPF	3,6 %						12,5 %		0,9 %		
CONJ PRES								2,2 %			
FUT											
I	3,6 %	4,3 %					12,5 %	28,9 %	3,6 %		
INF PF									2,7 %		
INF PRES								2,2 %			
PF	17,9 %	13,0 %		14,3 %				6,7 %	30,9 %		
PF, FUTP											
PF, PRES	10,7 %			14,3 %					2,7 %		
PF, PRES; PRES											
PLPF								2,2 %	6,4 %		
PRES	46,4 %	60,9 %	50,0 %					31,1 %	22,7 %		
PTC PF	7,1 %			14,3 %				4,4 %	7,3 %	33,3 %	
PTC PRES	3,6 %	13,0 %		42,9 %			37,5 %	8,9 %	9,1 %	33,3 %	
PTC PRES; PF, PRES											
0	7,1 %	4,3 %	50,0 %		100,0 %		37,5 %	11,1 %	12,7 %	33,3 %	
n											

Tabulka 47: Ekvivalenty zkoumaných staročeských tvarů v latinské předloze – procentuální údaje

Ve všech textech kromě Jeron jsou tvary aoristu nejčastěji překladem latinského perfekta nebo homonymních tvarů perfekta/prézentu.

V BiblDrážď+Pror je 64,7 % aoristových tvarů překladem latinských dvojznačných tvarů perfekta/prézentu. Ekvivalenty latinského perfekta tvoří druhou největší skupinu – 17,6 % tvarů. Tyto dvě skupiny dohromady zahrnují 82,2 % aoristů.

V KarVácl jsou pouze tři tvary aoristu, dva z nich jsou překladem latinského perfekta, jeden je překladem dvojznačného tvaru perfekta/prézentu.

V Gal známe latinskou předlohu pouze u osmi tvarů aoristu. Sedm z těchto tvarů je překladem latinského perfekta, jeden tvar je překladem dvojznačného tvaru perfekta/prézentu.

V textu Jeron, pro jehož latinskou předlohu je typické časté užívání historického prézentu, je 46,4 % aoristových tvarů překladem latinského prézentu. Hned druhá nejvýraznější skupina tvarů – 17,9 % všech tvarů aoristu – je překladem latinského perfekta a třetí největší skupina (10,7 %) je překladem latinských dvojznačných tvarů perfekta/prézentu.

V BiblDrážď+Pror, KarVácl a Gal tvoří nejpočetnější skupinu staročeských imperfekt ekvivalenty imperfekt latinských. V textu Jeron tomu tak není, tuto skutečnost je možno přičítat vysoké frekvenci historického prézentu v latinské předloze tohoto textu (avšak ekvivalentů latinského imperfekta je pouze o jeden méně než ekvivalentů latinského prézentu). Tendence překládat latinské imperfektum staročeským imperfektem je nejsilnější v textu BiblDrážď+Pror, v němž 96,9 % imperfekt odpovídá imperfektu latinskému (zbylá 3,1 % staročeských imperfekt jsou překladem latinského přítomného participia).

Také v textu KarVácl staročeské imperfektum nejčastěji odpovídá imperfektu latinskému, ale na rozdíl od textu BiblDrážď+Pror jde pouze o 42,1 % tvarů staročeských imperfekt. V tomto textu 21,1 % tvarů imperfekta v předloze odpovídající latinské sloveso nemá, ostatní tvary imperfekta odpovídají latinskému konjunktivu imperfekta (15,8 %), konjunktivu plusquamperfekta (10,5 %) a přítomným participiím (10,5 %). Latinskému imperfektu staročeské imperfektum neodpovídá ani v jednom případě.

U textu Gal je nutno mít na paměti, že u 54,5 % tvarů imperfekta nám podoba latinské předlohy není známa. Latinskou předlohu známe pouze u pěti tvarů imperfekta, latinskému imperfektu odpovídají tři z těchto tvarů. I o tomto textu lze tedy říci, že tvary staročeského imperfekta, u nichž známe latinskou předlohu, jsou nejčastěji ekvivalentem latinského imperfekta.

V Jeron imperfektum nejčastěji (v 31,1 % případů) odpovídá latinskému historickému přítomnému. Druhá největší skupina imperfekt (28,9 %) jsou tvary, jež odpovídají latinským imperfektům. 11,1 % tvarů imperfekta nemá v latinské předloze sloveso.

Složené préteritum je v textech BiblDrážď+Pror, KarVácl, Jeron i Gal (nebereme-li v úvahu tvary, u nichž latinskou předlohu neznáme) nejčastěji překladem latinského perfekta. Podíl složených préterit jakožto ekvivalentů latinského perfekta se však v těchto textech liší.

Nejvyšší je tento podíl v textu BiblDrážď+Pror, v němž je překladem latinského perfekta 71,5 % staročeských složených préterit. Mezi zbylými 28,5 procenty staročeských složených préterit jsou největší skupinou préterita, jež jsou překladem latinských homonymních tvarů perfekta/přítomného (jde o 8,9 % složených préterit). U těchto homonymních tvarů je smysluplné předpokládat význam perfekta (viz oddíl 8.1.8). Pokud se skutečně jedná o tvary perfekta, pak bychom mohli říci, že v tomto textu je 80,4 % tvarů složeného préterita ekvivalentem latinského perfekta.

V textu KarVácl je složené préteritum taktéž nejčastěji překladem latinského perfekta, ale převaha těchto tvarů není zdaleka tak výrazná jako v textu BiblDrážď+Pror. V textu KarVácl je překladem latinského perfekta 37,7 % tvarů složeného préterita. Druhou nejvýrazněji zastoupenou skupinou staročeských složených préterit (31,9 % tvarů) jsou složená préterita, jež v latinské předloze slovesný ekvivalent nemají. Třetí nejvíce zastoupenou skupinou jsou překlady latinských participií přítomného (10,1 % tvarů složeného préterita), čtvrtou skupinou jsou ekvivalenty latinských homonymních tvarů perfekta/přítomného (5,8 %). Tyto homonymní tvary by mohly být na základě kontextu pokládány za tvary perfekta (viz oddíl 8.2.9). Pak by se dalo říci, že překladem latinského perfekta je v tomto textu 43,5 % tvarů složeného préterita. Časté užití složeného préterita v kontextech, v nichž v předloze určité sloveso není, signalizuje nepříznakovost tohoto tvaru.

V textu Gal se více než polovina složených préterit nachází v části textu, k níž nemáme latinskou předlohu. Mezi tvary, jejichž latinskou předlohu známe, tvoří ekvivalenty latinského perfekta výrazně nejpočetnější skupinu; jde o 28,9 % všech tvarů složeného préterita.

V textu Jeron jsou ekvivalenty latinského perfekta také nejpočetnější skupinou staročeských složených préterit (jde o 30,9 % složených préterit). Druhou nejpočetnější skupinou (22,7 %) jsou ekvivalenty latinského přítomného (v textu Jeron je historický přezens užíván často, srov. oddíl 8.4.3). 12,7 % tvarů složeného préterita nemá v latinské předloze odpovídající sloveso.

Složené préteritum je ve všech zkoumaných textech nejčastěji užitým tvarem v případech, kdy v latinské předloze sloveso není. V textu Gal se v takovýchto případech výrazně uplatňuje také aorist.

8.5.4 Shrnutí – shody a rozdíly mezi texty

V tomto oddíle se pokusíme stručně shrnout výraznější shody a rozdíly mezi jednotlivými texty, jež byly zjištěny porovnáním těchto textů (viz oddíly 8.5.1–8.5.3). Předmětem tohoto shrnutí budou pouze údaje o tvarech, jež se vyskytují relativně hojně v každém ze zkoumaných textů nebo alespoň ve většině z nich: aorist, imperfektum, složené préteritum a homonymní tvary aoristu/imperfekta.

V každém ze čtyř zkoumaných textů je nejvíce zastoupeným tvarem složené préteritum. Jeho tvary jsou tvořeny od sloves dokonavých i nedokonavých; převažují slovesa dokonavá, výjimkou je text Gal. Složené préteritum je nejčastěji překladem latinského perfekta.

Imperfektum se ve zkoumaných textech tvoří téměř výhradně od nedokonavých sloves. Staročeské imperfektum nejčastěji odpovídá imperfektu latinskému, výjimkou je text Jeron.

Aorist se tvoří od sloves dokonavých i nedokonavých, od sloves nedokonavých se však tvoří pouze omezeně – v textech BiblDrážď+Pror, KarVácl a Gal se tvoří jen od slovesa *vecěti*, v textu Jeron k tomuto slovesu přistupuje ještě *býti* a *jíti*. Ovšem sloveso *vecěti* je v textech BiblDrážď+Pror a Jeron velmi frekventované.

Zjištěné tendence týkající se složeného préterita a imperfekta (složené préteritum jako nejčastěji se vyskytující minulý čas ze zkoumaných tvarů, složené préteritum jakožto překlad latinského perfekta, imperfektum jakožto překlad latinského imperfekta) se nejsilněji projevují v textu BiblDrážď+Pror. Ze všech zkoumaných textů je zde patrně také největší snaha o věrnost překladu, biblický text byl vnímán jako závazný.

Text Jeron se v některých rysech od ostatních textů výrazněji odlišuje – nejčastější předlohou aoristu a imperfekta je v tomto textu latinský historický přezens, taktéž mezi tvary složeného préterita jsou ekvivalenty latinského přezentu výrazně zastoupeny. To je dáno častým užíváním historického přezentu v latinské předloze tohoto textu.

U textu Gal známe podobu latinské předlohy pouze částečně.

8.6 Údaje počítané ze všech textů dohromady

V tomto oddíle uvedeme údaje, které jsou počítány ze sloves všech čtyř textů dohromady. Činíme tak s vědomím, že korpus, který sloučením čtyř zkoumaných textů získáme, v žádném případě není vyvážený. Texty mají rozdílnou délku a obsahují různý počet sloves, slovesa z textu BibDrážď+Pror tvoří téměř polovinu všech zkoumaných sloves. Počty a procentuální zastoupení sloves z jednotlivých textů ukazuje tabulka 48. Všechny zkoumané texty dohromady obsahují 803 tvarů aoristu, imperfekta, složeného préterita a homonymních tvarů, u nichž jednou z možných interpretací je aorist, imperfektum nebo složené préteritum. Tyto tvary jsou tvořeny od 344 různých lexémů.

Text	Počet zkoumaných sloves. tvarů	Procentuální zastoupení
BiblDrážď+Pror	374	46,6 %
KarVácl	101	12,6 %
Gal	101	12,6 %
Jeron	227	28,3 %

Tabulka 48: Počty zkoumaných slovesných tvarů v jednotlivých textech a jejich zastoupení v celkovém počtu zkoumaných sloves

8.6.1 Zastoupení jednotlivých časů

Tabulka 49 uvádí počty a procentuální zastoupení jednotlivých zkoumaných tvarů ve všech čtyřech textech dohromady. Výrazně nejčastějším slovesným tvarem je složené préteritum (jež je nejčastějším ze zkoumaných tvarů i v každém jednotlivém textu zvlášť).

Sloves. tvar	Počet	Procentuální zastoupení
A	77	9,6 %
A, I	54	6,7 %
A, I; I	2	0,2 %
A, PRES	13	1,6 %
A, PRES, PTC PRES	2	0,2 %
A, PRES; A	1	0,1 %
A, PTC PRES	20	2,5 %
I	107	13,3 %
P	522	65,0 %
P, PTC P	4	0,5 %
P, PTC P + PRES	1	0,1 %

Tabulka 49: Počty zkoumaných slovesných tvarů ve všech textech dohromady a jejich procentuální zastoupení

V tabulce 50 jsou uvedeny počty různých lexémů, od nichž se tvoří jednotlivé slovesné tvary, a jejich procentuální zastoupení. Základem pro výpočet procentuálních hodnot jsou počty různých lexémů, které se v textech v jednotlivých tvarech vyskytují. Největší množství různých lexémů (59,6 %) se v textu vyskytuje ve tvaru složeného préterita.

Sloves. tvar	Počet	Procentuální zastoupení
A	31	7,5 %
A, I	36	8,8 %
A, I; I	2	0,5 %
A, PRES	13	3,2 %
A, PRES, PTC PRES	2	0,5 %
A, PRES; A	1	0,2 %
A, PTC PRES	10	2,4 %
I	66	16,1 %
P	245	59,6 %
P, PTC P	4	1,0 %
P, PTC P + PRES	1	0,2 %

Tabulka 50: Počty zkoumaných slovesných tvarů ve všech textech dohromady a procentuální poměry – každý lexém počítán v každém čase jen jednou

8.6.2 Vid

Z tabulky 51 je patrné, kolik zkoumaných slovesných tvarů od sloves různých vidů se v textech vyskytuje. Tabulka 52 uvádí počty různých lexémů, které se v textech vyskytují alespoň v jednom ze zkoumaných tvarů, rozdělené podle vidů. Slovesné tvary tvořené od sloves dokonavých a slovesné tvary tvořené od sloves nedokonavých jsou zastoupeny poměrně rovnoměrně. Počítáme-li však jednotlivé lexémy, jsou dokonavé lexémy v převaze.

Vid	Počet	Procentuální zastoupení
D	409	50,9 %
D, N	11	1,4 %
N	380	47,3 %
N; D	3	0,4 %

Tabulka 51: Počty a procentuální zastoupení zkoumaných slovesných tvarů rozdělené podle vidu (všechny zkoumané slovesné tvary jsou počítány dohromady)

Vid	Počet	Procentuální zastoupení
D	208	60,5 %
D, N	3	0,9 %
N	130	37,8 %
N; D	3	0,9 %

Tabulka 52: Počty a procentuální zastoupení lexémů vyskytujících se v textech alespoň v jednom ze zkoumaných tvarů – rozdělené podle vidů

V tabulce 53 jsou uvedeny počty jednotlivých slovesných tvarů všech čtyř textů rozdělené podle vidu. V tabulce 54 jsou uvedeny tytéž údaje jako v tabulce 53, avšak každý lexém je v každém slovesném tvaru počítán jen jednou. V obou tabulkách jsou uvedeny též procentuální poměry.

Imperfektum je tvořeno téměř výhradně od nedokonavých sloves; to platí pro údaje získané počítáním všech tvarů i pro údaje získané počítáním lexémů. U aoristu jsou slovesné tvary tvořené od dokonavých a nedokonavých sloves téměř v rovnováze, mezi lexémy, od nichž se tyto tvary tvoří, však výrazně převažují lexémy dokonavé. (To je dáno vysokou frekvencí aoristu slovesa *vecěti*, viz např. oddíl 8.5.2). U složeného préterita jsou přibližně dvě třetiny tvarů tvořeny od dokonavých sloves, jedna třetina od nedokonavých.

	D		D, N		N		N; D	
	Počet	Procenta	Počet	Procenta	Počet	Procenta	Počet	Procenta
A	37	48,1 %	2	2,6 %	38	49,4 %	0	0,0 %
A, I	13	24,1 %	0	0,0 %	40	74,1 %	1	1,9 %
A, I; I	0	0,0 %	0	0,0 %	1	50,0 %	1	50,0 %
A, PRES	9	69,2 %	0	0,0 %	4	30,8 %	0	0,0 %
A, PRES, PTC PRES	0	0,0 %	0	0,0 %	2	100,0 %	0	0,0 %
A, PRES; A	1	100,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %
A, PTC PRES	10	50,0 %	0	0,0 %	10	50,0 %	0	0,0 %
I	1	0,9 %	0	0,0 %	105	98,1 %	1	0,9 %
P	334	64,0 %	8	1,5 %	180	34,5 %	0	0,0 %
P, PTC P	3	75,0 %	1	25,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %
P, PTC P + PRES	1	100,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %

Tabulka 53: Počty zkoumaných slovesných tvarů rozdělené podle vidu, procentuální poměry

	D		D, N		N		N; D	
	Počet	Procenta	Počet	Procenta	Počet	Procenta	Počet	Procenta
A	27	87,1 %	1	3,2 %	3	9,7 %	0	0,0 %
A, I	9	25,0 %	0	0,0 %	26	72,2 %	1	2,8 %
A, I; I	0	0,0 %	0	0,0 %	1	50,0 %	1	50,0 %
A, PRES	9	69,2 %	0	0,0 %	4	30,8 %	0	0,0 %
A, PRES, PTC PRES	0	0,0 %	0	0,0 %	2	100,0 %	0	0,0 %
A, PRES; A	1	100,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %
A, PTC PRES	5	50,0 %	0	0,0 %	5	50,0 %	0	0,0 %
I	1	1,5 %	0	0,0 %	64	97,0 %	1	1,5 %
P	176	71,8 %	3	1,2 %	66	26,9 %	0	0,0 %
P, PTC P	3	75,0 %	1	25,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %
P, PTC P + PRES	1	100,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %

Tabulka 54: Počty zkoumaných slovesných tvarů rozdělené podle vidu, procentuální poměry – každý lexém v každém tvaru počítán jen jednou

8.6.3 Poměr k latinské předloze

Tabulky 55 a 56 shrnují poměr k latinské předloze. Tabulka 55 uvádí počty sloves, tabulka 56 obsahuje procentuální údaje.

	A	A, I	A, I; I	A, PRES	A, PRES, PTC PRES	A, PRES; A	A, PTC PRES	I	P	P, PTC P	P, PTC P + PRES
Celkem	77	54	2	13	2	1	20	107	522	4	1
CONJ I		2		1	1		1	4	9		
CONJ PF									2		
CONJ PF, FUTP									1		
CONJ PLPF	1						1	2	10		
CONJ PRES								1			
FUT									1		
I	3	18					1	55	25		
INF PF									3		
INF PRES								1			
PF	17	3		3			2	4	289	1	1
PF, FUTP									1		
PF, PRES	16			1					35		
PF, PRES; PRES									1		
PLPF		1						1	14		
PRES	14	14	1					14	30		
PTC PF	2	1		1				2	17	1	
PTC PRES	1	7		5			8	8	20	1	
PTC PRES; PF, PRES									1		
0	2	2	1		1		4	9	41	1	
n	21	6		2		1	3	6	22		

Tabulka 55: Ekvivalenty zkoumaných staročeských tvarů v latinské předloze – všechny texty dohromady

	A	A, I	A, I; I	A, PRES	A, PRES, PTC PRES	A, PRES; A	A, PTC PRES	I	P	P, PTC P	P, PTC P + PRES
CONJ I		3,7 %		7,7 %	50,0 %		5,0 %	3,7 %	1,7 %		
CONJ PF									0,4 %		
CONJ PF, FUTP									0,2 %		
CONJ PLPF	1,3 %						5,0 %	1,9 %	1,9 %		
CONJ PRES								0,9 %			
FUT									0,2 %		
I	3,9 %	33,3 %					5,0 %	51,4 %	4,8 %		
INF PF									0,6 %		
INF PRES								0,9 %			
PF	22,1 %	5,6 %		23,1 %			10,0 %	3,7 %	55,4 %	25,0 %	100,0 %
PF, FUTP									0,2 %		
PF, PRES	20,8 %			7,7 %					6,7 %		
PF, PRES; PRES									0,2 %		
PLPF		1,9 %						0,9 %	2,7 %		
PRES	18,2 %	25,9 %	50,0 %					13,1 %	5,7 %		
PTC PF	2,6 %	1,9 %		7,7 %				1,9 %	3,3 %	25,0 %	
PTC PRES	1,3 %	13,0 %		38,5 %			40,0 %	7,5 %	3,8 %	25,0 %	
PTC PRES; PF, PRES									0,2 %		
0	2,6 %	3,7 %	50,0 %		50,0 %		20,0 %	8,4 %	7,9 %	25,0 %	
n	27,3 %	11,1 %		15,4 %		100,0 %	15,0 %	5,6 %	4,2 %		

Tabulka 56: Ekvivalenty zkoumaných staročeských tvarů v latinské předloze – procentuální údaje (všechny texty dohromady)

Více než polovina výskytů složeného préterita je překladem latinského perfekta. Více než polovina výskytů imperfekta je překladem latinského imperfekta. U tvarů aoristu se neprojevuje žádná vyhraněná tendence – nejčastější latinské ekvivalenty aoristu jsou perfektum, perfektum/prézens (dvojznačný tvar) a prézens; v nezanedbatelném počtu případů (všechny jsou z textu Gal) podobu latinské předlohy neznáme. Tvary staročeského aoristu/imperfekta (dvojznačné tvary) jsou nejčastěji překladem latinského imperfekta či latinského prézentu.

8.6.4 Shrnutí

Údaje získané sloučením všech čtyř textů vesměs potvrzují výsledky získané na základě zkoumaných čtyř textů jednotlivě. Jak už jsme uvedli na začátku tohoto oddílu, soubor dat vzniklý sloučením těchto textů je velmi nevyvážený. Výsledkům získaným z těchto dat proto přikládáme menší váhu než výsledkům získaným analýzou každého textu jednotlivě.

8.7 Údaje získané z korpusu vyváženého vzhledem k zastoupení čtyř zkoumaných textů

Abychom získali vzorek vyvážený vzhledem k zastoupení jednotlivých textů, vzali jsme z každého textu prvních 100 slovesných tvarů.

Vzorek obsahuje 400 sloves ve tvarech, jež jsou předmětem našeho zkoumání. Těchto 400 tvarů je tvořeno od 194 různých lexémů.

Údaje získané z korpusu vyváženého vzhledem k zastoupení sloves z různých textů jsou vesměs podobné jako údaje, které jsme získali z jednotlivých textů zvlášť. Tendence, jež se v některých textech jeví jako velmi vyhraněné (např. staročeské imperfektum jakožto ekvivalent latinského imperfekta v BiblDrážď+Pror, velmi malý počet tvarů aoristu v KarVácl), se v korpusu, v němž jsou jednotlivé texty zastoupeny rovnoměrně, zmírňují.

8.7.1 Zastoupení jednotlivých časů

Tabulka 57 uvádí počty a procentuální zastoupení jednotlivých zkoumaných tvarů ve vzorku. Z této tabulky je patrná převaha složeného préterita, jež tvoří 58,8 % zkoumaných slovesných tvarů. Tvary imperfekta tvoří 14,0 %, tvary aoristu 12,3 % a dvojnásobné tvary aoristu/imperfekta tvoří 9,0 % zkoumaných tvarů.

Sloves. tvar	Počet	Procentuální zastoupení
A	49	12,3 %
A, I	36	9,0 %
A, I; I	1	0,3 %
A, PRES	7	1,8 %
A, PRES, PTC PRES	2	0,5 %
A, PRES; A	1	0,3 %
A, PTC PRES	12	3,0 %
I	56	14,0 %
P	235	58,8 %
P, PTC P	1	0,3 %
P, PTC P + PRES	0	0,0 %

Tabulka 57: Počty zkoumaných slovesných tvarů ve vzorku a jejich procentuální zastoupení

V tabulce 58 jsou uvedeny počty a procentuální zastoupení různých lexémů u různých slovesných tvarů. Základem pro výpočet procentuálních hodnot je počet různých lexémů, které se v materiálu v jednotlivých tvarech vyskytují.

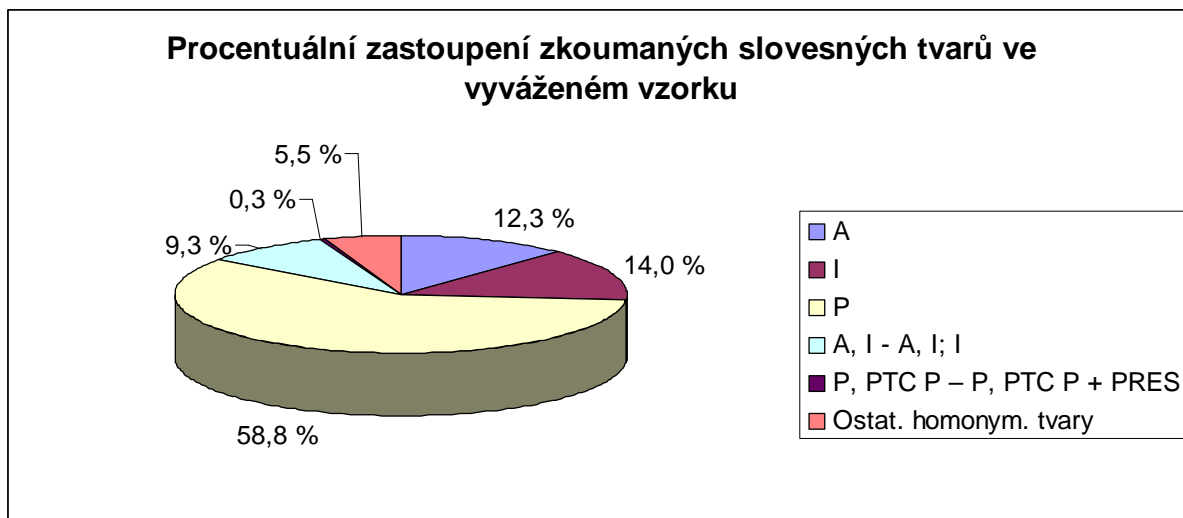
Sloves. tvar	Počet	Procentuální zastoupení
A	19	8,2 %
A, I	24	10,4 %
A, I; I	1	0,4 %
A, PRES	7	3,0 %
A, PRES, PTC PRES	2	0,9 %
A, PRES; A	1	0,4 %
A, PTC PRES	8	3,5 %
I	37	16,0 %
P	131	56,7 %
P, PTC P	1	0,4 %
P, PTC P + PRES	0	0,0 %

Tabulka 58: Počty zkoumaných slovesných tvarů ve vzorku a procentuální poměry – každý lexém je počítán v každém čase jen jednou

Počítáme-li lexémy, je procentuální zastoupení složeného préterita a aoristu nižší, než když počítáme všechny slovesné tvary. Zastoupení imperfekta a homonymních tvarů aoristu/imperfekta je naopak vyšší. Rozdíly nejsou výrazné.

Graf 5 přehledně znázorňuje podíl složeného préterita, aoristu, imperfekta, homonymních tvarů aoristu/imperfekta (k nim jsou přiřčleněny i tvary A, I; I, jež jsou v tabulkách uváděny zvlášť), ostatních homonymních tvarů, u nichž je jednou z možností interpretace aorist (tj. A, PRES – A, PRES, PTC PRES – A, PRES; A – A, PTC P – A, PTC

PRES), a homonymních tvarů, u nichž je jednou z možností interpretace složené préteritum (P, PTC P – P, PTC P + PRES). Tyto údaje jsou uvedeny též v tabulce 59.

Graf 5: Procentuální zastoupení zkoumaných slovesných tvarů ve vyváženém vzorku

Čas	Procentuální zastoupení
A	12,3 %
I	14,0 %
P	58,8 %
A, I; A, I; I	9,3 %
P, PTC P; P, PTC P + PRES	0,3 %
Ostat. homonym. tvary	5,5 %

Tabulka 59: Shrnutí údajů v grafu – procentuální zastoupení zkoumaných slovesných tvarů ve vzorku vyváženém vzhledem k zastoupení jednotlivých textů

8.7.2 Vid

Z tabulky 60 je patrné, kolik zkoumaných slovesných tvarů od sloves různých vidů se v textech vyskytuje. Tvary dokonavých a nedokonavých sloves jsou téměř v rovnováze.

Tabulka 61 uvádí počty různých lexémů, které se v textu vyskytují alespoň v jednom ze zkoumaných tvarů, rozdělené podle vidu. V částech textů zahrnutých do vzorku se zkoumané slovesné tvary tvoří od většího počtu dokonavých lexémů než nedokonavých. Dokonavá slovesa představují 62,9 %, nedokonavá slovesa 35,1 % lexémů vyskytujících se ve vzorku ve zkoumaných slovesných tvarech.

Vid	Počet	Procentuální zastoupení
D	191	47,8 %
D, N	5	1,3 %
N	202	50,5 %
N; D	2	0,5 %

Tabulka 60: Počty slovesných tvarů tvořených od sloves jednotlivých vidů

Vid	Počet	Procentuální zastoupení
D	122	62,9 %
D, N	2	1,0 %
N	68	35,1 %
N; D	2	1,0 %

Tabulka 61: Počty lexémů rozdělené podle vidů

V tabulce 62 jsou uvedeny počty jednotlivých slovesných tvarů rozdělené podle vidu. V tabulce 63 jsou uvedeny tytéž údaje jako v tabulce 62, avšak každý lexém je v každém slovesném tvaru počítán jen jednou. V obou tabulkách jsou uvedeny též procentuální poměry.

	D		D, N		N		N; D	
	Počet	Procenta	Počet	Procenta	Počet	Procenta	Počet	Procenta
A	21	42,9 %	1	2,0 %	27	55,1 %	0	0,0 %
A, I	9	25,0 %	0	0,0 %	26	72,2 %	1	2,8 %
A, I; I	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	1	100,0 %
A, PRES	5	71,4 %	0	0,0 %	2	28,6 %	0	0,0 %
A, PRES, PTC PRES	0	0,0 %	0	0,0 %	2	100,0 %	0	0,0 %
A, PRES; A	1	100,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %
A, PTC PRES	7	58,3 %	0	0,0 %	5	41,7 %	0	0,0 %
I	1	1,8 %	0	0,0 %	55	98,2 %	0	0,0 %
P	146	62,1 %	4	1,7 %	85	36,2 %	0	0,0 %
P, PTC P	1	100,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %
P, PTC P + PRES	0		0		0		0	

Tabulka 62: Počty zkoumaných slovesných tvarů rozdělené podle vidu, procentuální poměry

	D		D, N		N		N; D	
	Počet	Procenta	Počet	Procenta	Počet	Procenta	Počet	Procenta
A	16	84,2 %	1	5,3 %	2	10,5 %	0	0,0 %
A, I	7	29,2 %	0	0,0 %	16	66,7 %	1	4,2 %
A, I; I	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	1	100,0 %
A, PRES	5	71,4 %	0	0,0 %	2	28,6 %	0	0,0 %
A, PRES, PTC PRES	0	0,0 %	0	0,0 %	2	100,0 %	0	0,0 %
A, PRES; A	1	100,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %
A, PTC PRES	5	62,5 %	0	0,0 %	3	37,5 %	0	0,0 %
I	1	2,7 %	0	0,0 %	36	97,3 %	0	0,0 %
P	99	75,6 %	2	1,5 %	30	22,9 %	0	0,0 %
P, PTC P	1	100,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %
P, PTC P + PRES	0		0		0		0	

Tabulka 63: Počty zkoumaných slovesných tvarů rozdělené podle vidu, procentuální poměry – každý lexém je v každém čase počítán jen jednou

Imperfektum je tvořeno převážně od nedokonavých sloves.

Pokud u tvarů aoristu počítáme všechny tvary, tvary tvořené od nedokonavých sloves mírně převažují (42,9 % tvarů je od dokonavých sloves, 55,1 % tvarů je od nedokonavých sloves). Pokud však počítáme lexémy, jsou v převaze tvary dokonavých sloves (84,2 %).

Mezi tvary složeného préterita převažují tvary dokonavých sloves; tato převaha je větší, počítáme-li lexémy.

U dvojznačných tvarů aoristu/imperfekta převažují tvary nedokonavých sloves. Tato převaha je větší, počítáme-li všechny tvary.

8.7.3 Poměr k latinské předloze

Tabulky 64 a 65 shrnují poměr k latinské předloze. Tabulka 64 uvádí počty sloves, tabulka 65 obsahuje procentuální údaje.

	A	A, I	A, I; I	A, PRES	A, PRES, PTC PRES	A, PRES; A	A, PTC PRES	I	P	P, PTC P	P, PTC P + PRES
Celkem	49	36	1	7	2	1	12	56	235	1	
CONJ I		2			1		1	4	3		
CONJ PF									2		
CONJ PF, FUTP									1		
CONJ PLPF	1						1	2	4		
CONJ PRES											
FUT											
I	1	9						24	8		
INF PF									2		
INF PRES								1			
PF	13	3		2			2	3	112	1	
PF, FUTP									1		
PF, PRES	6			1					13		
PF, PRES; PRES									1		
PLPF		1							4		
PRES	6	9						4	11		
PTC PF		1						2	12		
PTC PRES		4		2			4	5	10		
PTC PRES; PF, PRES									1		
0	1	1	1		1		1	5	28		
n	21	6		2		1	3	6	22		

Tabulka 64: Ekvivalenty zkoumaných staročeských tvarů v latinské předloze – na základě vzorku vyváženého vzhledem k zastoupení jednotlivých textů

	A	A, I	A, I; I	A, PRES	A, PRES, PTC PRES	A, PRES; A	A, PTC PRES	I	P	P, PTC P	P, PTC P + PRES
CONJ I		5,6 %			50,0 %		8,3 %	7,1 %	1,3 %		
CONJ PF									0,9 %		
CONJ PF, FUTP									0,4 %		
CONJ PLPF	2,0 %						8,3 %	3,6 %	1,7 %		
CONJ PRES											
FUT											
I	2,0 %	25,0 %						42,9 %	3,4 %		
INF PF									0,9 %		
INF PRES								1,8 %			
PF	26,5 %	8,3 %		28,6 %			16,7 %	5,4 %	47,7 %	100,0 %	
PF, FUTP									0,4 %		
PF, PRES	12,2 %			14,3 %					5,5 %		
PF, PRES; PRES									0,4 %		
PLPF		2,8 %							1,7 %		
PRES	12,2 %	25,0 %						7,1 %	4,7 %		
PTC PF		2,8 %						3,6 %	5,1 %		
PTC PRES		11,1 %		28,6 %			33,3 %	8,9 %	4,3 %		
PTC PRES; PF, PRES									0,4 %		
0	2,0 %	2,8 %	100,0 %		50,0 %		8,3 %	8,9 %	11,9 %		
n	42,9 %	16,7 %		28,6 %		100,0 %	25,0 %	10,7 %	9,4 %		

Tabulka 65: Ekvivalenty zkoumaných staročeských tvarů v latinské předloze – procentuální údaje (na základě vzorku, v němž jsou jednotlivé texty rovnoměrně zastoupeny)

Tvary imperfekta jsou nejčastěji ekvivalentem latinského imperfekta, avšak ekvivalenty latinského imperfekta netvoří ani polovinu staročeských imperfekt (tvoří 42,9 % staročeských imperfekt).

Tvary složeného préterita jsou nejčastěji překladem latinského perfekta, avšak ekvivalenty latinského perfekta netvoří ani polovinu tvarů složeného préterita (tvoří 47,7 %).

Největší skupina tvarů aoristu (42,9 %) jsou tvary, jejichž latinský ekvivalent neznáme. Druhá největší skupina (26,5 %) obsahuje tvary, jež jsou překladem latinského perfekta.

8.8 Shrnutí

Zabývali jsme se tvary aoristu, imperfekta, složeného préterita, dvojznačnými tvary aoristu/imperfekta a dalšími dvojznačnými tvary, u nichž je jednou z možných interpretací aorist nebo složené préteritum. Tyto tvary jsme zkoumali v úryvku Bible drážďanské doplněné Proroky rožmberskými, ve staročeském překladu václavské legendy sepsané latinsky Karlem IV., v textu Jmě o svatém Pavle a ve dvou úryvcích textu O svatém Jeronýmovi knihy troje. Zabývali jsme se zastoupením těchto tvarů v uvedených textech, tím, zda se tvoří od dokonavých, nebo od nedokonavých sloves, a také porovnáním staročeských tvarů s latinskou předlohou. Tyto jevy jsme zkoumali nejprve v jednotlivých textech odděleně, poté ve všech textech dohromady a nakonec na základě vzorku, který jsme vytvořili ze zkoumaných textů tak, aby v něm jednotlivé texty byly zastoupeny rovnoměrně.

Všechny analýzy dávají velmi podobné výsledky: nejčastějším ze zkoumaných časů je složené préteritum, tvary imperfekta se tvoří převážně od nedokonavých sloves, imperfektum je nejčastěji ekvivalentem latinského imperfekta, mezi tvary složeného préterita tvary dokonavých sloves převažují nad tvary nedokonavých sloves, složené préteritum je často ekvivalentem latinského perfekta, aorist se tvoří hlavně od dokonavých sloves a často jde o ekvivalent latinského perfekta.

Je nutné počítat s faktory, které mohly přesnost výsledků negativně ovlivnit. Jedním z nich je zacházení s dvojnásobnými tvary (způsob zacházení s homonymními tvary, jeho zdůvodnění i úskalí jsou uvedeny v oddíle 7.1, viz zejména poznámku pod čarou). Přesnost výsledků může negativně ovlivňovat také nezahrnutí některých homonymních tvarů, u nichž by jednou z možných interpretací byl aorist, avšak my tuto možnost pokládáme za velmi nepravděpodobnou (viz oddíl 7.1). Rozhodnutí, zda aoristovou interpretaci pokládat za nepravděpodobnou, je do určité míry subjektivní.

Také je třeba zdůraznit, že v analýze nerozlišujeme, zda je zkoumaný slovesný tvar (ať český, nebo latinský) umístěn v hlavní, či ve vedlejší větě. S tím úzce souvisí skutečnost, že nerozlišujeme případy, v nichž je v latině slovesný tvar užit z důvodů uplatnění pravidel souslednosti časů, od ostatních případů užití slovesných tvarů.

Dalším faktorem negativně ovlivňujícím přesnost výsledků je skutečnost, že u některých textů nám není známa přesná podoba latinské předlohy; latinský text, který jsme užívali pro konfrontaci se staročeským překladem, tedy s největší pravděpodobností není stejný jako předloha, již měl k dispozici staročeský překladatel. To se týká textů BiblDrážď+Pror a Gal a pravděpodobně též textu Jeron. Přímá latinská předloha první redakce staročeského překladu Bible dosud nebyla nalezena (viz oddíl 6.1.2). U textu Gal jsme k porovnání s latinským zněním použili text, který uvádí Patera (1889, s. 452–453); tento text se od staročeského textu evidentně odlišuje – část textu, který se nachází ve staročeském znění, se v latinském textu vůbec nevyskytuje. Zkoumání, který z latinských rukopisů by našemu staročeskému textu odpovídal lépe, bohužel přesahuje naše časové možnosti (viz oddíl 6.3.2). U textu Jeron pro konfrontaci s latinskou předlohou užíváme text z 22. svazku latinské patrologie (Migne, 1864, sloupec³⁶ 302–304, sloupec 316–320). Z této edice není patrné, na základě kterých rukopisů byla pořízena – proto ani u tohoto díla si nemůžeme být jisti, zda máme v rukou stejný latinský text, jako měl původce staročeského překladu (viz oddíl 6.4.2).

Náš materiál je tvořen čtyřmi texty, které si v některých rysech jsou velmi podobné: jde o náboženské texty, které byly přeloženy z latiny. Zobecnování výsledků za hranice zkoumaného souboru textů je problematičtější a je nutno k němu přistupovat velmi opatrně.

Náš výzkum samozřejmě zdaleka nevyčerpal všechny otázky, které si lze nad naším souborem textů klást. Na základě naší databáze by bylo dále možné např. zkoumat preference užívání časových forem u jednotlivých lexémů. Za velmi užitečnou bychom pokládali též důkladnější analýzu užívání slovesných forem v latinských předlohách zkoumaných textů. Pokud bychom do databáze k latinským slovesům doplnili rozlišení, zda se sloveso nachází v hlavní, či vedlejší větě a zda je jeho užití podmíněno pravidly časové souslednosti, bylo by možno zkoumat, jak se s latinskou sousledností časů překladatelé vyrovnávali.

³⁶ Text je na stránkách ve dvou sloupcích, číslovány jsou tyto sloupce.

9 Vybrané aspekty analýzy v souvislostech s odbornou literaturou

V této kapitole jsou výsledky naší analýzy výběrově porovnány s některými údaji uváděnými v odborné literatuře.

9.1 Analýza Alexandreidy a Dalimilovy kroniky

V porovnání s výzkumem Alexandreidy a Dalimilovy kroniky, který provedli V. Ertl a M. Opatrný (Gebauer, 1898, s. 62–63; viz oddíl 2.4.6), je v našich textech patrné výrazně menší zastoupení jednoduchých minulých časů a větší zastoupení složeného préterita. Zatímco v rukopisech Alexandreidy a v Cambridžském rukopise Dalimilovy kroniky výrazně převažují jednoduchá préterita (v Alexandreidě tvoří 71 % a v Dalimilově kronice dokonce 88 % minulých časů), v našich textech je tomu spíše naopak.

Poměr zastoupení jednoduchých minulých časů a složeného préterita v našich textech ukazuje tabulka 66. Údaje v řádku označeném *Jednoduchá préterita* byl získány součtem procentuálního zastoupení aoristu, imperfekta, homonymních tvarů aoristu/imperfekta a dalších homonymních tvarů, u nichž je jednou z možných interpretací aorist. Údaje v řádku označeném *Složené préteritum* byly získány součtem procentuálního zastoupení složeného préterita a homonymních tvarů, u nichž je složené préteritum jednou z možných interpretací.

Nejvyšší zastoupení jednoduchých minulých časů je v textu Gal (62,4 %), v ostatních zkoumaných textech je nižší. Nejnižší je v textu BiblDrážd'+Pror (18,2 %).

	BiblDrážd'+Pror	KarVácl	Gal	Jeron	Vyváž. vzorek
Jednoduchá préterita	18,2%	30,7%	62,4%	50,2%	41,0%
Složené préteritum	81,8%	69,3%	37,6%	49,8%	59,0%

Tabulka 66: Zastoupení jednoduchých a složených préterit ve zkoumaných textech

Naše texty jsou přibližně o 60 let mladší než Alexandreida a Dalimilova kronika. Rozdíl mezi výsledky analýzy uváděné Gebauerem (1898, s. 62–63) a výsledky naší analýzy ilustrují postupný úbytek jednoduchých minulých časů během 14. století.

Jak Alexandreida, tak Dalimilova kronika jsou básnické texty, Alexandreida je překlad. Gebauer (1898, s. 62–63) se nezmiňuje o tom, že by v analýze Ertla a Opatrného tyto skutečnosti byly nějak zohledňovány.

Préterity v textu Alexandreidy a Dalimilovy kroniky se zabývá též Kvítková (1991). Dochází k závěru, že jednoduché minulé časy jsou v těchto památkách vázány hlavně na řeč vypravěče, zatímco složené préteritum se vyskytuje zejména v řeči postav. My jsme se těmito aspekty nezabývali, nemůžeme tedy říci, zda se podobné tendence projevují i v našem materiálu.

9.2 Ekvivalenty latinských tvarů v nejstarším českém překladu evangeliáře

Vintr (1977) se zabývá nejstarším českým překladem evangeliáře. Tento překlad vznikl kolem roku 1300, avšak dochován je až v rukopisech a fragmentech z 1. poloviny 14. století, z poloviny 14. století a z 2. poloviny 14. století (Vintr, 1977, s. 20, 21–26).

Vintr (1977, s. 50–51) uvádí, jaké jsou ekvivalenty latinských minulých časů v nejstarším českém překladu evangeliáře: latinské imperfektum nebo plusquamperfektum se překládalo staročeským imperfektem, latinské perfektum se překládalo staročeským aoristem. V mladších rukopisech jsou latinské imperfektum a plusquamperfektum překládány též

staročeským složeným préteritem, u tvarů latinského perfekta je jejich překlad staročeským složeným préteritem pouze ojedinelý.

V našem materiálu je též staročeské imperfektum častým ekvivalentem latinského imperfekta a staročeský aorist častým ekvivalentem latinského perfekta (nebo homonymních tvarů perfekta/prézentu; viz např. oddíl 8.5.3). Samozřejmě lze i v našich textech pozorovat uplatnění složeného préterita, a to velmi výrazné. Staročeským složeným préteritem je ve zkoumaných textech mnohem častěji překládáno latinské perfektum než latinské imperfektum.

Počet složených préterit, jež jsou překladem latinského perfekta nebo latinského homonymního tvaru perfekta/prézentu, je v našich textech vyšší než počet tvarů staročeského aoristu, jež jsou překladem těchto latinských tvarů. U ekvivalentů latinského imperfekta je situace opačná – v každém ze zkoumaných textů platí, že staročeské imperfektum je v těchto pozicích častější než složené préteritum. Z toho lze soudit, že v námi zkoumaných textech se složené préteritum častěji vyskytuje v pozicích, v nichž se dříve objevoval aorist, než v pozicích, které byly typické pro imperfektum. Zajímavé je, že ve staročeských evangeliářích je situace opačná – jak již bylo uvedeno výše, podle Vintra (1977, s. 50) se v mladších rukopisech překladu evangeliáře objevuje složené préteritum jako překlad latinského perfekta pouze ojedinelé.

9.3 Datace ústupu aoristu a imperfekta

Podle Gebauera (1898, s. 65) se ústup jednoduchých minulých časů odehrává ve 13. a 14. století a nejvíce pak ve století 15. Porovnáním naší analýzy s výsledky zkoumání starších památek lze doložit ubývání aoristu a imperfekta během 14. století (viz oddíl 9.1, 9.2).

9.4 Aorist a imperfektum ustupovaly najednou?

Dostál (1967, s. 55) uvádí, že aorist a imperfektum zanikaly současně. Podle našeho materiálu lze spíše soudit, že míra ústupu aoristu je větší než míra ústupu imperfekta.

Aorist je ve zkoumaných textech celkově zastoupen méně než imperfektum. Ve všech textech dohromady se vyskytuje 107 tvarů imperfekta od 66 různých sloves a pouze 77 tvarů aoristu od 31 různých sloves.

U aoristu se navíc projevuje velká vázanost na sloveso *vecěti*. Aoristů tohoto slovesa se ve zkoumaných textech vyskytuje celkem 34 (32 tvarů 3. osoby singuláru, 1 tvar 3. osoby plurálu a 1 tvar 3. osoby duálu).

Na větší míru ústupu aoristu, než jak je tomu u tvarů imperfekta, můžeme dále usuzovat ze skutečnosti, že složené préteritum je daleko častěji ekvivalentem latinského perfekta než latinského imperfekta. To znamená, že složené préteritum zaujímá pozice aoristu daleko více než pozice imperfekta (viz oddíl 9.2).

10 Závěr

V této práci jsme se zabývali užíváním aoristu, imperfekta, složeného préterita, homonymních tvarů aoristu/imperfekta a dalších homonymních tvarů, u nichž je jednou z možných interpretací aorist nebo složené préteritum, ve čtyřech památkách česky psané překladové prózy ze začátku 2. poloviny 14. století.

Materiálem k analýze byly úryvek Bible drážďanské doplněné textem Proroků rožmberských (BiblDrážď+Pror), legenda o sv. Václavu ze staročeského Pasionálu (KarVácl), Jmě o svatém Pavle (Gal) a dvě kapitoly textu O svatém Jeronýmovi knihy troje (Jeron). Jedná se o náboženské texty přeložené z latiny. Celkový počet slovesných tvarů excerpovaných z těchto textů byl 803 (374 z textu BiblDrážď+Pror, 101 z textu KarVácl, 101 z textu Gal a 227 z textu Jeron).

Zabývali jsme se zastoupením jednotlivých zkoumaných tvarů, vidovou charakteristikou sloves, od nichž se tyto slovesné tvary tvoří, a vztahem k latinské předloze (tj. tím, jaký slovesný tvar je na odpovídajícím místě latinské předlohy). Uvedené jevy jsme zkoumali v každém z textů zvlášť, v materiálu všech textů dohromady a ve vzorku, který byl vyvážený co do zastoupení sloves z jednotlivých textů (obsahoval 100 sloves z každého textu, celkem tedy 400 sloves). Zkoumání jsme omezili na aktivní slovesné tvary, neboť tvary složeného pasiva byly ve zkoumaných textech poměrně málo frekventované a jejich specifická problematika by přesahovala možnosti této práce. K aktivním slovesným tvarům bylo do analýzy přidáno také zvrtné pasivum, neboť se z formálního hlediska od aktivních slovesných tvarů neliší.

V našem materiálu se projeví především tyto výraznější tendence: Nejčastější ze zkoumaných slovesných tvarů je ve všech analyzovaných textech složené préteritum. Imperfektum se tvoří téměř výhradně od nedokonavých sloves, aorist hlavně od sloves dokonavých (z nedokonavých sloves pouze od *vecěti*, *býti* a *jíti*; aorist slovesa *vecěti* má ovšem v textech BiblDrážď+Pror a Gal vysokou frekvenci užití); složené préteritum se tvoří od sloves dokonavých i nedokonavých. Staročeské imperfektum je nejčastěji ekvivalentem latinského imperfekta (výjimkou je text Jeron, v jehož latinské předloze je vysoká frekvence historického prézentu). Aorist je nejčastěji ekvivalentem latinského perfekta či homonymních latinských tvarů perfekta/prézentu (tato tendence je slabší v textu Jeron, v němž aorist nejčastěji odpovídá latinskému historickému prézentu). Složené préteritum je nejčastěji ekvivalentem latinského perfekta.

Pro text Bible drážďanské doplněné Proroky rožmberskými je typické, že se v něm určité tendence uplatňují silněji než v ostatních analyzovaných textech. Je zde patrná nejvýraznější převaha složeného préterita, největší podíl ekvivalentů latinského perfekta mezi tvary složeného préterita a největší podíl překladů latinského imperfekta mezi tvary staročeského imperfekta. Ze všech zkoumaných textů je zde patrná největší snaha o přesnost překladu.

Získané výsledky vesměs odpovídají údajům uváděným v odborné literatuře. Za přínos analýzy pokládáme to, že můžeme údaje, jež jsou v literatuře obecně uváděny, podpořit konkrétními kvantitativními údaji. Je ovšem třeba mít na paměti, že naše výsledky byly získány z poměrně homogenního a nepříliš velkého souboru textů překladové náboženské literatury; při jejich zobecňování je proto potřeba velká opatrnost.

Mezi faktory negativně ovlivňující přesnost výsledků patří např. skutečnost, že u některých textů neznáme přesnou podobu latinské předlohy.

V naší analýze by se v budoucnu dalo pokračovat několikerým způsobem. Za smysluplné pokládáme zejména rozšířit soubor zkoumaných textů a soustavněji se věnovat slovesným tvarům v latinských předlohách (dosud jsme se věnovali pouze těm latinským slovesným tvarům, jejichž ekvivalentem ve staročeském překladu byl některý ze slovesných tvarů, jež byly předmětem našeho zkoumání). Užitečná by byla také podrobnější analýza

kontextů jednotlivých slovesných tvarů. Další možností by bylo blíže se věnovat jednotlivým lexikálním jednotkám a sledovat, zda se u nich projevují preference určitých gramatických forem.

Prameny

- Biblia Sacra juxta Vulgatam Clementinam* [on-line] [cit. 2011-15-01]. M. Tweedale (ed.). Dostupná z WWW: <<http://vulsearch.sf.net/html>>.
- Die St. Wenzelslegende Kaiser Karls IV.: Einleitung – Texte – Kommentar*. Ed. Anton Blaschka. Prag: Verlag der Deutschen Gesellschaft der Wissenschaften und Künste für die Tschechoslowakische Republik; Reichenberg: Sudetendeutscher Verlag Franz Kraus, 1934.
- Jmě o sv. Pavle. In *Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu*. Ed. Bohuslav Havránek, Josef Hrabák. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1957, s. 544–546.
- Legenda o sv. Václavu z Pasionálu muzejního A (III D 44)*. Kopie rukopisu Knihovny Národního muzea v Praze III D 44 uložená v oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v. v. i. S. 513–520.
- Legenda o sv. Václavu z Pasionálu muzejního A*. Transkribovaný přepis rukopisu Knihovny Národního muzea v Praze III D 44 s označením emendací pořídil Martin Stluka. 2005.
- Legenda o sv. Václavu z Pasionálu muzejního A*. Transkribovaný přepis rukopisu Knihovny Národního muzea v Praze III D 44 pořídil Martin Stluka. 2003.
- List s nebe seslaný. Památka staročeská ze XIV. století*. Ed. Adolf Patera. ČČM. 1889, roč. 63, s. 439–453.
- O sv. Jeronymovi knihy troje*. Ed. Adolf Patera. Praha: Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1903.
- Patrologiae cursus completus*. Series Latina prior. Tomus XXII. Tomus primus. Ed. J. P. Migne et al. Paris: Garnier Fratres, 1864. Dostupný také v internetové databázi Litterae ante portas z WWW: <<http://www.phil.muni.cz/wlap/>>.
- Proroci rožmberští*. Transkribovaný přepis rukopisu Národní knihovny v Praze XVII D 33 pořídili Jaroslava Pečírková a Martin Stluka. 2005.
- Proroci rožmberští*. Rukopis Národní knihovny v Praze XVII D 33 [on-line] [cit. 2011-07-05]. Dostupný z WWW: <http://www.manuscriptorium.com/apps/main/index.php?request=show_tei_digdoc&virtnum=0&client=>>.
- Staročeská Bible drážďanská a olomoucká*. Díl V/1. Izaiáš – Daniel. Ed. Jaroslava Pečírková, Hana Sobalíková, Markéta Pytlíková, Milada Homolková, Vladimír Kyas, Věra Kyasová. Praha: Academia, 2009. ISBN 978-80-200-1822-9.
- Staročeská kronika tak řečeného Dalimila*. Svazek 2. Ed. Jiří Daňhelka, Karel Hádek, Bohuslav Havránek, Naděžda Kvítková. Praha: Academia, 1988.

Citovaná literatura

- ADAM, Robert; JANČÁKOVÁ, Jana; KOUPIL, Ondřej; KUČERA, Karel; REJZEK, Jiří. *Starší české texty s přehledem morfolgie staré češtiny a cvičeními*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, [2000?]. ISBN 80-85899-97-3.
- BĚLIČ, Jaromír; KAMIŠ, Adolf; KUČERA, Karel. *Malý staročeský slovník*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1979. Dostupný také z WWW <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.
- BERMEL, Neil. *Context and the Lexicon in the Development of Russian Aspect*. Berkeley: University of California Press, 1997. ISBN 0-520-09812-9.
- DAŇHELKA, Jiří. Směrnice pro vydávání starších českých textů. Husitský tábor. 1985, roč. 8, s. 285–301. ISSN 0231-6080
- BLASCHKA, Anton. *Die St. Wenzelslegende Kaiser Karls IV.: Einleitung – Texte – Kommentar*. Prag : Verlag der Deutschen Gesellschaft der Wissenschaften und Künste

- für die Tschechoslowakische Republik; Reichenberg: Sudetendeutscher Verlag Franz Kraus, 1934.
- DAMBORSKÝ, Jiří. *Participium l-ové ve slovanštině*. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1967.
- DOSTÁL, Antonín. *Historická mluvnice česká. II Tvarosloví. 2. část Časování*. Praha: SPN, 1967.
- DOSTÁL, Antonín. Staroslověnská praeterita, jejich čas a vid. *Český časopis filologický*. 1944/1945, roč. 3, s. 65–70, 111–116, 219–225.
- DOSTÁL, Antonín. *Studie o vidovém systému v staroslověněštině*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1954.
- ERHART, Adolf. *Indoevropské jazyky*. Praha: Academia, 1982.
- GEBAUER, Jan. *Historická mluvnice jazyka českého. Díl III. Tvarosloví. II. Časování*. Praha, Vídeň: F. Tempský, 1898.
- GEBAUER, Jan. *Historická mluvnice jazyka českého. Díl IV. Skladba*. Praha: Academia, 2007. ISBN 978-80-200-1557-0.
- HAVRÁNEK, Bohuslav; HRABÁK, Josef (eds.). *Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1957.
- HORÁLEK, Karel. K otázce významu stsl. praeterit. *Slavia*, 1947/1948, roč. 18, s. 269–289.
- KOMÁREK, Miroslav. Gebauerovo historické hláskosloví ve světle dalšího bádání. In GEBAUER, Jan. *Historická mluvnice jazyka českého. Díl I. Hláskosloví*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1963, s. 723–763.
- KOMÁREK, Miroslav. *Nástin morfologického vývoje českého jazyka*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981.
- KUČERA, Karel. Diachronní složka Českého národního korpusu: Obecné zásady, kontext a současný stav. *Listy filologické*. 1998, roč. 121, č. 3–4, s. 303–313. ISSN 0024-4457.
- KVÍTKOVÁ, Naděžda. K užívání préterit ve staré češtině. *Listy filologické*. 1991, roč. 105, č. 4, s. 237–242. ISSN 0024-4457.
- KYAS, Vladimír. *Česká Bible v dějinách národního písemnictví*. Praha: Vyšehrad, 1997. ISBN 80-7021-105-9.
- KYAS, Vladimír. *První český překlad bible*. Praha: Academia, 1971.
- KYAS, Vladimír. *Staročeská Bible drážďanská a olomoucká. I. Evangelia*. Praha: Academia, 1981.
- LAMPRECHT, Arnošt. *Praslovanština*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1987.
- LAMPRECHT, Arnošt; ŠLOSAR, Dušan; BAUER, Jaroslav. *Historická mluvnice češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986.
- LANGOSCH, Karl. *Lateinisches Mittelalter. Einleitung in Sprache und Literatur*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1969.
- Lexikon české literatury. Svazek 2/II, K–L*. Praha: Academia, 1993. ISBN 80-200-0345-2.
- MANTELLI, F. A. C.; RIGG, A. G. *Medieval Latin: an introduction and bibliographical guide*. 1996. ISBN 0-8132-0842-4.
- NECHUTOVÁ, Jana. *Latinská literatura českého středověku do roku 1400*. Praha: Vyšehrad, 2000. ISBN 80-7021-305-1.
- NECHUTOVÁ, Jana. *Středověká latina*. Praha: KLP, 2002. ISBN 80-85917-82-3.
- NĚMEC, Igor. *Genese slovanského systému vidového*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1958.
- NĚMEC, Igor. *Vývojové postupy české slovní zásoby*. Praha: Academia, 1968.
- PATERA, Adolf. List s nebe seslaný. Památka staročeská ze XIV. století. *Časopis musea Království českého*. 1889, roč. 63, s. 439–453.
- PATERA, Adolf. *O sv. Jeronymovi knihy troje*. Praha: Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1903. Úvod, s. V–XV. Obsah, s. 180.

- PEČÍRKOVÁ, Jaroslava et al. (eds). *Staročeská Bible drážďanská a olomoucká*. Díl V/1. Izaiáš – Daniel. Praha: Academia, 2009. Ediční poznámka, Úvod, Přehled značek a zkratek, s. 7–29. ISBN 978-80-200-1822-9.
- PYTLÍKOVÁ, Markéta. Překladačský idiolekt? In POŘÍZKA, Petr a POLÁCH, Vladimír (ed). *Jazyky v kontaktu/jazyky v konfliktu a evropský jazykový prostor*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2005, s. 247–252. ISBN 80-244-1027-3.
- SIDWELL, Keith. *Reading medieval Latin*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. ISBN 0-521-44747-X.
- SILVERSTEIN, Theodore. *Visio Sancti Pauli*. London: Christophers, 1935.
- Slovník spisovného jazyka českého*. VII. V–Y. Praha: Academia, 1989.
- Staročeský slovník*. Svazek 1–26. Praha: Academia, 1968–2008.
- Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek*. Praha: Academia, 1968.
- STLUKA, Martin. Vztahy mezi staročeským Životem Krista Pána a staročeským Pasionálem podle jejich nejstarších rukopisných záznamů. *Listy filologické*. 2003, roč. 126, č. 1–2, s. 1–19. ISSN 0024-4457.
- STRECKER, Karl. *Introduction to medieval latin*. Přeložil a revidoval Robert B. Palmer. Berlin: Weidmannsche Verlagsbuchhandlung, 1957.
- TRÁVNÍČEK, František. Historická mluvnice československá. Úvod, hláskosloví a tvarosloví. Praha: Melantrich, 1935.
- TRÁVNÍČEK, František. *Studie o českém vidu slovesném*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1923.
- VEČERKA, Radoslav. *Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2006. ISBN 80-244-0889-9.
- VIDMANOVÁ, Anežka. K dataci staročeského Pasionálu. *Listy filologické*. 1982, roč. 105, č. 4, s. 200–208. ISSN 0024-4457.
- VIDMANOVÁ, Anežka. Legenda aurea a Čechy. In *Jakub de Voragine, Legenda aurea*. Praha: Vyšehrad, 1984, s. 9–65.
- VILIKOVSKÝ, Jan. Staročeský Passionál a Život Krista Pána. In *Písemnictví českého středověku*. Praha: Universum, 1948, s. 141–160.
- VINTR, Josef. *Die ältesten tschechischen Evangeliare*. München: Verlag Otto Sagner, 1977. ISBN 3-87690-128-6.
- Vokabulář webový [on-line]. Verze 0.7.4. [cit. 2010-15-12]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný z WWW: <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.
- ZIKÁNOVÁ, Šárka. *Postavení slovesného přísudku ve starší češtině (1500–1620)*. Praha: Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1381-9.
- ZUBATÝ, Josef. *České sloveso*. Praha: Academia, 1980.

Seznam příloh

Elektronická databáze zkoumaných slovesných tvarů (na CD)

Na CD je uložen soubor v programu MS Excel, který má dva listy. Na prvním listě se nacházejí všechny zkoumané slovesné tvary, na druhém listě pouze tvary zahrnuté do vyváženého vzorku. Kontexty slovesných tvarů z textu BiblDražď+Pror byly kopírovány z textu vytvořeného v šabloně, jež je v oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v. v. i., užívána pro přepis textů, a následně byly vloženy do databáze jako text. Proto jsou v nich zachovány všechny údaje uváděné v šabloně, ovšem bez patřičného formátování.